

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К.Д. УШИНСЬКОГО»

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГОРДІЄНКО ІРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК: 159.922+159.923+179.9

ДИСЕРТАЦІЯ

**САМОПРИЙНЯТТЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК ЧИННИК
ТОЛЕРАНТНОСТІ**

19.00.01 – загальна психологія, історія психології

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ І.О. Гордієнко

Науковий керівник: Саннікова Ольга Павлівна, доктор психологічних наук, професор

Одеса – 2021

АНОТАЦІЯ

Гордієнко І.О. Самоприйняття особистості як чинник толерантності. – Кваліфікаційна наукова робота на правах рукопису.

Дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», Одеса, 2021

У дисертаційній роботі презентовано результати теоретико-емпіричного дослідження самоприйняття як чинника толерантності особистості. Для визначення системотвірної ролі самоприйняття відносно толерантності розглянуто феномен самоприйняття, його функції в системі властивостей особистості, структуру та компонентний склад, специфіку зв'язків з толерантністю та широким спектром рис особистості. Самоприйняття у цій роботі розглянуто як складну цілісну властивість особистості, що характеризується здатністю ставитися до себе з симпатією, визнанням своїх індивідуальних особливостей, почуттям задоволення від усвідомлення свого існування, незалежно від оцінок (власних чи інших людей), які надаються своїм емоціям, думкам, діям (діяльності), тим самим забезпечуючи емоційну стабільність, емоційну безпеку, впевненість у власних рішеннях, довіру до своїх вчинків та еґо-інтеграцію.

На основі теоретико-методологічного аналізу літератури, в який розглянуто проблеми самоприйняття, у контексті континуально-ієрархічного підходу до дослідження структури особистості, з опорою на диференційний, системний, та інтегральний принципи психології, розроблено структурну модель самоприйняття особистості, яка представлена трьома рівнями: формально-динамічним, змістово-особистісним та соціально-імперативним, кожен з яких характеризується специфічним змістом. Формально-динамічні характеристики детермінують форму, загальний рівень активності прояву самоприйняття та його потенційні динамічні можливості; змістово-особистісний рівень включає параметри, які характеризують предметно-змістові та смислові характеристики самоприйняття; показники соціально-імперативного рівня відбивають наявні уявлення

особистості про соціальні норми та культурні межі прояву самоприйняття. Презентовано якісні параметри самоприйняття (емоційний, когнітивний, поведінковий та контрольо-регулятивний), які відбивають суто психологічний зміст цього феномену і як представники якісного, проміжного рівня структури особистості, забезпечують цілісність феномену. Експліковані та описані як біполярні континууми: формально-динамічні показники самоприйняття (потреба, широта, легкість, стійкість та виразність самоприйняття) та якісні її характеристики (емоційний компонент – палітра афективних репрезентації, що супроводжують схильність особистості до самоприйняття різного ступеню; когнітивний – репрезентації самоприйняття в думках; конативний (поведінковий) – зовнішні прояви ставлення до власної особистості; контрольо-регулятивний компонент – ступень контролю за репрезентаціями самоприйняття та їх регуляція).

Проаналізовано і систематизовано теоретико-методологічні концепції та підходи до вивчення феномену толерантності, його структури та функцій. У цій роботі толерантність розглядається як складна, багаторівнева властивість особистості, що характеризується емоційним прийняттям або нейтральним відношенням до чужих думок, дій, вчинків позиції, готовністю до взаємодії на засадах ненасильства та згоди, спрямованістю на мирне співіснування з урахуванням різноманіття, але з визнанням власної ідентичності та підтримкою власних інтересів. Для подальшого аналізу взаємозв'язків з самоприйняттям обрано структуру толерантності у контексті континуально-ієрархічного підходу з зосередженням уваги на якісних показниках толерантності, що розкривають психологічний зміст цього феномену. Теоретично обґрунтовано спектр рис особистості, що супроводжують прояви самоприйняття та містять інформацію про толерантність.

Розроблено (у співавторстві) комплекс психодіагностичного інструментарію, спрямованого на вивчення формально-динамічних та якісних характеристик самоприйняття: «Експрес-діагностика конституційних компонентів самоприйняття», «Психологічна диспозиція конституційних показників

самоприйняття»; «Експрес-діагностика якісних компонентів самоприйняття», «Індивідуальна композиція якісних показників самоприйняття». Надано результати апробації означеного комплексу психодіагностичних методик, що доводять їх відповідність психометричним вимогам.

Емпірично встановлено значимі на 1% рівні зв'язки показників самоприйняття та толерантності, що емпірично підтверджує теоретичні погляди на взаємозв'язок та взаємовплив означених властивостей особистості. Презентовано наявні значущі кореляційні взаємозв'язки між показниками самоприйняття, толерантності та спектром властивостей особистості (характеристики нарцисизму, мотивації афіліації, фактори особистості 16-PF, рефлексивність тощо), що їх супроводжують та слугують «медіаторами» опосередкованого впливу самоприйняття на толерантність, серед яких: доброзичливе ставлення до людей, емоційна стабільність, незалежність, життєрадісність, соціальна сміливість, рішучість, товарицькість, незлопам'ятність, довіра, самовпевненість, розслабленість, екстраверсія, адаптованість, прагнення до людей, відсутність страху відкидання, рефлексивність.

Визначаються психологічні особливості толерантності осіб з певним типом самоприйняття (домінування одного з компонентів, а саме: емоційного, когнітивного, поведінкового, контроль-регулятивного) та показника «Індекс самоприйняття»). Встановлено, що особам з високим рівнем самоприйняття, притаманне толерантне ставлення до інших, толерантна поведінка у ситуаціях міжособистісного спілкування, доброзичливість, здатність до розуміння й прийняття іншого. Особам, котрі схильні до самонеприйняття притаманна інтолерантність, невизнання цінності індивідуальності, негативне ставлення до різноманіття та несхожості, активність у спробах переконувати та змінювати інших, ригідність у своїй позиції. Встановлено наявність безпосереднього та опосередкованого впливу самоприйняття на толерантність, що доводить роль самоприйняття як чинника толерантності.

Встановлено та описано психологічні характеристики особистості в представників різних типів самоприйняття. Доведено: що особам з високим

рівнем прийняття себе властива емоційна стабільність, реалістичність у поглядах, автентичність у проявах, прийняття широкого кола своїх особливостей та відкритість до всього спектру своїх переживань, активність, наполегливість, рішучість у досягненні поставлених цілей, товарицькість і дружелюбність, оптимізм та високий рівень довіри до себе та інших, домінування позитивних емоцій, стійкість до невдач та загроз; особам з низьким рівнем прийняття себе властивий високий самоконтроль, підозрілість, схильність до почуття провини, фрустрованість, емоційна нестабільність.

Дисертаційна робота містить перспективи подальшого вивчення проблеми індивідуально-психологічних особливостей самоприйняття особистості через дослідження змістово-особистісних та соціально-імперативних рівнів, дослідження формування та розвитку самоприйняття та толерантності в онтогенезі особистості, розробка психокорекційних програм, спрямованих на розвиток та корекцію толерантності в контексті особливостей самоприйняття особистості.

Ключові слова: особистість, самоприйняття, толерантність, властивості особистості, чинник, структура самоприйняття, показники, типи самоприйняття, індивідуально-психологічні особливості.

Hordiienko I. O. Self-acceptance of personality as a factor of tolerance. - Manuscript.

The thesis for the Psychology candidate's degree, speciality 19.00.01 – general psychology, history of psychology. – State Institution «South Ukrainian national pedagogical university after K. D. Ushynsky», Odesa, 2021.

The dissertation presents the results of theoretical and empirical research of self-acceptance as a factor of tolerance. To determine the system-forming role of self-acceptance in relation to tolerance, the phenomenon of self-acceptance, its functions in the personality system, structure and component composition, specificity of connections with a wide range of personality traits are considered. In this study a self-acceptance is considered as a complex holistic personality trait, characterized by the ability to treat

yourself with sympathy, recognition of their individual characteristics, a satisfaction with the awareness of their existence, regardless of assessments (own or others) given to their emotions, thoughts, actions (activities), thereby providing emotional stability, emotional security, confidence in their own decisions, credence to their actions and ego-integration.

Based on the theoretical and methodological analysis of the literature, which considers the problems of self-acceptance, in the context of a continuous hierarchical approach to the study of personality structure, based on differential, systemic and integral principles of psychology, developed a structural model of self-acceptance, which is represented by three levels: formal-dynamic, semantic-personal and social-imperative, each of which is characterized by a specific content. Formal-dynamic characteristics determine the form, the general level of activity of the manifestation of self-acceptance and its potential dynamic capabilities; semantic-personal level includes parameters that characterize the subject-semantic and semantic characteristics of self-acceptance; indicators of the social-imperative level reflect the existing ideas of the individual about social norms and cultural boundaries of self-acceptance. Qualitative parameters of self-acceptance (emotional, cognitive, behavioral and control-regulatory) are presented, which reflect the purely psychological content of this phenomenon and as representatives of the qualitative, intermediate level of personality structure, ensure the integrity of the phenomenon. Formal-dynamic indicators of self-acceptance (need, breadth, lightness, stability and expressiveness of self-acceptance) and its qualitative characteristics (emotional component - a palette of affective representations that accompany the tendency of the individual to self-acceptance of different degrees; thought; conative (behavioral) - external manifestations of attitude to one's own personality; control-regulatory component - the degree of control over the representations of self-acceptance and their regulation) were explained and described as bipolar continua.

Theoretical and methodological concepts and approaches to the study of the phenomenon of tolerance, its structure and functions are analyzed and systematized. In this research, tolerance is seen as a complex, multilevel personality trait, characterized

by emotional acceptance or neutral attitude to other people's thoughts, actions, deeds, willingness to interact on the basis of nonviolence and consent, focus on peaceful coexistence with diversity, but with recognition of identity and supporting their own interests. For further analysis of the relationship with self-acceptance, the structure of tolerance was chosen in the context of a continuous-hierarchical approach with a focus on qualitative indicators of tolerance, revealing the psychological meaning of this phenomenon. The range of personality traits that accompany the manifestations of self-acceptance and contain information about tolerance is theoretically substantiated.

Developed (co-authored) a set of psychodiagnostic tools aimed at studying the formal-dynamic and qualitative characteristics of self-acceptance: "Express diagnosis of the constitutional components of self-acceptance", "Psychological disposition of constitutional indicators of self-acceptance"; "Express diagnostics of qualitative components of self-acceptance", "Individual composition of qualitative indicators of self-acceptance". The results of approbation of the specified complex of psychodiagnostic methods proving their compliance with psychometric requirements are given.

Empirically proven as significant at 1% equal relations of indicators of self-acceptance and tolerance, which empirically confirms the theoretical views on the relationship and interaction of these personality traits. There were presented the available and significant correlations between indicators of self-acceptance, tolerance and the spectrum of personality traits (characteristics of narcissism, affiliation motivations, personality factors 16-PF, reflexivity, etc.), that accompany and serve as "mediators" of indirect impact self-acceptance on tolerance, including: friendly attitude to people, emotional stability, independence, cheerfulness, social courage, determination, camaraderie, relentlessness, trust, self-confidence, relaxation, extraversion, adaptability, striving for people, lack of fear of rejection, reflexivity.

The psychological features of tolerance of persons with a certain type of self-acceptance (dominance of one of the components (emotional, cognitive, behavioral, control-regulatory) and "Index of self-acceptance") are determined. It is established that individuals with a high level of self-acceptance, are distinguished with tolerant attitude

to others, tolerant behavior in situations of interpersonal communication, friendliness, ability to understand and accept others. Individuals who are prone to self-nonacceptance are inherent in intolerance, non-recognition of the value of individuality, negative attitude towards diversity and dissimilarity, activity in attempts to persuade and change others, rigidity in one's position. The presence of direct and indirect influence of self-acceptance on tolerance has been established, which proves the role of self-acceptance as a factor of tolerance.

The psychological characteristics of personality in representatives of different types of self-acceptance are established and described. It is proved that individuals with a high level of self-acceptance are characterized by emotional stability, realistic views, authenticity in manifestations, acceptance of a wide range of self features and openness to the full range of their experiences, activity, persistence, determination to achieve goals, sociability and friendliness, optimism and high level of trust in oneself and others, dominance of positive emotional states, resistance to failures and threats; individuals with a low level of self-acceptance are characterized by high self-control, suspicion, a tendency to guilt, frustration, emotional instability.

The dissertation contains prospects for further study of the problem of individual-psychological features of self-perception of personality. It is of interest to study content-personal and social-imperative indicators, study the formation and development of self-acceptance and tolerance in the ontogenesis of personality, development of psycho-correctional programs aimed at the development and correction of tolerance in the context of the peculiarities of self-acceptance of the individual.

Key words: personality, self-acceptance, tolerance, personality trait, factor, structure of self-acceptance, indicators, types of self-acceptance, individual-psychological features.

Список публікацій здобувача за темою дисертації:

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Санак И.А. Взаимосвязи показателей самоотношения и мотивации аффилиации. *Наука і освіта*. 2007. №8-9. С. 153 – 155.

2. Гордієнко І. О. Самоприйняття та прийняття іншими як мотиваційні тенденції спілкування. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. Додаток 2 до Вип. 35, Том III (15) : Тематичний випуск «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання», 2015. С. 64 – 71.

3. Гордієнко І. О. Психодіагностична методика «індивідуальна композиція показників самоприйняття»: перевірка теоретичного конструкту. О. П. Саннікова, І. О. Гордієнко. *Проблеми сучасної психології*: збірник наукових праць Державного вищого навчального закладу “Запорізький національний університет” та Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Запоріжжя: ЗНУ, 2018. № 1 (13). С.140–145.

4. Гордієнко І. О. Психологічний ресурс толерантності: самоприйняття та його функції. О. П. Саннікова, І. О. Гордієнко. *Вісник післядипломної освіти*: збірник наукових праць. Серія «Соціальні та поведінкові науки». Випуск 9(38). Київ, ДВНЗ «Університет менеджменту освіти». 2019 С.107-123.

5. Гордієнко І. О. Презентація психодіагностичної методики «Психологічна диспозиція конституційних показників самоприйняття». О. П. Саннікова, І. О. Гордієнко. *Теорія і практика сучасної психології*: збірник наукових праць Класичного приватного університету/ м. Запоріжжя. Запоріжжя: Класичний приватний університет. 2019. №5, Т.1. С.63–67.

6. Гордієнко І. О. Феномен самоприйняття та його прояви: контент-аналіз творів-самозвітів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова*. Серія 12. Психологічні науки: зб. наук. праць. Випуск 9(54). Київ, Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова. 2020. С. 46-57.

7. Гордієнко І. О., Кримова Н. О. Теоретичне дослідження чинників раннього впливу на формування особистості. *Габітус*. 2020. №15. С. 114-118.

Статті у наукових виданнях іноземних держав:

8. Iryna Hordiienko. Cechy przejawów samoakceptacji w strukturze czynnikowej osobowości. O. Sannikova, I. Hordiienko. *KELM (Knowledge, Education, Law,*

Management). № 5 (33) vol. 4, 2020. P.104-110.

9. Гордієнко І. О. Самоприйняття та факторна структура особистості: психологічні ознаки та їх співвідношення. О. П. Саннікова, І. О. Гордієнко. *Science and education a new dimension. Pedagogy and Psychology*, IX (98), Issue: 247, 2021. P. 59-64.

Публікації в інших наукових виданнях:

10. Гордієнко І. О. Самоприйняття як передумова толерантності особистості. Актуальні дослідження в соціальній сфері: матеріали сьомої міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 16 травня 2016 р.) Одеса, 2016. С. 84-86.

11. Гордієнко І. О. Мікроструктура самоприйняття особистості. Проблеми сучасної психології особистості: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених та студентів (Одеса, 20 травня 2016). Вип. 7. Одеса: ВМВ, 2016. С. 50-55.

12. Гордієнко І. О. Самоприйняття та нарцисизм: співвідношення показників. Проблеми сучасної психології особистості: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених та студентів (Одеса, 25-26 травня 2017). Вип 8. Одеса: ВМВ, 2017. С. 62-67.

13. Гордієнко І. О. Співвідношення показників рефлексивності та самоствалення особистості. Психологія професійного саморозвитку особистості: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Проблеми сучасної психології особистості» (Одеса, 21 березня 2019р.). Одеса: ВМВ, 2019. С.191-198.

Авторські свідоцтва:

14. А.с. Науково-методичний твір Науково-методичний твір «Комплекс методик діагностики формально-динамічних компонентів самоприйняття: «Експрес-діагностика конституційних компонентів самоприйняття»; «Психологічна диспозиція конституційних показників самоприйняття». О. П. Саннікова, І. О. Гордієнко. № 93757. опубл. 07.11.2019 р. 58 с.

15. А.с. Науково-методичний твір «Комплекс методик діагностики якісних компонентів самоприйняття: «Експрес-діагностика якісних компонентів самоприйняття»; «Індивідуальна композиція якісних показників самоприйняття». О. П. Саннікова, І. О. Гордієнко. № 93758. опубл. 07.11.2019 р. 70 с.

ЗМІСТ

Список скорочень.....	14
Вступ	18
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ САМОПРИЙНЯТТЯ ТА ТОЛЕРАНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ	
1.1. Підходи до вивчення самоприйняття та його психологічний зміст	26
1.1.1. Феномен самоприйняття особистості в системі споріднених понять	26
1.1.2. Структура самоприйняття як властивості особистості	46
1.1.3. Психологічні детермінанти самоприйняття	52
1.2. Толерантність як властивість особистості, структура та чинники	66
1.3. Теоретичний аналіз самоприйняття як чинника толерантності особистості	78
Висновки до першого розділу	84
РОЗДІЛ 2. ПРОГРАМА ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ САМОПРИЙНЯТТЯ ТА ТОЛЕРАНТНОСТІ В КОНТЕКСТІ РИС ОСОБИСТОСТІ.....	87
2.1 Зміст та етапи дослідження самоприйняття та толерантності	87
2.2. Огляд інструментарію, спрямованого на вивчення самоприйняття як чинника толерантності.....	92
2.3. Розробка комплексу оригінальних психодіагностичних методик, що вивчають різнорівневі показники самоприйняття	103
2.3.1. Уточнення структури самоприйняття: емпіричний досвід	103
2.3.2. Дослідження формально-динамічного рівня самоприйняття: диспозиція конституційний показників.....	124
2.3.3. Вивчення якісного рівня самоприйняття: експрес-діагностика та індивідуальна композиція показників.....	130
2.3.4. Апробація оригінальних тест-опитувальників.....	136
Висновки до другого розділу	144
РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ САМОПРИЙНЯТТЯ ЯК ЧИННИКА ТОЛЕРАНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ.....	146

3.1. Співвідношення структурних компонентів самоприйняття й толерантності в системі властивостей особистості, що їх аранжують.....	146
3.1.1. Взаємозв'язки структурних компонентів самоприйняття як цілісного явища	146
3.1.2. Самоприйняття як чинник індивідуально-психологічних проявів толерантності.....	154
3.2. Взаємозв'язки показників самоприйняття й толерантності з широким спектром рис особистості	164
3.2.1. Взаємозв'язки показників самоприйняття й толерантності з факторами особистості за концепцією Р.Б. Кеттелла	164
3.2.2. Співвідношення компонентів самоприйняття, толерантності та нарцисизму	175
3.2.3. Рефлексивність та мотивація афіліації у співвідношенні з показниками самоприйняття й толерантності.....	178
3.2.4. Порівняльний аналіз показників самоприйняття та толерантності у співвідношенні з рисами особистості, котрі аранжують їх прояви	185
3.3. Самоприйняття як системотвірний чинник структури рис особистості	187
Висновки до третього розділу	195
ВИСНОВКИ.....	200
Список використаних джерел	202
ДОДАТКИ.....	243

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

№ з/п	Умовні позначення	Назва показників
Комплекс методик діагностики формально-динамічних компонентів самоприйняття (О. П. Саннікова, І. О. Гордієнко)		
1. «Експрес-діагностика конституційних компонентів самоприйняття»		
1	СПш	Шкала 1. Потреба у самоприйнятті
2	СШш	Шкала 2. Широта сфер самоприйняття
3	СЛш	Шкала 3. Легкість прийняття себе
4	ССш	Шкала 4. Стійкість самоприйняття
5	СВш	Шкала 5. Виразність самоприйняття
6	СЗгш	Загальний показник конституційної активності схильності до самоприйняття
2. «Психологічна диспозиція конституційних показників самоприйняття»		
7	СПо	Потреба у самоприйнятті
8	СШо	Широта сфер самоприйняття
9	СЛо	Легкість прийняття себе
10	ССо	Стійкість самоприйняття
11	СВо	Виразність самоприйняття
12	СЗго	Загальний показник конституційної активності схильності до самоприйняття
Методики діагностики якісних компонентів самоприйняття (О. П. Саннікова, І. О. Гордієнко)		
1. «Експрес-діагностика якісних компонентів самоприйняття»		
13	СЕш	Шкала 1. Емоційний компонент самоприйняття
14	СКш	Шкала 2. Когнітивний компонент самоприйняття
15	СПш	Шкала 3. Конативний (поведінковий) компонент
16	СКРш	Шкала 4. Контрольно-регулятивний компонент
17	ІСш	Індекс самоприйняття (за шкалами Експрес-діагностики)

2. «Індивідуальна композиція якісних показників самоприйняття»		
18	СЕТ	Емоційний показник самоприйняття
19	СКТ	Когнітивний показник самоприйняття
20	СПт	Конативний (поведінковий) показник самоприйняття
21	СКРт	Контрольно-регулятивний показник самоприйняття
22	ІСт	Індекс самоприйняття (за якісними показниками)
Відомі методики, що діагностують деякі показники самоприйняття		
Шкала психологічного благополуччя (К. Ріфф)		
23	S	Шкала «Самоприйняття»
Методика дослідження самоствавлення (В. В. Столін, С. Р. Пантисєв)		
24	Сп	Шкала 6 – самоприйняття
Самоактуалізаційний тест (САТ) (Е. Шостром, адаптація Ю. Є. Альшиної, Л. Я. Гозман, М. В. Загіки, М. В. Кроз)		
25	Sa	Шкала Самоприйняття
Методики діагностики показників толерантності, що залучені у цій роботі		
1. Тест-опитувальник якісних показників толерантності (О.П.Саннікова, О.Г.Бабчук)		
26	ЕТ	Емоційний показник толерантності
27	КТ	Когнітивний показник толерантності
28	ПТ	Поведінковий показник толерантності
29	ЗПТ	Загальний показник толерантності
Багатофакторний особистісний опитувальник 16PF (Р. Кеттелл)		
30	A	A+ афектотімія – A– сизотімія
31	C	C+ сила «Я» – C – слабкість «Я»
32	E	E +домінантність – E– покірність
33	F	F+ безпечність – F – озабоченість
34	G	G+ сила “Зверх – Я” – G –слабкість “Зверх – Я”
35	H	H+ соціальна сміливість – H– соціальна боязкість
36	I	I+ чутливість – I– низька чутливість

37	L	L+ підозрілість – L– довірливість
38	M	M+ мрійливість – M– практичність
39	N	N+ проникливість – N– наївність
40	O	O+ почуття провини – O– самовпевненість
41	Q ₁	Q ₁ + радикалізм – Q ₁ – консерватизм
42	Q ₂	Q ₂ + самодостатність – Q ₂ – залежність від групи
43	Q ₃	Q ₃ + високий ь – Q ₃ – низький самоконтроль
44	Q ₄	Q ₄ + фрустрованість – Q ₄ – нефрустрованість
45	QI	QI+ екстраверсія – QI– інтроверсія
46	QII	QII + тривожність – QII емоційна стабільність
47	QIII	QIII + кортикальна живість – QIII – сензитивність
48	QIV	QIV + незалежність – QIV – покірність
Методики діагностики рефлексивності (О. В. Карпов)		
49	Рефл	Показник рефлексивності
Тест оцінки нарцисизму (Ф. Денеке та Б. Хілгенсток, адаптація В. Д. Віда, Н. М. Залуцької)		
51	N1	Безсильне Self
52	N2	Втрата контролю емоцій і спонукань
53	N3	Дереалізація / Деперсоналізація
54	N4	Базовий потенціал надії
55	N5	Незначне Self
56	N6	Негативний тілесне Self
57	N7	Соціальна ізоляція
58	N8	Архаїчне уникання
59	N9	Грандіозне Self
60	N10	Прагнення до ідеального Self-об'єкту
61	N11	Жага похвал і підтвердження
62	N12	Нарцисична лють
63	N13	Ідеал самодостатності

64	N14	Знецінення об'єкта
65	N15	Ідеал цінностей
66	N16	Симбіотичний захист Self
67	N17	Іпохондричний захист від тривоги
68	N18	Нарцисична користь від хвороби
Методика вимірювання мотивації аффіліації (А. Мехрабіана, адаптація М. Ш. Магомед-Емінова)		
69	МАп	Прагнення до людей
70	МАб	Боязнь бути відкинутим

ВСТУП

Актуальність дослідження. Проблема самоствавлення особистості, її ставлення до інших та світу в цілому є однією з центральних у психології. Самоприйняття особистості, що проявляється у позитивному відношенні до себе, виступає підґрунтям самоствавлення та є необхідною умовою для розвитку особистості, досягнення психічного здоров'я та успішної адаптації в соціумі. Особливістю сучасного суспільства є відчуття людиною високого рівня вимог, жорсткої необхідності відповідати соціальним стандартам «якості» та «гідності», які мають за своєю основою ідеї суспільства споживання, на відміну від визнання унікальності та цінності людського життя. Це може викликати у особистості інтенсивне почуття тривоги, небезпеки бути таким, який є, призводить до сумніву у власної цінності, пошуку засобів встановлення відповідності, іноді ціною втрати автономії, автентичності та відчуття психологічного благополуччя або через відчуженість та соціальну ізоляцію. Ознакою сьогодення українського суспільства є стрімкі та глобальні політичні і економічні зміни, плюралізм цінностей та ідеологій, що посилюють кризу адаптації особистості та зумовлюють необхідність здійснювати діалог різних культур. Внутрішніми ресурсами для подолання цієї кризи виступають самоприйняття та толерантність особистості. Отже, перед сучасними науковцями й практиками гостро постає проблема дослідження означених феноменів крізь призму пошуку їх джерел та чинників впливу с точки зору надання психологічної допомоги у вигляді психокорекції та психотерапії.

Проблема самоприйняття та толерантності особистості розглядається в контексті взаємодії між людьми (М. М. Бахтін, Л. К. Велитченко, М. І. Лісіна, К. Роджерс, О. П. Саннікова, О. Я. Чебикін); самоприйняття як психічне явище вивчається також з позицій психоаналітичного підходу, наприклад, в теорії об'єктних відносин (М. Балінт, Д. Боулбі, Д. В. Віннікотт, О. Кернберг, М. Кляйн, Х. Кохут, М. І. Лісіна, М. Малер, Х. Сігал, А. Фрейд, З. Фрейд); виокремлюється напрямок гуманістичного підходу (К. Роджерс, А. Маслоу, С. Д. Максименко, Е. Фромм); когнітивно-біхевіорального (А. Бек, Дж. Герберт, А. Елліс, Дж. Келлі, Д. Кордова, Е. Форман); структурно-динамічного (А. В. Захарова, А. М. Колишко,

І. С. Коновальчук, С. Р. Пантелеєв, Н. І. Сарджвеладзе, О. Т. Соколова, В. В. Столін, Т. С. Яценко та ін.); континуально-ієрархічного підходу, зокрема у дослідженні структури особистості та її властивостей (О. П. Саннікова) тощо.

В наведених концепціях феномен самоприйняття розглядається в межах таких категорій, як «переживання», «установка», «властивість особистості», «стан», «процес», що говорить про його міждисциплінарність, «розмитість», неоднозначність. Така трактовка, скоріше, відсутність єдиного розуміння означеного феномена, обумовлено не тільки різними, іноді суперечливими методологічними позиціями дослідників, а й складністю самого феномена. Вивчення самоприйняття зводиться до опису його численних характеристик та проявів, що потребує узагальнення, обґрунтування цілісності феномену, вивчення його індивідуально-психологічних особливостей, пошуку його структури, функцій, детермінаційних тенденцій відносно рис особистості, зокрема толерантності.

Слід зазначити, що проблема толерантності особистості набула детального розгляду в багатьох роботах філософського (В. М. Золотухін, М. Ігнат'єв, І. Кант, В. О. Лекторський, К. Уейн, М. Уолцер, О. Хєффе, М. Б. Хомяков), педагогічного напрямів (Ш. О. Амонашвілі, В. С. Біблер, Г. В. Безюлева, Ж. П. Вірна, Б. З. Вульф, В. Г. Маралов); проблема торкається питань міжкультурної взаємодії (О. Г. Бабчук, М. М. Бахтін, В. Біблер, Г. Д. Дмитрієв, Д. В. Зінов'єв, С. Тер-Мінасова, М. Маннанова, В. В. Савельєва), професійної підготовки (Ж. П. Вірна, О. А. Грива, О. П. Саннікова, Ю. В. Тодорцева, О. Я. Чебикін) та особливостей активності особистості в певних життєвих обставинах (А. М. Большакова, А. І. Гусєв, Є. Г. Луковицька, П. В. Лушин, Л. М. Мітіна, Н. В. Шалаєв). Проблема толерантності вивчається також в контексті особистісної зумовленості суспільної свідомості (В. О. Лабунська, С. Д. Максименко, Т. П. Скрипкіна) тощо. Особлива увага приділяється дослідженню індивідуально-психологічних проявів толерантності (О. Г. Асмолов, О. Г. Бабчук, С. Баднер, В. В. Бойко, С. Л. Братченко, Г. Олпорт, О. П. Саннікова, Г. У. Солдатова). Звертає на себе увагу те, що феномен толерантності досить часто визначається за

допомогою поняття «прийняття», але недостатньо цілеспрямованих досліджень щодо виявлення специфіки співвідношень особливостей самоприйняття і толерантності.

Можна вважати, що необхідність дослідження проблеми самоприйняття як чинника толерантності особистості зумовлена, по-перше, необхідністю систематизації існуючих підходів до дослідження означених феноменів, визначення їх психологічного змісту, структури, особливостей взаємовпливу в контексті широкого спектру рис особистості, що супроводжують прояви самоприйняття та толерантності; по-друге, зростаючими вимогами соціокультурних трансформацій, які загострюють проблему визначення та активізації особистісних ресурсів, зокрема, толерантності в контексті розкриття її детермінант; по-третє, необхідністю пошуку ефективних методів надання психологічної допомоги індивідам у вирішенні проблем адаптації, самоактуалізації, самоствавлення в умовах сучасного суспільства.

Отже, актуальність проблеми дослідження, теоретична і практична значимість в умовах недостатньої її розробленості, зумовили вибір теми дисертаційної роботи «Самоприйняття особистості як чинник толерантності».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження проводиться в рамках наукової програми кафедри загальної та диференціальної психології, що входить до тематичного плану Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського «Особистісне зростання психолога, педагога на етапі професійного навчання: диференціально-психологічний підхід» (номер держреєстрації № 0114U000016). Тему дослідження затверджено вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (протокол № 3 від 30 жовтня 2014 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 9 від 23 грудня 2014 р.). Автором досліджуються індивідуально-психологічні особливості самоприйняття

особистості, прояви толерантності у осіб із різними типами самоприйняття, якісні характеристики самоприйняття як чинника толерантності особистості.

Мета роботи полягає у теоретичному обґрунтуванні та емпіричному дослідженні самоприйняття як чинника толерантності особистості.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз проблеми самоприйняття та толерантності особистості у сучасних вітчизняних та зарубіжних дослідженнях; уточнити психологічну сутність феноменів, вивчити структуру, компонентний склад показників та співвідношення між ними, теоретично визначити спектр властивостей особистості, що супроводжують прояви самоприйняття й толерантності.

2. Скласти програму емпіричного дослідження та розробити інструментарій, спрямований на діагностику формально-динамічних та якісних показників самоприйняття особистості, відібрати методики діагностики толерантності та спектру рис особистості, що гіпотетично пов'язані з самоприйняттям та толерантністю.

3. Визначити співвідношення між показниками означених психологічних феноменів та рисами особистості, що містять характеристики толерантності та аранжують прояви самоприйняття як її чинника.

4. Вивчити в осіб з різним типом самоприйняття індивідуально-психологічні особливості толерантності.

5. Виявити та описати психологічні властивості особистості, що супроводжують прояви толерантності в представників різних типів самоприйняття.

Об'єкт дослідження – співвідношення толерантності й самоприйняття як властивостей особистості.

Предмет – самоприйняття як чинник толерантності

Теоретико-методологічною основою роботи стали: погляди на самоприйняття як психологічний феномен (А. Маслоу, В. Г. Маралов, К. Ріфф, К. Роджерс, Л. Шепард); вивчення толерантності як стійкої властивості

особистості (О. Г. Асмолов, О. Г. Бабчук, С. Баднер, В. В. Бойко, С. Л. Братченко, Г. Олпорт, О. П. Саннікова, Г. У. Солдатова); розвиток самоприйняття як стійкої риси особистості (Д. Боулбі, Д. В. Віннікотт, О. Кернберг, М. Кляйн, С. М. Колкова, Х. Кохут, М. Малер, А. Маслоу, Н. К. Радіна, К. Роджерс, Е. Фромм, М. Якобі); системно-структурний підхід до розуміння особистості (Б. Г. Ананьєв, О. М. Леонт'єв, С. Д. Максименко, В. С. Мерлін, С. Л. Рубінштейн, О. П. Саннікова, Н. І. Сарджвеладзе, В. В. Столін, О. Т. Соколова, О.Я. Чебикін); уявлення про метахарактеристики індивідуальності та континуально-ієрархічний підхід до вивчення структури особистості та її властивостей (О. П. Саннікова), методологія організації психологічного теоретико-емпіричного дослідження (А. Анастасі, Л. Ф. Бурлачук, К. М. Гуревич, А. Д. Наследов та ін.) та інші.

Методи дослідження. У роботі використовувалися: теоретичні методи: системний аналіз наукових підходів та концепцій з означеної проблеми, які існують у психології, інтерпретація та узагальнення отриманої інформації; емпіричні: опитування, тестування, застосування методів самозвіту, самооцінки та експертних оцінок; математико-статистичні методи обробки даних: кількісний (кореляційний, факторний) аналіз даних здійснювався за допомогою програми Microsoft Excel for Microsoft Windows та статистичного пакету SPSS Statistics 17.0.

Психодіагностичний комплекс **методик** склали: 1) методики, що спрямовані на вивчення різнорівневих показників самоприйняття та толерантності; 2) методики, що діагностують показники широкого спектру рис особистості, що аранжують прояви самоприйняття та толерантності особистості.

Для дослідження показників самоприйняття, відповідно до вимог психометрики, розроблені у співавторстві з науковим керівником такі оригінальні методики: «Експрес-діагностика конституційних компонентів самоприйняття», «Психологічна диспозиція конституційних показників самоприйняття»; «Експрес-діагностика якісних компонентів самоприйняття», «Індивідуальна композиція якісних показників самоприйняття». Крім того, застосовано: «Методика дослідження самоствавлення (МИС)» С. Р. Пантїлеєва, «Шкала психологічного

благополуччя» К. Ріфф; «Самоактуалізаційний тест (САТ)» Е. Шострома (в адаптації Ю. Є. Альшиної, Л. Я. Гозман, М. В. Загіки, М. В. Кроз). Для дослідження показників толерантності застосовано «Тест-опитувальник якісних показників толерантності» (О. П. Саннікова, О. Г. Бабчук). Задля вивчення широкого спектру рис особистості, що гіпотетично пов'язані із толерантністю та самоприйняттям, залучені такі психодіагностичні методики: «Багатофакторний особистісний опитувальник 16PF» Р. Кеттелла; «Тест оцінки нарцисизму» Ф. Денеке та Б. Хілгенстока (в адаптації В. Д. Віда, Н. М. Залуцької); «Методика діагностики рефлексивності» О. В. Карпова; методика вимірювання мотивації аффіліації А. Мехрабіана (в адаптації М. Ш. Магомед-Емінова).

Емпіричне дослідження проводилось протягом 2014 – 2018 років на базі Державного закладу «Південноукраїнський національний університет імені К. Д. Ушинського», Одеського національного політехнічного університету, Одеської національної академії харчових технологій. В емпіричному дослідженні брали участь 638 осіб у віці від 19 до 35 років.

Наукова новизна результатів:

- вперше розкрито психологічний зміст та розглянуто багаторівневу структуру феномену самоприйняття як безумовно позитивного ставлення, довіри та відкритості до себе в контексті континуально-ієрархічного підходу;

- виділено та вивчено в структурі самоприйняття серед її основних рівнів (змістово-особистісного, що включає предметно-змістові, смислові характеристики, та соціально-імперативного рівня, котрий відбиває наявні уявлення особистості про соціальні та культурні межі прояву феномену) формально-динамічні та якісні характеристики, що детермінують форму, загальний рівень активності прояву самоприйняття та толерантності та їх потенційні динамічні можливості;

- презентовано та доведено, що саме якісні параметри самоприйняття (емоційний, когнітивний, поведінковий та контрольо-регулятивний) відбивають суто психологічний зміст цього феномену, їх якісно-кількісне поєднання визначає психологічний тип самоприйняття;

- показано, що представники певного типу самоприйняття характеризуються тільки їм притаманними індивідуально-психологічними проявами толерантності і властивостями особистості, що їх аранжують;

- теоретично обґрунтовано та емпірично доведена роль самоприйняття як системотвірного чинника толерантності, який визначає специфіку його проявів;

- розширено та поглиблено знання про психологічну сутність самоприйняття та толерантності;

- уточнено зміст феномену самоприйняття і толерантності в контексті взаємозв'язків з широким спектром властивостей особистості.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у виборі та обґрунтуванні системи методів і методик, спрямованих на діагностику рис особистості, взаємопов'язаних з самоприйняттям та толерантністю. Створено (у співавторстві) оригінальні методики, що спрямовані на вивчення формально-динамічних та якісних показників самоприйняття («Експрес-діагностика конституційних компонентів самоприйняття», «Психологічна диспозиція конституційних показників самоприйняття», «Експрес-діагностика якісних компонентів самоприйняття», «Індивідуальна композиція якісних показників самоприйняття»). Результати апробації цих методик засвідчують можливість їх використання не тільки в наукових, дослідницьких, а й у практичних цілях.

Основні результати дослідження впроваджені у навчальний процес: Одеського національного політехнічного університету (акт № 187/21 від 08.05.2020 р.), Одеської національної академії харчових технологій (акт № 1459/138-06 від 15.10.2020 р.), Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (акт № 127 від 09.02.2021 р.) та в Львівському національному університеті імені Івана Франка (акт № 243 від 05.05.2020 р.).

Особистий внесок автора в роботах, що були виконані у співавторстві. Автором узагальнено стан проблеми, систематизовано теоретичні дані, що пояснюють структуру самоприйняття, виокремлено компонентний склад її показників; взято участь у розробці концепції методики, здійснено постановку проміжних дослідницьких завдань на різних етапах створення та апробації

методики; самостійно зібрано емпіричні дані, проведено математико-статистичну обробку, інтерпретацію та обговорення отриманих результатів.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати роботи були презентовані на: Сьомій міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні дослідження в соціальній сфері» (м. Одеса, 16 травня 2016 р); Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих учених та студентів «Проблеми сучасної психології особистості» (м. Одеса, 2016; 2017; 2019); на щорічних аспірантських семінарах Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського (2014–2020 рр.); на засіданнях кафедри загальної та диференціальної психології Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського, на засіданнях наукових семінарів Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського (2020).

Публікації. Основні результати дослідження відображено в 15 публікаціях, з них: 7 статей, що були опубліковані в наукових фахових виданнях України, 2 статті у зарубіжному науковому періодичному виданні, 2 авторське свідоцтва, 4 статті у збірниках матеріалів конференцій та інших виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, додатків та списку використаних джерел, що налічує 235 найменування, з яких 48 іноземною мовою. Повний обсяг роботи складає 251 сторінки комп'ютерного тексту. Основний текст – 185 сторінок. Робота містить 20 таблиць, 17 рисунків, 5 додатків.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ САМОПРИЙНЯТТЯ ТА ТОЛЕРАНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У цьому розділі здійснено аналіз теоретико-емпіричних досліджень з проблеми взаємозв'язку самоприйняття та толерантності, уточнюються поняття «самоприйняття особистості», «толерантність особистості» та розглядаються у системі споріднених понять, систематизуються підходи до вивчення їх структури та функцій; доповнено психологічний зміст феномену «самоприйняття особистості», визначено його структуру та покомпонентний склад у контексті континуально-ієрархічного підходу, експліковано та описано формально-динамічні та якісні складові самоприйняття як властивості особистості; розглядається місце самоприйняття в системі властивостей особистості; теоретично аналізується вплив самоприйняття на особливості толерантності.

1.1. Підходи до вивчення самоприйняття та його психологічний зміст

1.1.1. Феномен самоприйняття особистості в системі споріднених понять

Проблема самостворення особистості є однією з центральних у психології. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується високим динамізмом соціокультурних трансформацій, які значно впливають на процес формування та розвитку особистості, висувають високі вимоги до психічного здоров'я особистості, стійкості та зрілості самоідентичності, до ефективної самореалізації. Позитивне ставлення до себе, тобто, самоприйняття, є невід'ємним підґрунтям ефективності цих процесів. Самоприйняття пов'язують з високим рівнем адаптації особистості [5, 18, 25,47,49, 54,56, 89, 94,108 та ін.], зростаючий інтерес до проблеми самоприйняття обумовлений розвитком психотерапії та пошуком ефективних методів і прийомів психокорекції особистості [88,95,129,131,137, 188 та ін].

Проблема самоприйняття особистості знайшла широке відображення в сучасних філософських, психологічних, педагогічних дослідженнях, стала предметом аналізу в багатьох літературних творах. Різноманіття поглядів і підходів породило безліч визначень поняття «самоприйняття», а також пов'язану з ним систему феноменів, процесів і станів.

Термін «самоприйняття» - прийняття себе – має походження від дієслова «приймати», що означає – брати або отримувати, брати до уваги, або поважати, погодитися [178].

У тлумачних словниках термін «прийняття» визначається як:

- прояв якого-небудь відношення до чого-небудь: "погодитися з чим-небудь, поставитися до чого-небудь позитивно"[175,178];

- процес, спрямований на оволодіння: «присвоювати собі», «взяти собі що-небудь запропоноване» [162, 175];

- прояв згоди або підтримуючого ставлення: «погоджуватися з чим-небудь», «Миритися з чим-небудь»; «Підтримувати що-небудь» [162,с. 623];

- непротивлення чому-небудь [178];

- прояв поваги: "Брати в повагу, до уваги або уважити, погодитися, слухати, вірити [74].

«Приємний» (від прияти) - що охоче приймають, угодний, те, що подобається, в чому знаходиш задоволення, насолоду[74] .

Спільнокореневим є слово «сприймати» - бути сприйнятливим, бути чутливим до чого-небудь. Отже, прийняти не означає поставитися байдуже або поблажливо, а означає визнати, що що-небудь існує, визнати його право на існування і поставитися до цього з повагою.

У психології під прийняттям розуміють позитивне ставлення до себе або іншій людині при усвідомленні позитивних і негативних аспектів себе та інших [115,140, 188]. Уявлення про те, що прийняття себе та інших людей, прийняття обставин і світу в цілому є основою для особистісних змін, має глибоке коріння в східній і західній культурі. Переваги прийняття описані в релігійних текстах і духовних практиках (буддійські сутри, Бхагавад Гіта, Дао Де Цзин, Йога, Новий

Завіт). Інтерес до феномену самоприйняття можна виявити у вчених-мислителів Стародавньої Греції та Риму, Стародавнього Сходу (філософські трактати М.Аврелія, Епіктета, Лао-цзи) [11, 12, 24, 100, 114, 174].

Основні ідеї прийняття відображені в релігійних і філософських принципах даосизму, ведичних, буддистських, індуїстських вченнях у поняттях неприв'язаності, терпимості, непротивлення, незасудження. Неприв'язаність означає прийняття будь-яких ситуацій, без негативного реагування на них. У практиці медитацій, неприв'язаність розглядається як спосіб «заспокоєння розуму», шлях досягнення внутрішнього спокою і провітлення. У філософії йоги, неприв'язаність розглядається як синонім високого рівня розвитку свідомості, оскільки відображає прийняття існуючого і свободу для творчих змін. Слово «неприв'язаність» існує на санскриті, означаючи «бути вільним від прихильності не відштовхуючи будь-що». Неприв'язаність являє собою стан, при якому безперервно спостерігається природа подій, не порушаючи її. Ключова ідея полягає в тому, що все в світі минає, будь-яка спроба утримати явища матеріального світу, людей або стану безглузда і неминуче призводить до страждання. «Якщо не прив'язується до речей, як можуть вони бути перешкодою? Залиш їх всепроникаючому потоку реальності, не тримайся за них, але й не відштовхуй. Чути звуки і бачити форми - в цьому немає нічого поганого; будь це світ відносний або абсолютний, все просто є», [71;174, с.28]. Неприв'язаність не є відсутність любові і турботи, але припускає відмову від контролю і від утримання об'єкта. Якщо в якості об'єкта усвідомлення стає сам індивід, його переживання своїх станів, то неприв'язаність, терпіння і незворушність розкривають психологічний сенс прийняття себе.

Відомо висловування основоположника даосизму Лао-цзи: «Людина, що задоволена сама собою це заможня людина» [100, с.52], що відображає значення самоприйняття у забезпеченні емоційного благополуччя і психічного здоров'я. Про прийняття як умову підвищення усвідомленості та можливості особистісних змін розміркує Марк Аврелій: «Ні з ким не трапляється нічого такого, що він не в силах був би винести», «Жодна людина не є щасливою, поки вона не вважає себе

щасливою», «Зміни ставлення до речей, які тебе турбують, і ти будеш від них в безпеці» [114, с.39], - тим самим повторюється ідея східних практик про те, що здійснюючи внутрішню роботу по прийняттю, тобто, визнанню подій зовнішнього світу або своїх особливостей, людина отримує можливість гармонізації відносин.

У релігійній концепції християнства аналогом поняттю «прийняття» є смиренність, яке розглядається як шлях до духовного очищення і розвитку. Смирення характеризується прийняттям життєвих негараздів і побутових проблем без розпачі і гніву. Смирення - це мир з Богом в будь-яких, самих крайніх обставинах, смиренна людина - це той, хто завжди перемагає зло, але тільки добром, по слову Апостола Павла «Перемагайте зло добром» [24]. Смирення по відношенню до інших людей як прийняття іншого, проявляється в відсутність гніву й роздратування навіть на тих, хто, здавалося б, цілком заслуговує на це. Ця щира незлостивість заснована на тому, що будь-яка людина, незалежно від віросповідання є образом Божим, тобто є досконалою. Смирення це моральна якість, яка характеризує ставлення людини до самої себе [161.]. Людина, що володіє смиренням по відношенню до самого себе, не дивиться за недоліками інших, але усвідомлює власні. Смирення (грец. "топіносіс" - внутрішні боротьба та зусилля) - це перенесення всього, що відбувається, з миром в душі. Протилежністю смирення є гордіня - одна з найстрашніших вад людини, з точки зору християнства. Гордіня розглядається як неприязнь до іншого, зарозумілість. Неприязнь означає "ненависть, ворожість або стан протидії", а, отже, гордіня - це протидія, ворожість і зарозумілість по відношенню до Бога, втіленому в інших людях, це неосвіченість і гріх, оскільки гордець не побачив і відкинув задум Божий. Біблія містить обіцянки благодаті і милості божої смиренным людям: «зодягніться покорою, бо Бог гордим противиться, а смиренным дає благодать. Отже, змириться під міцну Божу руку, що піднесе вас свого часу» [24, 1Пет.5: 5-6]. Враховуючи, що біблійні тексти мають багатозначну, глибинну конотацію, можна інтерпретувати наведене послання апостола Петра як покликання до духовного розвитку на основі смирення-прийняття.

Проблема самоприйняття особистості знайшла багатопланове відображення в подальших філософських дослідженнях М. Бубера [34,35], С. К'еркегора [98], М. Хайдеггера [189], Дж. Крішнамурті [97] та ін.

Екзистенціалізм як культурно-духовна практика вводить в простір феноменології самоприйняття з точки зору безпосередніх переживань людиною своєї пов'язаності зі світом. У роботах М. Бубера [34, 35], Е. Гуссерля [73], С. К'еркегора [98], Ж. П. Сартра [158], М. Хайдеггера [189], К. Ясперса [210] та ін. висвітлюється чуттєво-смысловий контекст самоприйняття людини, яка переживає закинутість в світ, в просторово-часових обмеженнях існування. У екзистенціальному підході людина не стільки пізнає світ і своє Я, скільки емоційно виражено на них реагує. Емоції первинні по відношенню до світу [12, 210]. Екзистенціалісти безпосередньо звернулися до такої першоданності, як буття, присутність (Dasein), яка не має чистої самосвідомості, а виступає в якості первинної життєвою ситуації. Процес самоприйняття знаходить статус вихідної онтологічної характеристики існування людини в її русі до сенсу [34, 38, 39, 48, 98, 142, 189, 207, 210, 213].

О. Ю. Рязанцева розглядає прийняття як екзистенційний ресурс особистості, наголошуючи на тому, що прийняття – це визнання своїх обмежень, визнання різноманіття, багатоваріантності, інаковості всього суцього і згода з цим, це не пасивний акт, а активність, пов'язана з пошуком форм співіснування, позитивних аспектів, нових можливостей, усвідомленням життєвих уроків і розвитком мудрості [143].

В концепції психосинтезу, автором якої є Р. Ассаджіолі, завдання самоприйняття індивіда полягає в умінні ототожнюватися з усією особистістю в цілому, приймати себе, як з сильними, так і зі слабкими сторонами. Основний шлях Р. Ассаджіолі бачить у психосинтезі, в формуванні нового образу «Я», якому притаманне узгодженість, організованість і єдність [11].

Проблема самоприйняття особистості стала предметом аналізу в літературних творах Ф. М. Достоєвського, А. Камю, Ф. Кафки, Ж - П. Сартра, Л. М. Толстого, У. Шекспіра т ін.

У педагогіці значення терміна «прийняття», крім використання цього феномена в контексті міжособистісних відносин на різних рівнях (вчитель-учень, учень-учень, вчитель-батьки і т.д.) [25, 42, 43, 50, 83, 109], існує ще один, дидактичний ракурс. У цьому випадку прийняття позначає остаточне закріплення навчального матеріалу, сформованість учнем свого ставлення до предмета, явищу, матеріалу, при цьому знання або навик вписуються в особистісну систему координат, встановлюється відношення розуміння, незалежно від оціночного або емоційного забарвлення матеріалу [82, 109]. Важлива роль відводиться прийняттю учнем всього освітнього поля, процесу виховання, повноправним учасником якого він є [25]. Окремим напрямком сучасних педагогічних досліджень стало вивчення впливу особливостей самоприйняття учасників педагогічного процесу на ефективність професійної діяльності педагогів та підвищення навчальної мотивації учнів [82, 109, 112, 113]. У роботах Л.К.Велитченко [42, 43], Іванової Н.В [83], М.І.Лісіної [104], В.Г.Маралова[112], Ю.В.Тодорцевої [176], докладно розглядається ідея про безумовно позитивний вплив самоприйняття на педагогічне спілкування, доведено, що позитивне самоприйняття значною мірою детермінує діалогічний стиль спілкування і обумовлює високий рівень комунікативної компетентності.

Найбільший розвиток вивчення феномена «самоприйняття» отримало в психологічних дослідженнях. Основними напрямками у вивченні самоприйняття особистості є:

- психоаналітичний підхід, теорія об'єктних відносин (М. Балінт, Д. Боулбі, Д. В. Віннікотт, О. Кернберг, М. Кляйн, Х. Кохут, М. І. Лісіна, М. Малер, Х. Сігал, А. Фрейд, З. Фрейд, Д. Штерн, М. Якобі), де вивчається вплив ранніх відносин в діаді мати-дитина на формування сприятливого ставлення до себе і до світу в цілому;
- гуманістичний підхід (А. Маслоу, К. Ріфф, К. Роджерс, Е. Фромм, М. Ягода), в якому самоприйняття розглядається як необхідна умова для досягнення психологічного благополуччя і самоактуалізації особистості;

- когнітивно-біхевіоральний підхід (А. Бек, Дж. Герберт, А. Елліс, Дж. Келлі, Д. Кордова, Е. Форман), в якому розвиток самоприйняття особистості є однією з технологій зміни неконструктивних форм поведінки;

- структурно-динамічний (А. В. Захарова, О. М. Колишко, І. С. Коновальчук, С. Р. Пантелєєв, Н. І. Сарджвеладзе, Е. Т. Соколова, В. В. Столін), де самоприйняття особистості розглядається як елемент у системі самоствавлення особистості.

Широку розробку феномен «самоприйняття» отримав в клінічній психології та позитивної психотерапії, де самоприйняття вважається необхідною умовою для здійснення особистісних змін, завдяки формуванню толерантності до власної недосконалості та визнання власної унікальності. Предметами поглибленого дослідження в психотерапії стали феномени «прийняття себе» і «прийняття іншого».

Найбільший акцент на важливість прийняття як необхідної умови особистісного зростання та ефективності психотерапії був зроблений К. Роджерсом і А. Маслоу. К. Роджерс, викладаючи основні ідеї клієнт-центрованого підходу в психотерапії, так розкриває сутність самоприйняття: «Можливо, я можу виявити і підійти ближче до того, чим я дійсно є глибоко всередині - іноді гніву, іноді страху, іноді любові і турботі, іноді краси, іноді сили, іноді люті - не приховуючи цих почуттів від себе. Можливо, я можу прийти до того, щоб цінувати себе як людину, що є настільки багато різноманітною. Можливо, я відкрито можу бути такою людиною. Якщо так, я можу жити за своїми власними пережитим цінностям, хоча я і знаю про всі соціальні коди і норми. Я можу дозволити собі бути всій цій складності почуттів, значень і цінностей» [140, с.48].

З позицій морфологічного аналізу, термін «самоприйняття» складається з двох компонентів - «само» та «прийняття», тому, по-перше, визначимо психологічну сутність цих складових, а далі надамо змістовну психологічну характеристику самому феномену.

«Само», як частина складного слова, бере походження від понять «сам, один, єдиний» та означає спрямованість дії на себе [175, 178]. Підлягає аналізу психологічний зміст феномена «сам». Дослідження поглядів вітчизняних та зарубіжних науковців (Рубінштейн, Леонтьєв, Абульханова-Славская, Виготський, Роджерс, Маслоу, Фромм, Юнг, Салліван та інші) дозволяють визначити найбільш змістовним та близьким поняттям – феномен «самість», що означає цілісність особистості. За Д. Стерном, перша організуюча суб'єктивна позиція щодо самості повинна знаходитися на базисному рівні і формується приблизно протягом другого-сьомого місяця від народження дитини [168]. Можливий список переживань, що доступні немовляті і необхідні для «формування відчуття ядерної самості, містять:

1) самість як авторство, в сенсі авторства власних дій і відсутності такого авторства по відношенню до дій інших людей: володіння волею, контролем над власними діями і передбачення наслідків своїх дій;

2) самість як афективність – переживання патернів внутрішніх якостей почуття (афектів), які відносяться до інших переживань самості;

3) самість як зв'язність, тобто відчуття себе нефрагментованою фізичною цілісністю з визначеними межами і локусом інтегрованих дій, як у русі, у поведінці, так і в стані спокою;

4) самість як історія – відчуття тривалості, безперервного зв'язку з власним минулим, «коли ви «продовжуєте жити» і можете змінюватися, в той же час залишаючись тим же самим» [169].

Відчуття «ядерної самості», таким чином, є емпіричним відчуттям себе у часовому просторі подій, що у випадку адекватного психічного стану не усвідомлюється, але може бути усвідомлено. Відчуття самості – це емпірична інтеграція відчутності своєї фізичної реальності існування, дій, відчуттів, переживань та часу. Згідно з Д. Стерном, відчуття ядерної самості буде основою всіх більш розвинених відчуттів самості [169]. Отже прийняття широкого спектру власного досвіду переживань надає можливості інтеграції самості, забезпечення її цілісності у просторово-часовому континуумі особистості.

Феномен «прийняття» в когнітивно-біхевіоральному підході розглядається як активний процес, що відображає специфіку внутрішнього переживання ситуації, як засіб досягнення мети, але не мета, на відміну від східних, духовних і релігійних концепцій, а також багатьох психологічних теорій, де прийняття та самоприйняття, розглядаються як бажаний стан свідомості. Вибираючи прийняття як технологію забезпечення ефективної поведінки, представники цього підходу спираються на певні критерії, серед яких:

- сприяння адаптації особистості (доцільність, виправданість прийняття, тобто чи не ускладнює прийняття соціальне функціонування індивіда, не є деструктивним для особистості);

- сприяння ефективності (оцінюється ймовірність досягти ефекту реально змінюючи ситуацію, що викликає тривогу, страх, душевний біль, а не приймаючи її);

- сприяння меті діяльності (на скільки узгоджується прийняте зі значимими для індивіда цілями) [205, 216, 217, 218, 232].

Під прийняттям Д. Батлер і Д. Сіароччі розуміють "готовність переживати психологічні події (думки, почуття, спогади) без того, щоб уникати їх або дозволяти їм безконтрольно та надмірно впливати на поведінку" [217, с.104].

Отже, теоретико-методологічний аналіз робіт з проблеми самоприйняття особистості виявляє неоднозначність і суперечливість у розумінні даного феномена. Ще однією складністю у вивченні феномена «самоприйняття» є наявність цілого ряду понять, які мають різне смислове навантаження, але об'єднуються під єдиним найменуванням, або, навпаки, будучи подібними за своєю суттю, предметом, властивостями і функцією позначаються як різні феномени. У першому випадку суміжні, але не тотожні поняття об'єднуються під однією назвою «самоприйняття», а в другому - специфіка прояву характеристик самоприйняття розглядається як різні психологічні феномени.

Сучасні дослідження в зарубіжній психології відокремлюють самоприйняття від позитивного ставлення до себе і застосовують більш широку категорію «прийняття», базовими характеристиками якої є: не-прив'язаність

(nonattachment), не-уникнення (nonavoidence), безоціночність (nonjudgement), толерантність (tolerance) і усвідомлення (awareness) [34, 56]. Не-прив'язаність (не-приєднання) в контексті самоприйняття передбачає спостереження за своїми проявами (думками, почуттями, станами, якостями) такими, які вони є, відмовлючись від спроб контролювати та утримувати їх перебіг, надаючи внутрішній дозвіл собі вільно змінюватися. Не-уникнення визначається як здатність залишатися доступним для пережитого досвіду, без спроб обмеження негативного і продовження приємного досвіду. Таким чином, не-прив'язаність та не-уникнення можуть розглядатися як комплементарні явища, оскільки прив'язаність до однієї сторони дійсності (думки, почуття, стану, дії і т.д.) досить часто виступає результатом уникнення чогось іншого. Безоціночність вважається центральною характеристикою самоприйняття і визначається як свідоме утримання від визначення досвіду як хорошого або поганого, правильного чи неправильного. Безоціночність передбачає акцент на констатації, опису явищ, а не на їх оцінці, включає активні процеси визнання та конкретизації досвіду замість його оцінювання. Толерантність в контексті самоприйняття передбачає здатність переживати внутрішні стимули без їх уникнення, свободу від надмірної строгості в оцінці самого себе. Усвідомлення визначається як здатність спостерігати будь-які внутрішні процеси так, як вони відбуваються, без їх уникнення та спотворення, і є базою самоприйняття, оскільки для прийняття своїх індивідуальних особливостей необхідно їх усвідомлення, обізнаність про будь-яке внутрішнє явище, тобто, визнання його наявності.

Аналіз літератури показує, що самоприйняття досліджується у трьох основних аспектах:

- самоприйняття - як властивість особистості, яка обумовлює особливості самоствавлення (О. М. Колишко, А. Маслоу, С. Р. Пантілеєв, Е.Т.Соколова, В. В. Столін, Л. Шепард);

- самоприйняття - як процес (йдеться про процес самоприйняття, наприклад, як наслідок психологічної корекції чи духовного розвитку) (Р. Ассоджіолі, Ф. Е. Василюк, А. Елліс, Р. Кочюнас, І. В. Вачков, І. Г. Малкіна-Пих, К. Ріф,

К. Роджерс, Ф. Перлз) [56] та як результат процесу самоусвідомлення та самоаналізу (усвідомлене прийняття себе з урахуванням визнаних переваг та недоліків власної особистості і тоді мова йде про самоприйняття як результаті процесу оцінювання себе за певними категоріями самооцінки) (Р. Бернс, І. С. Кон, М. Розенберг, К. Хорні, І. І. Чеснокова) [22, 56, 192, 198];

- самоприйняття – як стан, переживання задоволеності собою, не зважаючи на недоліки або помилки, відчуття "унікальної цінності" себе, свого існування (Ф. Е. Василюк, Л. Шепард) [39, 56, 230].

Центральним поняттям в концепції К. Роджерса є «самість» - цілісність, що включає в себе тілесний, на рівні організму, і символічний, духовний, на рівні свідомості, досвід [140]. Деякі компоненти самості можуть ігноруватися індивідом задля отримання позитивного уваги з боку значущого оточення, так звані умови цінності індивіда. Ігнорування, тобто неприйняття будь-яких аспектів власного «Я» призводить до необхідності використання механізмів психологічного захисту (спотворення сприйняття і заперечення) і неконгруентності, в наслідок – ускладнення повноцінного ефективного функціонування особистості. К. Роджерс визначає провідну роль самоприйняття у розвитку особистості людини, в забезпеченні його психічного здоров'я. З точки зору К. Роджерса, характеристиками здорової повноцінно функціонуючої особистості є: по-перше, відкритість переживанням - усвідомлене сприйняття і прийняття всього спектру переживань, що виникають у особистості; по-друге, екзистенціальний спосіб життя; по-третє, організмична довіра, коли підставою для поведінки людини стає увага і довіра своїм відчуттям; по-четверте, емпірична свобода, як можливість здійснювати вільний вибір і приймати за нього відповідальність на основі усвідомлення своїх почуттів; по-п'яте, креативність. Таким чином, феномен «прийняття себе» розглядається К. Роджерсом як існуючий в даний момент стан індивіда, що припускає вільне від витіснення і спотворення усвідомлення всього спектру своїх думок, почуттів і відчуттів, що становлять повноту переживання досвіду, довіра цьому досвіду як основа для прийняття рішень та поведінки. Неконгруентність, відображаючи внутрішній

конфлікт, який проявляється у поведінці, свідчить про неприйняття себе індивідом [140, 141].

К. Роджерс підкреслює, що безумовне прийняття себе є ключовим фактором міжособистісних відносин, оскільки забезпечує можливість без спотворень сприймати себе та інших, в той час як умовне прийняття себе породжує нестійку самооцінку, залежність від оцінювання іншими, активізацію механізмів психологічного захисту.

Згідно з концепцією А. Маслоу, психологічно здоровим і духовно-повноцінним людям властива "потреба в самоактуалізації: прагнення втілити свої можливості, які проявляються в силі, творчості, добротності, проникливості" [115]. Однією з рис людей, які успішно просунулися на шляху досягнення самоактуалізації, є самоприйняття. Можна навести слова А. Маслоу про індивіда, який самоактуалізується: «Ми не скаржимося на воду за те, що вона мокра, і на скелі - за те, що вони тверді ... Як дитина дивиться на світ без критики широко розкритими і невинними очима, просто відзначаючи і спостерігаючи, стан справ, не заперечуючи і не вимагаючи, щоб воно було іншим, так і самоактуалізуюча людина дивиться на природу людини в собі та інших» "[115, с. 207].

Психологічний портрет особистості, яка приймає себе, з позицій А. Маслоу, передбачає сильно виражені віра в свої сили і можливості, довіру до себе і до світу, незалежність, чесне ставлення до себе, прагнення до щирості у прояві почуттів, надання собі права бути таким, як є, щире надання іншим права мати іншу точку зору та бути самими собою [116]. Слабо будуть виражені страх, тривожність, боязнь невдач та неуспіху, боязнь негативної оцінки, домінування почуття провини, виражена мотивація досягнення, орієнтація на зовнішню оцінку, зовнішні норми.

Аналогічним за змістом є поняття «самоприйняття» в дослідженнях М.Ягоди і К.Ріфф, в яких самоприйняття є одним з факторів психологічного благополуччя. При цьому К.Ріфф визначає самоприйняття як позитивне ставлення до себе і свого життя, прийняття своїх позитивних і негативних якостей [37, 38], а

в концепції психологічного благополуччя М.Ягоди самоприйняття проявляється у високій самооцінці і вираженому почутті ідентичності [228].

А. Елліс, розглядаючи самоприйняття у вимірі самоцінності, пропонує наступний психологічний портрет особистості, що приймає себе: «індивід повністю і безумовно приймає себе, незважаючи на те, чи він поводить себе коректно, інтелектуально, компетентно і незважаючи на те, як оцінюють його інші люди: поважають, схвалюють, люблять чи навпаки виражають протилежне ставлення» [205]

Таким чином, більшість дослідників під терміном «самоприйняття» розуміють безумовно позитивне ставлення до себе, що виявляється в довірі та відкритості до всього спектру своїх переживань (думок, почуттів, відчуттів) і щирості в їх прояві.

Разом з тим, в психології існує велика кількість іноді недостатньо чітко виокремлених термінів, що позначають цей аспект самосвідомості. До них відносяться самоповага, самозадоволеність, аутосимпатія, самоакцептація, самоприяття, позитивна Я-концепція, самолюбство (любов до себе), самоствердження, безумовне позитивне ставлення до себе, емоційне ставлення до себе, емоціональний компонент самооцінки. Так, І. С. Кон слідом за М. Розенбергом, використовує термін «самоповага», який визначається як підсумковий вимір «Я», міра прийняття чи неприйняття індивідом самого себе, позитивне чи негативне ставлення до себе, похідне від сукупності окремих самооцінок [94]. Але на думку С. Гордона, С. Саймонда повага до себе та самоприйняття (аутосимпатія) – це різні емоційні прояви тому, що мають різне походження у досвіді людини. Так самоповага має у своїй основі успіх у виконанні певного завдання, а самоприйняття – досвід аффіліації [128].

І. І. Чеснокова розглядає «емоційно-ціннісне ставлення особистості до себе», визначаючи його як «вид емоційних переживань, в яких відображається власне ставлення особистості до того, що вона дізнається, розуміє, «відкриває» про саму себе [198]. Р. Бернс, в якості одного з компонентів Я-концепції називає самооцінку як афективну оцінку образу «Я», яка може володіти різною

інтенсивністю, оскільки конкретні риси образу «Я» можуть викликати більш-менш сильні емоції, пов'язані з їх прийняттям або осудом [22, 216]. Тобто самоприйняття можна розглядати як альтернативну концепцію традиційної концепції самооцінки.

О.Т.Соколова визначає прийняття себе як феномен глобального ставлення до себе, який представлено сукупністю парціальних самооцінок [164]. В той же час, Леонтьєв Д.О. розглядає самоприйняття як складову в структурі більш широкого поняття – самоставлення [103].

Однак, ряд дослідників розглядають самоприйняття як афективний компонент загальної самооцінки (Н. К. Радіна, М. І. Лісіна, І. С. Кон) поряд з когнітивним компонентом, в якості якого виступає «образ Я». При цьому загальна самооцінка визначається тотожною поняттю «Я-концепція» [94,104, 196].

Але С. Р. Пантєєв надає порівняльний аналіз феноменів «самооцінка» та «самоприйняття», та, спираючись на погляди К. Роджерса, наголошує, якщо самооцінка – це ставлення до себе як носія певних рис, особливостей, гідностей, то самоприйняття – це прийняття себе у цілому, «монади», не залежно від своїх якостей, достоїнств [128]. Нагадаємо, що К. Роджерс розглядає самоприйняття та самооцінку як два окремих аспекти самоставлення, що має складну структуру, елементами котрої виступають самооціночна та емоційна компоненти [140].

Ще одним аналогом поняття самоприйняття є термін самоакцептація, який набув поширення у роботах М. І. Алексєєвої та Д. Т. Гошовської. Ці дослідниці розуміють самоакцептацію по-перше, як активність особистості, що спрямована на усвідомлення об'єкта власного «Я» та прийняття його на рівні екзистенційної суб'єктності; по-друге, як емоційно-ціннісне ставлення до себе, сформоване на підставі результатів самосприймання що має пізнавальну, емоційну та вольову форми прояву [6, 65].

В. Г. Маралов розглядає самоприйняття як механізм саморозвитку особистості з опорою на визначення самоприйняття в контексті самоусвідомлення – «визнання права на існування всіх аспектів власної особистості, і особистості в цілому» [113, с.88].

С. М. Колкова використовує термін прийняття себе, визначаючи його як «визнання себе і безумовну любов до себе такому, який я є, ставлення до себе як до особистості, гідної поваги, здатної до самостійного вибору, віру в себе і в свої можливості, довіра своєї природі, організму» [93], що по суті тотожно найбільш поширеному терміну «самоприйняття».

Аналіз феномена «самоприйняття» передбачає дослідження феномену ставлення особистості до себе. Психологічний зміст категорії «ставлення до себе» розкривається в наукових працях як прояв активності особистості в ініціативному, самостійному та перетворюючому ставленні суб'єкта до дійсності, інших людей та до самого себе (О. Г. Асмолов, А. Бандура, І. Д. Бех, У. Джемс, Б. Ф. Ломов, С. Л. Рубінштейн, Д. М. Узнадзе, В. О. Ядов) [18, 34, 48, 76, 85, 109, 121, 144]; в уявленнях про закономірності і механізми формування ставлення до себе (К. О. Абульханова-Славська, Р. Бернс, Т. В. Дмитрова, Є. П. Ільїн, В. Н. М'ясищев) [22, 48, 86, 114, 119, 120, 130]. Взагалі, поняття «ставлення» розглядається як базова категорія психології і як вихідна одиниця психологічного аналізу. На думку С. Л. Рубінштейна, процес становлення особистості є процесом розвитку її нових ставлень до навколишнього світу, а міра їх сформованості і визначеності є мірою зрілості особистості [144, 145].

У наукових дослідженнях Ж. П. Вірної, запропоновано поняття життєвої позиції, що відлунює в організації життя позитивної особистості. Феномен позитивної особистості розглядається крізь призму його складових та механізмів формування. Наголошується, що формування позитивної особистості нерозривно пов'язано з вибором певного способу життя та діяльності, проте поведінка людини зумовлюється не тільки позитивним мисленням, але й соціальними умовами [47, 48, 49]. На думку Ж. П. Вірної, позиція особистості розкривається через систему цілей, цінностей, мотивів, установок. Оцінка способу життя особистістю передбачає орієнтування на позитивний результат [47, 49].

Феномен «ставлення» має складний психологічний зміст [8, 23, 34, 28, 130, 170], воно включає емоційний, когнітивний та поведінковий компоненти. Провідним у структурі ставлення є емоційний компонент, оскільки саме у процесі

накладання емоцій на об'єкт, що пізнається, усвідомлюється, виникає власне ставлення особистості. Об'єктом самоствавлення є особистість самого індивіда, це осмислене ставлення до власних суб'єктивних утворень, тобто особистісних властивостей.

В основу досліджень щодо аналізу феномену ставлення особистості до себе та до інших лягли наукові погляди Б. Г. Ананьєва щодо проблеми самоствавлення, яке він розглядав як значущу категорію психологічної науки, та фактор, що зумовлює гармонійний розвиток особистості [8]. Б. Г. Ананьєв наголошував на ролі ставлення людини до себе як одного із важливих чинників виникнення і стабілізації цілісності особистості.

Термін самоствавлення у вітчизняній літературі вперше був використаний Н. І. Сарджвеладзе. Автор розглядав його як складну багаторівневу емоційно-оціночну систему, яка поділялась на два блоки — об'єктний («Я» як об'єкт) та суб'єктний («Я» як суб'єкт) [157]. Згідно з Н. І. Сарджвеладзе, емоції, які виникли в рамках об'єктного способу ставлення до себе, несуть відбиток позиції зовнішнього спостерігача, який відноситься до себе самого як до засобу досягнення особистісно-значимої мети. Емоції відносно себе можуть бути позитивними і негативними, що втілюють задоволеність чи незадоволеність собою, прийняття чи неприйняття себе. Позитивні емоції пов'язані з підвищенням рівня власної ефективності в плані досягнення якихось цілей, незадоволеність є ознакою низької самоефективності. Отже, в основі емоційної сторони об'єктного самоствавлення лежить неприйняття себе в тому сенсі, що при такому підході до себе "Я" позбавляється самоцінності. Воно наділяється певною цінністю в міру досягнення суб'єктом бажаної мети.

Емоції щодо себе при суб'єкт-суб'єктному самоствавленні визначаються станом задоволення і фрустрації потреб, пов'язаних з самовираженням і самореалізацією, з особистісної автономністю і мінливістю, з пошуком свого людського призначення і сенсу життя. Якщо неприйняття себе є глибинним джерелом об'єктного самоствавлення, то суб'єкт-суб'єктне ставлення до себе будується на самоприйнятті та прагненні "бути самим собою". Таку різницю у

ставленні людини до себе Н. І. Сарджвеладзе порівнює з двома типами любові, батьківською та материнською, що були визначені Е. Фроммом. Так, за Е. Фроммом, сутність батьківського типу любові полягає у тому, що об'єкт любові співвідноситься з певними цілями і засобами їх досягнення ("любити заради ..."), тоді як материнська любов не спирається на зовнішні умови та безвідносна до якої-небудь мети і фіксується на об'єкті любові [157, 187].

Самоставлення у більшості досліджень визначається як мотиваційно-емоційна спрямованість активності особистості (В. К. Вілюнас, С. П. Крягжде, В. О. Ядов, С. Г. Якобсон) [56, 86]. Спираючись на визначення соціальної настанови, що надає Г. Олппорт, як стан психологічної готовності особистості вести себе певним чином відносно об'єкта ставлення, що детерміновано її минулим досвідом [127], самоставлення розглядається як самоспрямована настанови особистості з приналежними їй структурними компонентами, а саме когнітивним, емоційним та поведінковим.

Розвиваючи ідею про структуру та компоненти самоставлення, В. В. Столін виділяє три емоційних виміра – самоповага, аутосимпатія і близькість до себе (самоінтерес) – як осі координат, що визначають підсумкове спільне почуття позитивного чи негативного ставлення особистості до себе. Ось «симпатія - антипатія» відображає безоціночне емоційне ставлення схильності або неприхильності до себе, пов'язана з безпосереднім переживанням позитивної емоції приязні або негативної емоції неприязні щодо себе. Ось «повага-неповага», на відміну від першого виміру, передбачає оцінку, порівняння своїх якостей з еталонним станом їх прояву, тобто внутрішнє обґрунтування позитивного чи негативного ставлення до себе. Дослідження В. В. Століна показують, що аутосимпатія є більш значущим виміром, ніж самоповага, оскільки забезпечує самопідтримку і психологічний захист системи самоставлення від руйнування. Ось «близькість - віддаленість» відображає переживання міжособистісної дистанції з об'єктом відносин, тобто з самим собою [128,170]. З точки зору В. В. Століна, в процесі внутрішнього діалогу (аутокомунікації) у зазначених трьох вимірах описується сенс «Я»: «Я» набуває сенсу у співвідношенні з

мотивами і головним мотивом - метою в контексті тієї ієрархії, в якій організовується мотиваційна сфера» [170]. Емоційно-ціннісна система самоставлення в концепції В. В. Століна будується за адитивним принципом, коли недиференційоване загальне почуття «за» чи «проти» свого «Я» є сумою позитивних і негативних компонентів за трьома емоціональним осями. У цьому випадку, феномен «самоставлення» відображає ідею самоприйняття, як стійкої властивості, що визначає специфіку емоційного ставлення до себе (прийняття чи неприйняття).

Емоційно-ціннісне ставлення особистості до себе, що є результатом і інтегратором механізмів особистісної самосвідомості, має складну психологічну структуру. Як почуття, воно володіє розмірністю, що включає осі симпатії, поваги і близькості. Феноменально ставлення до себе проявляється у вигляді внутрішнього діалогу між «Я» і «не-Я», схожими і відмінними від самого суб'єкта, втілюється у переживання емоційно-ціннісного ставлення до себе, яке може бути усвідомленим чи неусвідомленим [170].

Симпатію, як аспект емоційно-ціннісного ставлення до себе і іншого, В. В. Столін описує такими характеристиками:

- безпосереднє вираження доброзичливості;
- позитивне емоційне ставлення;
- співчуття і солідарність;
- виправдання приписуваних об'єкту дій, мотивів, слабкостей;
- прагнення до близькості з об'єктом;
- розуміння об'єкту;
- тепле дружнє ставлення;
- бажання спілкуватися, інтерес;
- прагнення до контакту з об'єктом;
- довіра [170].

Всі перераховані характеристики симпатії відповідають характеристикам самоприйняття, в концепціях, що були розглянуті раніше.

В розвиток концепції В. В. Століна про побудову самоствалення як системи, С. Р. Пантелеєв вводить принцип ієрархічності і уточнює компонентний склад [128]. Одним з факторів самоствалення називається аутосимпатія, що припускає почуття і переживання на адресу власного «Я» індивіда, що не передбачає порівняння і зіставлення себе з соціально-заданими еталонами. В основі даного компонента «лежить деякий узагальнене почуття симпатії, яке може існувати поряд і навіть всупереч тій чи іншій узагальненої самооцінки, що виражається в переживанні самоповаги» [128, с.69]. Сміслові наповнення цього фактора фіксують емоційний зміст самоствалення на основі почуття прихильності і прив'язаності до себе, переживання духовної цінності власної особистості. С. Р. Пантелеєв назвав цей фактор «аутосимпатія», використовуючи термінологію В. В. Століна. Самоприйняття є одним з параметрів аутосимпатії, поряд з самоприв'язаністю (що відображає ригідність «Я-концепції», консервативну самодостатність, заперечення можливості і бажаності розвитку власного «Я») і самоцінністю. Незважаючи на спільний смисловий зміст фактора «аутосимпатія» та визначення параметра «самоприйняття», представлені автором, можна визначити певну суттєву різницю між ними. Високі значення за показниками «самоприйняття» та «самоприв'язаність» у складі аутосимпатії, надають їй зміст псевдосамоприйняття. У цьому випадку спостерігається позитивний загальний фон ставлення до себе, що відповідає високому рівню самоприйняття, але в наявні – прихильність до неадекватного образу «Я» з відтінком самозадоволення [128].

Феноменологічно самоприйняття в психологічних дослідженнях представлено як процес, як стан і як властивість особистості.

Найпоширенішим є визначення самоприйняття як стану гармонії у відносинах з собою [11, 38, 39, 56, 62, 65, 71, 115, 140].

Як процес, самоприйняття розглядається з позицій реалізації потреби в психологічній безпеці та афіліації. Н. В. Іванова запропонувала модель динаміки самоприйняття особистості [83]. Основними «індикаторами» цього процесу виступають:

- внутрішній локус контролю;

- відмова від «повинності» та відповідності чужим очікуванням, перехід в парадигму «я хочу ...», «я можу ...», «мені потрібно ...»;

- особистісні «я» - висловлювання від першої особи неультимативного характеру;

- природність, автентичність поведінки;

- відкритість зовнішньому і внутрішньому досвіду, ставлення до своїх почуттів як до цінності;

- використання договору як основного способу взаємодії з іншими людьми, діалогічна стратегія буття.

Самоприйняття особистості розглядається як почуття, якщо останнє визначається, згідно концепції О. Н. Леонтьєва, як усталене емоційне ставлення, що має «виражений предметний характер, який є результатом специфічного узагальнення емоцій» [39, 56, 103].

Оскільки самоприйняття є стійке утворення в якому переломлено індивідуальний досвід стосунків людини зі світом, його можна розглядати як властивість особистості. Спираючись на дефініцію поняття властивості особистості за В. Г. Норакідзе, самоприйняття як властивість особистості - це готовність до виявлення типових патернів поведінки і переживань індивіда відносно до себе, що має усталену за часом певну тенденцію самоставлення – прийняття або неприйняття себе [125].

У концепції Г. Мюррея потреба виконує ту ж функцію, що і властивість особистості. З цих позицій, самоприйняття як потреба або властивість особистості – це стан гіпотетичного характеру, який так організовує перцепцію, апперцепцію, розумові процеси, конацію (волю) і поведінку, щоб можна було перетворити ситуацію, яка не відповідає в якомусь відношенні, в адекватну і забезпечити доцільне пристосування [130, 159]. Самоприйняття має диспозиційну природу, а саме характер фіксованої настанови, за Д. М. Узнадзе, оскільки відображує стан психологічної готовності особистості поводитись до себе певним чином, що детерміновано минулим досвідом [125].

Отже, неоднозначність у розумінні феномена «самоприйняття» обумовлено різними методологічними позиціями дослідників та складністю самого феномена. Вивчення самоприйняття обмежується кількісними характеристиками феномена, залишаючи без уваги якісний, структурний аналіз цього складного особистісного утворення. Більше того, на даний момент, чіткого і однозначно прийнятого в науці визначення феномена «самоприйняття» не існує. Але, узагальнюючи теоретичні погляди що до вивчення феномену «самоприйняття», можна визначити самоприйняття як властивість особистості, що відбиває специфіку емоційного ставлення індивіда до себе (емоційну забарвленість), має усталеність (усталений характер) протягом часу, є відбитком раннього досвіду ставлення до індивіда значимого оточення та виступає основою для особистісних змін та світогляду.

Самоприйняття у цієї роботі розглядається як складна цілісна властивість особистості, що характеризується здатністю ставиться до себе з симпатією, визнанням своїх індивідуальних особливостей, почуттям задоволення від усвідомлення свого існування, незалежно від оцінок (власних чи інших людей), які надаються своїм емоціям, думкам, вчинкам (діяльності), тим самим забезпечуючи емоційну стабільність, емоційну безпеку, впевненість у власних рішеннях, довіру до своїх вчинків та его-інтеграцію.

1.1.2. Структура самоприйняття як властивості особистості

Незважаючи на велику роль самоприйняття у формуванні самоставлення та світогляду особистості, з точки зору більшості теоретичних концепцій особистості, на даний час майже відсутні, як чітке теоретичне визначення цього феномену, так і емпіричні процедури його вивчення.

Системний підхід щодо вивчення будь-якого складного феномену передбачає виокремлення та дослідження його структури, властивостей, функцій та факторів впливу, визначення меж системи, характеру міжкомпонентних зв'язків, розгляд системи в динаміці та розвитку. Ці принципи застосування

системного підходу у психології найбільш повно розкриті у роботах О. Г. Асмолова, В. О. Ганзена, Б. Ф. Ломова [56, 86, 109].

Аналіз літератури дозволяє розглядати самоприйняття як властивість особистості, біполярний континуум, полюсами котрого виступають самоприйняття та неприйняття себе, що відображає специфіку емоційного ставлення індивіда до себе.

За визначенням (А. Маслоу, К. Роджерс), самоприйняття означає визнання себе і безумовну любов до себе такому, який я є, ставлення до себе як особистості, гідної поваги, здатної до самостійного вибору, віру в себе і свої можливості, довіру до своєї природи (тобто «організмичну довіру») [116, 141]. Неприйняття себе проявляється у негативному ставленні до себе (в тому числі, до своєї зовнішності, своїх досягнень, почуттів, проявів), у самозасудженні, запереченні щодо своїх якостей, думок, вчинків, ворожості до себе, крайнім проявом якого є самогубство.

Традиційно, спираючись на тріаду Й. Тетенса для опису структури психологічних феноменів, і в тому числі властивостей особистості, використовують три основні складові: когнітивну (пізнавальну), афективну (емоційну) та поведінкову (вольову, регуляторну). На думку В. М. Мясіщева, відсутність будь-якого з цих елементів надає психічної діяльності патологічного характеру [119].

Спираючись на центральні поняття психологічної концепції настанови, які розкриті в дослідженнях представників школи Д. М. Узнадзе - В. Г. Норакидзе, Н. І. Сарджвеладзе, можна вважати, що самоприйняття має диспозиційну природу, а саме характер фіксованої настанови, з приналежними їй структурними компонентами - когнітивним, емоційним та поведінковим [125,157].

До когнітивного компоненту самоприйняття можна віднести сукупність уявлень індивіда відносно себе, що надають змогу процесам сомоусвідомлення. Ці уявлення є відбитком специфіки ранніх стосунків, та наслідком їх закріплення протягом життя. Когнітивний компонент самоприйняття проявляється в існуванні у індивіда уявлень: «Я – існую», «Я – можу бути різним» [85, 86,]. Найбільш

точно суб'єктивне відчуття буття у світі розкрито у феноменологічному підході Е. Гуссерля (категорії «інтенціональний об'єкт», ноєма) [73] і М. Хайдеггера (категорії «присутність», «передрозуміння», «модус розуміння буття») [189].

Ще один погляд на проблему уявлення індивіда про своє існування можна зустріти у роботах психоаналітичного напрямку, зокрема у М. Малер, коли вона описує відчуття ідентичності як найраніше сприйняття свого існування як окремого цілого. М. Малер наголошує, що це не почуття, «Хто я є», яке включало б порівняння з іншими, але просто відчуття, що «Я – є» [110]. Д. Стерн використовує поняття «ядерна самість» для визначення відчуття немовля про своє існування, але, в супереч поглядам М. Малер, про виникнення цього відчуття лише наприкінці першого року життя протягом процесу сепарації-індивідуації, він зосереджує увагу на більш раннє походження відчуття самості (приблизно між другим та сьомим місяцем від народження), що обумовлює формування інших структур самоусвідомлення [168, 169]. Когнітивний компонент самоприйняття виконує функцію констатування досвіду свого існування, що забезпечує:

- по-перше, уявлення про цілісність та багатоаспектність свого існування, а також про тотожність себе; «постійність особистості» [76];
- по-друге, уявлення про безперервність свого існування, відчуття тривалості, безперервного зв'язку з власним минулим, усвідомлення індивідом приналежності йому його власної історії;
- по-третє, усвідомлення себе як активного, діючого суб'єкта, усвідомлення авторства до свого минулого, теперішнього та майбутнього.

Емоційний компонент самоприйняття за змістом відображає комплекс почуттів щодо визнання свого існування. Діапазон цього комплексу має індивідуальну специфіку широти, амплітуди та усталеності за часом у прояві почуттів, та може включати спектр переживань від відчуття радості, задоволення від усвідомлення «Я – існую» до пригніченості, страху, сорому, провини та ін... Онтогенез емоційного аспекту самоприйняття обґрунтовано в роботах психоаналітиків, що вивчають вплив подій раннього дитинства на формування

особистості, в тому числі подій довербального періоду (Д. В. Віннікотт, М. Малер, Е. Фромм, Д. Стерн, М. Якобі).

З точки зору П. К. Анохіна, Б. І. Додонова, П. В. Сімонова, емоційні переживання закріпилися в еволюції як механізм, що утримує життєві процеси в оптимальних межах і застерігає від руйнівного характеру нестачі або надлишку життєво важливих факторів завдяки переживання відповідної потреби. Таким чином, емоційна компонента самоприйняття бере участь у підтримці емоційного гомеостазу.

Отже, емоційний компонент самоприйняття в якості емоційного ставлення до свого існування забезпечує:

- відображення суб'єктивного сприйняття та переживання факту свого існування;
- привертання уваги задля допомоги у встановленні психологічного благополуччя, адже це стає можливим при зацікавленості індивіда щодо своїх емоційних станів, усвідомленні цінності своїх емоцій;
- мотивацію (орієнтацію, спрямованість) на відновлення емоційної рівноваги, балансу, гармонії у стосунках з самим собою;
- регулює поведінку індивіда щодо діяльності, спрямованої на відновлення емоційної рівноваги у стосунках з самим собою, в т.ч. активізацію механізмів психологічного захисту щодо зменшення відчуття психічного болю при переживанні неприйняття себе.

Позитивне емоційне ставлення до свого існування є основою емоційного благополуччя особистості. Але, за Б. І. Додоновим, «для організму важливо не збереження одноманітно позитивних емоційних станів, а постійний їх динамізм в рамках певної, оптимальної для даного індивіда інтенсивності» (77, с. 82). Тому, емоційний компонент самоприйняття повинен мати діапазон допустимих коливань почуття індивіда по відношенню до того, що він усвідомлює про себе, та вихід за межі цього діапазону буде активізувати мотивуючу та регулюючу функції самоприйняття.

Поведінковий компонент – готовність до дій по відношенню до себе – проявляється у наявності інтересу до себе як орієнтації на самопізнання; в довірі до себе, у можливості спиратися на себе, свої уяви про світ та засоби існування у світі, тобто самокерівництво (за С. Р. Пантілесвим); у конгруентності (за К. Роджерсом) як відповідності між усвідомленим досвідом, почуттями та поведінкою. Поведінковий аспект самоприйняття, слідом за Н. І. Сарджвеладзе, можна розглядати як латентний стан, готовість індивіда до певних дій відносно себе, але, реальна поведінка буде обумовлена ще і нормативними вимогами суспільства та необхідністю їх врахування особистістю. Так, ступінь самокерівництва може бути обмежена жорсткими вимогами ієрархії підпорядкування у групі, суспільстві.

Ми розглядаємо самоприйняття як складну цілісну властивість особистості, що характеризується здатністю ставитися до себе з симпатією, визнанням своїх індивідуальних особливостей, почуттям задоволення від усвідомлення свого існування, незалежно від оцінок (власних чи інших людей), які надаються своїм емоціям, думкам, вчинкам (діяльності), тим самим забезпечуючи емоційну стабільність, емоційну безпеку, впевненість у власних рішеннях, довіру до своїх вчинків та еґо-інтеграцію.

Характеристики самоприйняття особистості структурно можна презентувати за допомогою континуально-ієрархічної моделі особистості (макроструктура), що була запропонована О. П. Санніковою, за трьома рівнями: формально-динамічним; змістово-особистісним; соціально-імперативним [156]. На рис. 1.1 презентовано структуру самоприйняття (на основі континуально-ієрархічної макроструктури властивостей особистості, що розроблена О. П. Санніковою).

При вивченні феномену самоприйняття-самонеприйняття (відторгнення) як стійкої властивості ми спираємося на розроблену О. П. Санніковою континуально-ієрархічну концепцію структуру особистості [151, 152, 153, 154, 156].

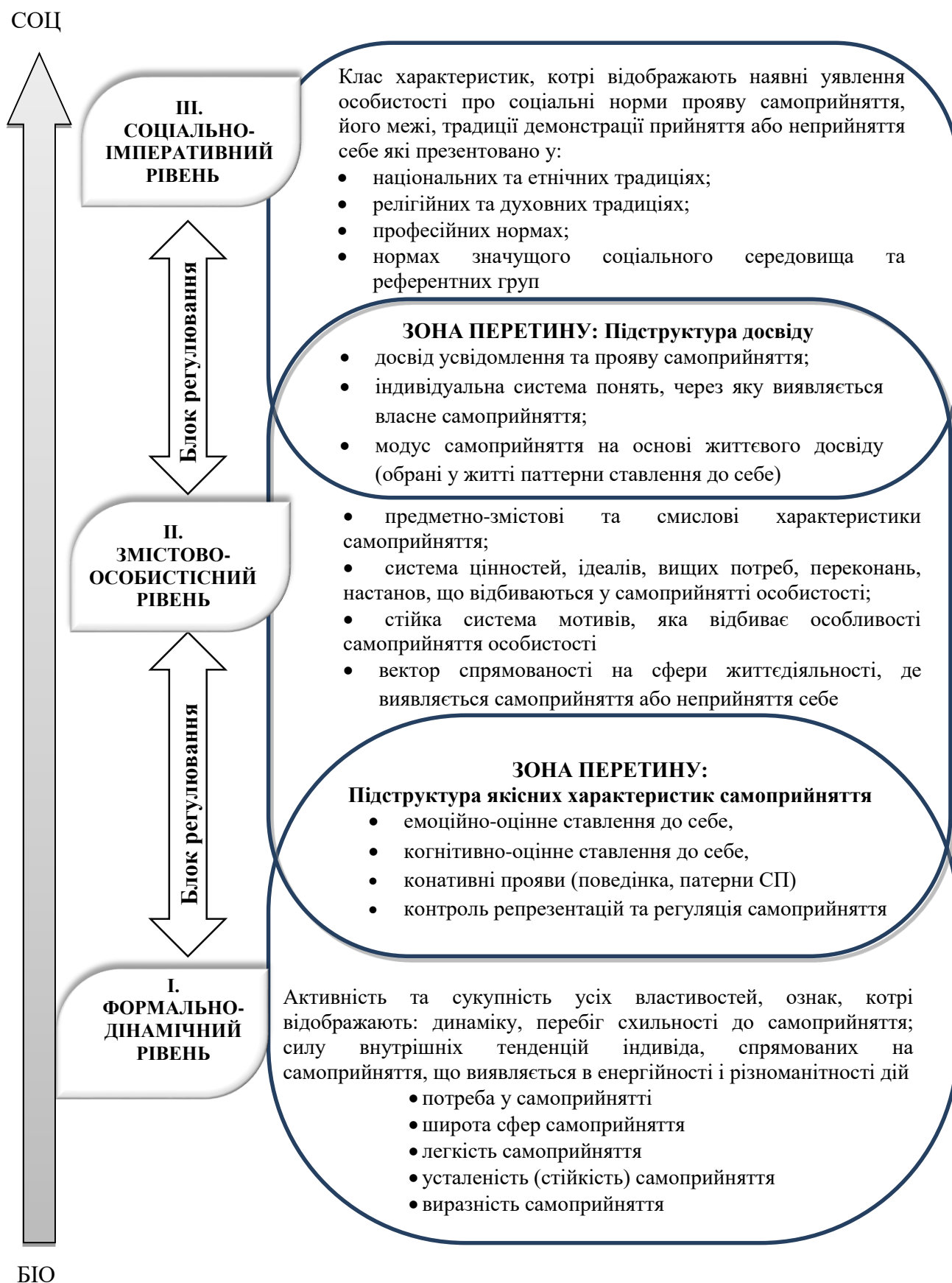

Рис. 1.1. Структура самоприйняття (на основі континуально-ієрархічної макроструктури властивостей особистості, що розроблена О. П. Санніковою)

У запропонованій моделі, властивість особистості розглядається як макросистема, що складається з різнорівневих підсистем, кожна з яких має свою специфіку. Макроструктура самоприйняття як властивості особистості може бути представлена за трьома рівнями: формально-динамічним, змістово-особистісним та соціально-імперативним, кожен з яких характеризується своїм специфічним змістом.

Формально-динамічні характеристики цього феномену детермінують форму, загальний рівень активності прояву самоприйняття та його потенційні динамічні можливості. Змістово-особистісний рівень, включає до себе параметри, які характеризують особистісні властивості, тобто предметно-змістові та смислові характеристики самоприйняття, систему цінностей, ідеалів, настанов, що відбиваються у самоприйнятті, мотиваційну сферу, інтереси, спрямованість на сфери життєдіяльності, де виявляється самоприйняття або неприйняття себе.

Третій рівень – соціально-імперативний – включає характеристики, що відбивають наявні уявлення особистості про соціальні норми прояву самоприйняття, його межі, традиції демонстрації прийняття або неприйняття себе. Різнорівневі ознаки самоприйняття своєрідно взаємодіють між собою, взаємодоповнюють один одного й утворюють цілісну інтегральну властивість. Межі між рівнями є умовними та презентовані як взаємопереходи, що забезпечує цілісність, континуальність, неперервність самоприйняття як властивості особистості та її специфічний прояв на кожному рівні структури особистості. Зона перетину формально-динамічного (перший рівень) і змістово-особистісного (другий) рівнів складають якісні характеристики самоприйняття (емоційні, когнітивні, поведінкові, контрольні-регулятивні), які відбивають суто психологічний зміст цього феномену.

Різнорівневі ознаки самоприйняття своєрідно взаємодіють між собою, взаємодоповнюють один одного й утворюють цілісну інтегральну властивість. Ці рівні є не тільки взаємопов'язаними, але й ієрархічно-структурованими, що обумовлює цілісність уявлення про самоприйняття, а, також, забезпечує розкриття системних якостей цього феномену.

1.1.3. Психологічні детермінанти самоприйняття

У теорії об'єктних відносин, розробленої в рамках психоаналітичного підходу (З. Фрейд, А. Фрейд, М. Кляйн, М. Малер, Д. Боулбі, Д. В. Віннікотт, М. Балінт, О. Кернберг, Х. Сігал, Х. Кохут), роботах М. І. Лісіної, О.Т.Соколової детально вивчено вплив ранніх відносин в діаді мати-дитина на формування сприятливого ставлення до себе і до світу в цілому. Доведено, що реалізація дитиною базової потреби в безпеці, завдяки стійкому, уважному, турботливому, проникливому, доброзичливому ставленню матері, формує позитивний досвід ставлення до себе, а згодом, інтериоризований патерн самоприйняття.

Вивчення самоприйняття в роботах К. Роджерса, Е. Фрома, А. Маслоу, Д. Стерна, М. Якобі, Б. Кілборна, дозволяє виділити два періоди у формуванні самоприйняття: 1) безоціночний, точніше, період до оцінки, коли немовляті не надають змістовну оцінку його проявам; 2) період умовного прийняття значущими іншими. Як наслідок, формуються власні патерни самоприйняття особистості. Елементами досвіду взаємодії зі значущими іншими були як в цілому бажаність дитини, так і критерії її цінності та приємності для батьків, сутність та форми організації взаємодії. Умовне прийняття змушує дитину постійно відслідковувати відповідність себе, своїх проявів, вимогам батьків, контролювати свої дії, емоції, погляди, щоб не бути відкинутим. Страх відкидання, який носить вітальний характер для маленької дитини [63, 159], змушує його прилаштуватися до умов прийняття, іноді ціною відмови від свого справжнього «Я». Д. В. Виннікотт визначає поняття «фальшива самість» для позначення того образу «Я», яким індивід взаємодіє зі світом, втративши при цьому зв'язок зі своїми справжніми, істинними почуттями, бажаннями, ідеями на догоду вимогам суспільства і умовам прийняття [46, 63, 190, 234]. На думку Б. Кілборна, туга за втраченим «Раєм» є символом потреби в безумовному прийнятті іншими та самоприйнятті [89].

Період до трьох років, з точки зору М. Балінта, У. Биона, Д. Боулбі, Х. Кохута, О. Кернберга, О. Т. Соколової, Е. Еріксона, вважається провідним для формування базового самоставлення [15, 26, 29, 53, 63, 96, 164, 171, 180, 190, 206,

221]. Однак, когнітивна та афективна складові розвиваються не одночасно - дитина значно раніше починає відчувати себе коханою чи відкинутою, ніж встановлювати паттерни когнітивного самопізнання. Таким чином самоприйняття або неприйняття себе, за допомогою інтеріоризації батьківського патерну ставлення до дитини (прийняття або відкидання, перш за все, матір'ю, або людиною, яка її замінила) відбувається раніше, ніж виникає розуміння своїх індивідуальних, особистісних особливостей та їх подальша когнітивна і емоційна оцінка. «Материнське ставлення - схвалення, прийняття, прихильність, - словом те, що прийнято називати материнською любов'ю, стає першим «соціальним дзеркалом» для «Я-концепції» [164, с.80] .

За Е. Фроммом, термін «безумовна материнська любов» означає абсолютне прийняття дитини, визначене самим фактом його існування, не дивлячись ні на що: «Материнська свідомість каже: «Немає злодіяння, немає злочину, яке могло б позбавити тебе моєї любові, мого бажання, щоб ти жив і був щасливий»» [187, с. 92]. Результатом такого ставлення до дитини є переживання «Я – той, кого люблять. Я – той, кого люблять за те, що я є. Я – той, кого люблять тому, що це я». Це переживання стає основою позитивного ставлення до себе і світу.

Згідно з К. Абрахамом і концепцією класичного психоаналізу про ранні відносини і становлення особистості, первинний інфантильний нарцисизм дитини, коли прийняття себе пов'язано з відчуттям задоволення від фізіологічних процесів, поступово замінюється на відчуття «Я – хороший», самозадоволення від своїх досягнень, що схвалені батьками, тобто від позитивної оцінки значимими людьми [4]

К. Роджерс припускав, що з появою самості в індивіда розвивається потреба в позитивній увазі і ця потреба є основною рисою людини. Але, оскільки її задоволення пов'язано з особливостями іншої людини, потреба в безумовному позитивному ставленні не завжди задовольняється достатньо в кількісному і якісному аспектах [227].

Д. Боулбі вважав, що материнська любов, визначена їм терміном «прив'язанність», є найважливішою умовою нормального психологічного та

соціального розвитку дитини [29]. Нерозвиненість або руйнування відносин прихильності між матір'ю і дитиною в подальшому перетворюється в стійке відкидання дитиною власного «Я» та, як наслідок, відсутність віри в можливість безпечних, підтримуючих відносинах з іншими людьми, формування стійкого відчуття ворожості навколишнього світу, превентивне відкидання близьких соціальних відносин.

Формування «фальшивої самості» [45, 235], як відповідь на страх втрати об'єкта прихильності, спроба відповідати передбачуваним або реальним вимогам значущих близьких («умовна любов» за К. Роджерсом), супроводжується постійним прагненням заслужити любов, всіма силами утримувати партнера у відносинах, залежністю від об'єкта прихильності .

Отже, самоприйняття є соціальним за своєю природою, оскільки в його основі – відбиток ставлення до особистості інших, значимих, людей на ранніх етапах її життя, що у процесі онтогенезу здобуває індивідуальний профіль, обумовлений цілим спектром особливостей сприйняття людиною самої себе [5, 52, 56, 62, 104, 171, 180, 190, 192]. Процеси, що відбуваються в ранньому періоді життя, мають системотвірний характер, проявляються в подальшому житті, та виступають основою для формування патології самоприйняття як у дітей, так і у дорослих. Найвпливовішими і непереборними виявляються ті, що «пов'язані з безпосереднім оточенням, і залежать від розуму і тіла матері» [63, С. 115].

Цілісне та глибоке відображення внутрішньопсихічних процесів формування і розвитку особистості дитини запропоноване в психоаналітичній парадигмі. Роботи М. Балинта, У. Біона, Дж. Боулбі, Д. Винникотта, М. Кляйн, Х. Кохута, М. Малер, Р. Фейрберна, А. Фрейд, К. Хорни, Р. Шпица, Е. Якобсон та інших дослідників дозволили поглибити вивчення ранніх відносин в діаді «дитина-мати». Поняття «об'єкт», «об'єктні відносини» є одними з ключових в психоаналізі.

М. Кляйн описує, що немовля, яке повністю залежить від інших, живе у суперечливому світі глибокого задоволення і крайнього дискомфорту, навіть панічного жаху; він постійно охоплений почуттями любові і ненависті, балансує

між інтеграцією і дезинтеграцією, вирішуючи задачу виживання [92]. М. Кляйн підкреслювала, що для немовля важлива саме якість близькості, і тоді він переживає досвід цілісності і взаємозв'язаності з матер'ю та світом. Для пояснення динаміки психічного розвитку індивіда М. Кляйн використала поняття внутрішніх об'єктів – інтрапсихічних репрезентантів відносин з іншими людьми. М. Кляйн зробила акцент на значенні для розвитку дитини ранніх внутрішніх об'єктів, вирішальну роль в походженні яких грають несвідомі фантазії про батьків на першому році життя. На думку М. Кляйн, чергування проєктивної і інтроєктивної ідентифікації є безперервним процесом реконструювання зовнішніх об'єктів і формування внутрішнього світу індивіда [92]. Доедипальні фантазії визнавалися М. Кляйн в якості провідної детермінанти розвитку дитини, важливішої, наприклад, чим зовнішні стреси. Психічне дозрівання дитини, проходячи через етап розщеплювання, проявляється в можливості інтегрувати часткові об'єкти, і дозволяє набути власної цілісності і его-інтеграції [110].

У теоретичній парадигмі У. Біона [26], мати передає не лише безпосередньо любов і турботу, але і свій засіб мислення, свої розумові і емоційні стани, які здатні трансформувати хаос психічного життя дитини, і стають передумовою формування цілісного «Я» та запорукою самоприйняття.

У працях М. Малер, Д. Віннікотта, Х. Кохута робився особливий акцент на специфічний відгук об'єктів середовища. Автори наполягали на тому, що ранній розвиток відбувається виключно в матриці «дитина-мати».

Згідно з позицією Д. Стерна, «по суті, від двох до семи місяців величезний сектор всього афективного спектру, який може відчувати немовля, стає можливим лише в присутності іншого і при посередництві взаємодії з ним, тобто за допомогою спільного буття з іншою людиною» [169, с.42]. Первинне задоволення немовля від своїх рухів, відчуття свого тіла та можливості проявляти активність у просторі може трансформуватися в позитивне уявлення про себе та світ, позитивне відношення до себе та світу в цілому. Але, емоційна залежність від матері, що пов'язана з тривогою втратити об'єкт та означає для немовляти загрозу існуванню, обумовлює залежність емоційного ставлення до себе від емоційного

ставлення матери до дитини.

З самого початку життя дитина потребує об'єктів, які повинні його підтримувати і допомагати йому наблизитися до світу об'єктів, вважав Д. В. Віннікотт [234, 235]. Х. Кохут акцентує увагу на важливості того, щоб об'єкти відображали дитину, дозволяли йому розвивати здатність до ідеалізації заради майбутнього почуття упевненості [95]. Та якщо ці об'єкти, що втілені в материнській фігурі, задовольняють потребам дитини, то самість не піддається травматичній фрагментації, тобто, забезпечується цілісність та самоприйняття особистості.

Дитина здійснює перехід від повної залежності до достатньої незалежності, досягаючи внутрішньої інтеграції (себе самого і своїх об'єктів), персоналізації, можливості встановлення відносин з іншими. Але, такі досягнення можливі при хорошій підтримці і адекватній презентації матері. Д. В. Віннікотт і Х. Кохут підтримували ідею Р. Фейрберна про первинність потреби в оточенні [182]. Якщо ранні відносини у діаді «дитина-мати» досить хороші і справжні, то вони формують фундамент для подальшого розвитку, здатності діяти спонтанно і знаходити інтерес у навколишньому світі.

З точки зору А. Фрейд, прихильність дитини до матері виникає як наслідок «впливу доглядаючої поведінки матері на душевне життя дитини, тобто на переживання задоволення і невдоволення, що пов'язані з первинними інстинктивними реакціями і утворюють їх психічний репрезентант» [184, с. 199]. Образ матері має афективне значення та емоційну енергетичну наповненість, тому безпосередньо впливає на розвиток самості.

Р. Шпіц вважав, що афективна взаємність матері і дитини стимулює і дозволяє дитині досліджувати навколишній світ, сприяючи розвитку моторної активності, когнітивних процесів і мислення, інтеграції «Его» і формуванню навичок. Взаємність матері і дитини розглядається як складний багатозначний невербальний процес, який має двосторонній вплив [203].

Найбільш значна роль на ранньому етапі розвитку особистості відводиться формуванню та якості системи прихильності (Д. Боулбі, К. Бріш). Д. Боулбі

підкреслює наявність тісного зв'язку між втратою материнської турботи в ранні роки життя і порушенням розвитку особистості [29].

К. Бріш, спираючись на довгострокові дослідження, акцентує увагу на тому, що якщо дитина в ранньому дитинстві протягом тривалого часу набуває досвід надійної прихильності хоча б з одною дорослою людиною (необов'язково з матір'ю або з батьком), це стає важливим чинником, який в подальшому може захистити її від розвитку психопатології, навіть, якщо протягом життя буде накопичено травматичний досвід [32]. Крім того, констатується наявність та дієвість психологічного механізму, який відповідає за передачу скрізь покоління турботливої поведінки і чуйності від матері до доньки. Саме завдяки уважному, чуйному, емпатійному ставленню матері може розвиватися здатність дитини до саморегуляції.

М. Малер в своїх дослідженнях [110] визначала те, що саме впливає на формування інтрапсихічних структур дитини, які в одних випадках дозволяють їй нормально функціонувати незалежно від об'єкта, в інших викликають патологічні зміни. З одного боку, дитина відчуває тісноту (в тому числі і тілесну) прихильність до матері, але з іншого – докладає зусиль по встановленню чітких поділів і меж свого «Я». Якщо ж мати виявиться не готовою прийняти дитину з його непослідовними реакціями, це, з великою ймовірністю, може привести до розвитку дефіцитарного або нарцисично-уразливого образу «Я» [52, 88, 111, 163, 164, 200]. За умови успішної реалізації завдань розвитку, дитина виявляється здатною переносити фізичну відсутність матері, внутрішньо відчуваючи її підтримуюче ставлення, зберігаючи стійкий образ самого себе та самоприйняття.

Аналіз досліджень самоприйняття в системі взаємозв'язків з іншими властивостями особистості надає змоги поглибити уявлення про психологічний зміст цього феномену. Встановлені взаємозв'язки з такими властивостями особистості, як: віра в свої сили і можливості, довіру до себе і до світу, незалежність, чесне ставлення до себе, прагнення до щирості у прояві почуттів, надання собі права бути таким, як є, щире надання права іншим мати іншу точку зору [108, 115, 196, 209, 225, 228, 232]

І. І. Чеснокова розглядає самоствавлення як «емоційно-ціннісне відношення особистості до себе», визначаючи його як різновид емоційних переживань, в яких відображається власне ставлення особистості до того, що вона дізнається, розуміє, «відкриває» про саму себе [198]. Емоції відносно себе можуть бути позитивними і негативними, що втілюють задоволеність чи незадоволеність собою, прийняття чи неприйняття себе. Позитивні емоції в контексті об'єкт-об'єктного самоствавлення пов'язані з підвищенням рівня власної ефективності в плані досягнення значущих цілей, незадоволеність є ознакою низької самоефективності. Отже, в основі емоційної сторони об'єктного самоствавлення лежить неприйняття себе в тому сенсі, що при такому підході до себе "Я" позбавляється самоцінності. Воно наділяється певною цінністю в міру досягнення суб'єктом бажаної мети [110, 200, 203, 208].

Емоції щодо себе при суб'єкт-суб'єктному самоствавленні визначаються станом задоволення і фрустрації потреб, пов'язаних з самовираженням і самореалізацією, з особистісною автономністю і мінливістю, з пошуком свого людського призначення і сенсу життя. Якщо неприйняття себе є глибинним джерелом об'єктного самоствавлення, то суб'єкт-суб'єктне ставлення до себе будується на самоприйнятті та прагненні "бути самим собою" [46, 141, 180, 213].

Теоретичне обґрунтування зв'язку самоприйняття та нарцисизму особистості можна знайти в роботах представників психоаналітичного (Д. Віннікотт, О. Кернберг, Х. Кохут, Н. Мак-Вільямс, З. Фрейд), гуманістичного (Е. Еріксон, А. Маслоу, К. Роджерс, Е. Фромм) та екзистенціального напрямів (Р. Мей, І. Ялом) [57].

Нарцисизм або нарцисичний особистісний розлад, за DSM-IV [111], діагностується при встановленні п'яти і більше ознак, серед яких виділені: грандіозне почуття самозначимості; зануреність в фантазії про необмежені влади і успіху; віра у власну унікальність, оцінити яку можуть тільки обрані, особливо обдаровані люди; потреба в захопленні; відчуття привілейованості; експлуатація інших в міжособистісних відносинах; відсутність емпатії; заздрість до чужих досягнень; нахабна поведінка. Індивіду з нарцисичною організацією особистості

притаманне висока потреба зовнішнього підтвердження для підтримки самоповаги, дифузна ідентичність, сприйняття власного Я як грандіозного або незначного.

У розробку концепції нарцисизму внесли вклад: З. Фрейд, О.Кернберг, Х.Кохут, М.Кляйн та інші. Ключову роль у формуванні нарцисичної особистості, на думку Н. Шварц-Салант, грає ідеалізація: дитина була мішенню для завищених і грандіозних батьківських очікувань, що відображають їх нереалізовані амбіції і невдачі власної індивідуалізації [200]. Нарцисична особистість формується в межах цієї ідеалізації, пристосовуючись до її цінностей і створюючи внутрішній і зовнішній бар'єр проти руйнівної атаки заздрощі з боку батьків за володіння досягненнями, які вони хотіли б мати. Якщо оточення дитини дає йому зрозуміти, що він важливий не сам по собі, а через виконання певної функції, або вимагає, щоб він був іншим, ніж є в реальності, то справжні почуття і бажання дитини блокуються через страх відкидання, тобто неприйняття. Внаслідок цього розвивається «фальшиве Я» (Д. Віннікотт). Будь-яка загроза «фальшивому Я» сприймається індивідом як загроза «справжньому Я» [46]. Стан тривоги веде до актуалізації захисних механізмів особистості. Ці захисти комплементарні: при ідеалізуванні власного Я значення і роль інших людей знецінюється, і навпаки. Спорідненої захисної позицією є перфекціонізм [180, 185, 190, 200, 231, 235]. Вимога досконалості виражається в постійній критиці самого себе або інших (в залежності від того, проектується чи знецінене «Я»), а також в нездатності одержувати задоволення, навіть при дуже високих соціальних досягненнях. Ця задоволеність успіхом має інтелектуальний характер та нетривала за часом, а тому потребує нових досягнень.

На відміну від умовного, залежного від критеріїв цінності ставлення до себе, яке притаманне нарцисизму, самоприйняття можна визначити як відчуття щирої симпатії і безумовного позитивного самоствавлення. Саме тому, що провідним у самоприйнятті є емоційний компонент (поряд з когнітивним (думки, що відбивають цей стан) та поведінковим (дії по відношенню до себе, що супроводжують самоприйняття)), надати вичерпну змістовну характеристику

цьому феномену досить складно. В протилежність, неприйняття себе пов'язане з сильним почуттям сорому, сорому бути таким, який є, сорому «бути побаченим іншим», що супроводжується бажанням зникнути, «провалитися крізь землю», перервати всі стосунки, щоб не «згоріти від сорому» і, одночасно, великому бажанні бути поміченим та прийнятим. Отже, чутливість до сорому і приниження, що виявляється в будь-якій скрутній ситуації, є свідченням неприйняття власного «Я» [138, 208, 210].

Нарцисизм відбиває неможливість прийняття власної ідентичності, неможливість довіри власному досвіду буття. На відміну від емоційно-забарвленого неприйняття себе, нарцисизм характеризується емоційною холодністю та страхом відчувати сором, що супроводжується витісненням цього почуття ціною високого рівня тривоги [52, 95, 138, 163, 200, 208, 221].

Аналіз літератури виявляє численні посилання на взаємозв'язок неприйняття себе й почуття сорому. З позиції гештальт-терапії неприйняття себе, що супроводжується переживанням сорому, відіграє важливу роль в дозріванні особистості, так як є одним з перших соціальних почуттів і слугує основою соціалізації дитини [129, 131, 137, 139]. Воно завжди пов'язане з контактом, відноситься до образу "Я" і завжди передбачає наявність іншого. В дослідженнях представників психоаналітичної школи та гештальт-терапії акцентується увага на уявленні про те, що сором є сховищем бажань і характеризується браком або перериванням підтримки самості у просторі взаємодії.

Самоприйняття нерозривно пов'язане з усвідомленням образу «Я». Образ «Я» формується в процесі взаємодії індивіда з соціальним середовищем і несе відбиток цієї взаємодії, утворений реалізацією механізму зворотного зв'язку (Г. М. Андрєєва, Л. А. Петровська, В. В. Столін, Т. Шибутани) [59, 128, 170]. Тому і самоприйняття трактується як соціальне за походженням, оскільки формується внаслідок взаємодії особистості зі значимими людьми. Проте зміна самостворення обумовлена внутрішньо-особистісними факторами. Колишні засвоєні суб'єктом оцінки, дані його особистості значущими іншими (в першу чергу батьками або людьми, що їх замінили) стають базисними у формуванні

самоствалення. Система соціальних взаємодій, в яку буде включений суб'єкт в процесі свого життя, і яка володіє певною «мовою» почуттів, емоцій, значень, цінностей, визначає систему «правил» і «законів» сприйняття та оцінки себе.

Згодом, будучи інтеріоризованими суб'єктом, ці правила і закони перетворюються на його власну систему, що визначає умови і особливості ставлення суб'єкта до себе, стосунки з собою. Ступінь стійкості цієї системи, той набір елементів, критеріїв і способів, за якими індивід оцінює себе, той набір почуттів, який стає доступним індивіду в переживанні ставлення до свого «Я», визначає індивідуальні особливості самоствалення. Стійкість самоприйняття як системи, з цих позицій, обумовлена безліччю факторів, серед яких слід виділити:

- ступінь диференціації «Я-образу» [88, 89, 96, 164];
- стабільність позитивного (або негативного) глобального ставлення до себе, яке виникає не тільки на основі усвідомлення та оцінки своїх рис, властивостей, якостей, але і на безоціночному, «дооціночному», рівні щодо своїх властивостей, як переживання прийняття (або неприйняття) себе як цілості, унікальності [128, 140, 164, 170];
- наявність адекватного набору способів взаємодії з собою і, як наслідок, взаємодії з іншими людьми, світом в цілому [84, 111, 128, 190, 231].

Самоприйняття відноситься до задоволеності індивіда самим собою і є, на думку К. Рифф, основою психічного здоров'я [228]. Самоприйняття передбачає саморозуміння, реалістичний погляд на свої особливості, усвідомлення своїх сильних і слабких сторін, призводить до відчуття "унікальної цінності" За Л. Шепардом [230].

Широку розробку феномен «самоприйняття» отримав в клінічній психології та позитивної психотерапії, де самоприйняття вважається необхідною умовою для здійснення особистісних змін, завдяки формуванню толерантності до власної недосконалості та визнання власної унікальності [5, 11, 84, 98, 131, 142, 143, 188, 213, 218, 231].

Аналізуючи зв'язок самоприйняття з процесом самоусвідомлення, слід зазначити, що структура самоусвідомлення розглядається як складова з двох

компонентів: раціонального ставлення до себе як суб'єкту соціальної активності («образ Я» або категоріальне «Я») і емоційно-ціннісного ставлення до себе – переживання і оцінки власної значущості як суб'єкта соціальної активності, що утворюють рефлексивне «Я». В результаті взаємодії зазначених компонентів самоусвідомлення з мотиваційною сферою особистості самоствавлення включається до процесу діяльнійшої та особистісної саморегуляції, стимулює розвиток особистісної суб'єктності людини. Помітний внесок у вивчення психологічних аспектів самосвідомості внесли Л.С.Виготський, О. М. Леонтьєв, Ф. Е. Василюк, І. С. Кон, Н.І.Сарджвеладзе, В. В. Столін, Е. Т. Соколова, І. А. Чеснокова, В. Г. Маралов, В. М. Мясіщев. Особливістю самоусвідомлення як процесу сприйняття і пізнання є єдність суб'єкта, що пізнає та об'єкта, що пізнається [23, 51, 39, 144, 159]. Емоційно-ціннісний аспект самоусвідомлення, який представлено самоприйняттям особистості, виступає, з одного боку наслідком, а з іншого – підґрунтям індивідуальних особливостей процесу рефлексії. Отже, когнітивною основою самоприйняття виступає процес саморефлексії на підставі результатів самосприйняття, самовідчуття, самоспостереження, формування уявлення про себе та самоаналізу. Рефлексія як форма активного особистісного переосмислення людиною тих чи інших змістів своєї індивідуальної свідомості, власних психічних процесів і станів, забезпечує успішне здійснення діяльності та особистісну саморегуляцію [112, 113].

У дослідженнях Е. Т. Соколової та А. М. Дорожевцова встановлено, що самосприйняття як основа саморефлексії, детерміновано особливостями сформованих афективних установок самоствавлення особистості [164]. Таким чином, ефективність рефлексії, з одного боку, визначається здібностями до її здійснення (загальний рівень розвитку когнітивних процесів, полезалежність / полenezалежність, когнітивна диференційованість і т.і.), а з іншого боку, особливостями самоствавлення, самоприйняття особистості, яке визначає загальний емоційний фон саморефлексії. Крім того, рефлексія виступає способом відбиття у свідомості індивіда його образу в очах інших – його особистісних особливостей, емоційних реакцій, когнітивних уявлень [204]. Три позиції

рефлексії («я – як той, за яким спостерігають»; «яким я бачу того, хто спостерігає за мною»; «яким я бачу себе, що спостерігає за собою зі сторони») являють собою складний механізм когнітивно-афективних процесів, що пропонують широку палітру сприйняття себе у світі, відображення ситуацій і побудованих відносин.

Індивідуальні особливості самоствавлення та самоприйняття є внутрішньою умовою адаптованості особистості в соціальному середовищі [6, 47, 49, 85, 108, 190]. В значущих ситуаціях суб'єкт з нестійкою системою самоствавлення, з низькою самооцінкою, суб'єкт, якому властиве неприйняття себе, відчуває складнощі соціально-психологічної адаптації. У цих вимов, питання гідності, цінності свого «Я» майже повністю поглинають увагу особистості, що призводить до надмірного підвищення тривоги та механізмів забезпечення психологічної адаптації, ускладнюється вибір способу діяльності, поведінка стає ригідною. Теоретично встановлено, що для суб'єктів з позитивним ставленням до себе характерна велика ступінь свободи у виборі і обґрунтуванні альтернатив, вони схильні інтерпретувати отримувану інформацію як позитивну для себе, їм властиве почуття безпеки, що є запорукою адекватної соціальної активності [164].

Предметами поглибленого дослідження в гуманістичних та екзистенціальних концепціях особистості та відповідної практики психотерапії стали феномени «прийняття себе» і «прийняття іншого». К. Роджерс підкреслював, що безумовне прийняття себе є ключовим фактором міжособистісних відносин, оскільки забезпечує можливість без спотворень сприймати себе та інших, в той час як умовне прийняття себе породжує нестійку самооцінку, залежність від оцінювання іншими, активізацію механізмів психологічного захисту [140]. Ідея К. Роджерса про «безумовне прийняття» як умову повноцінного функціонування особистості, знаходить своє відображення у дослідженні феномена любові Е. Фромма: «Любов - це не обов'язково відношення до певної людини; це установка, орієнтація характеру, яка задає відношення людини до світу взагалі, а не тільки до одного "об'єкту" любові ». І далі: «Якщо я можу сказати комусь " я люблю тебе ", я повинен бути здатний сказати " я люблю в тобі все ", " я люблю завдяки тобі увесь світ, я люблю в тобі самого себе " [187,

с.58]. Феномен любові, за Е. Фромом, передбачає обов'язкову наявність наступних параметрів: турбота (отже, турбота про себе), повага (в контексті самоприйняття, це повага до себе), відповідальність (перед собою та за себе) й знання (тобто, самоусвідомлення).

Однією з характеристик, що визначає специфіку прояву особистості в межособистісній взаємодії, є мотивація афіліації [54, 116, 150, 187, 229]. Під афіліацією розуміють потребу людини у встановленні, збереженні та зміцненні добрих відносин з іншими людьми. Індивід з яскраво вираженою потребою постійно прагне до людей, відчуває задоволення від емоційно позитивного спілкування з ними, крім того, для нього людські відносини набувають значення життєвого сенсу. Мотив афіліації тісно пов'язаний з особливостями стосунків між дитиною і батьками, стилем виховання, ступенем прийняття дитини і довірою у відносинах, що, в свою чергу, сприяють формуванню активності, відкритості, соціальної сміливості, прагнення до встановлення довірливих, поважаючих «іншого», відносин [188, 227]. Реалізація мотивації афіліації передбачає врахування позицій іншої людини - партнера по спілкуванню. У випадку суб'єкт - об'єктного ставлення до партнера, що проявляється у прагненні перетворити іншу людину в засіб досягнення власних цілей, відносини або перериваються, або набувають хворобливий невротичний характер [224, 229]. Суб'єкт - об'єктне ставлення до іншої людини є наслідком об'єкт-об'єктного самоствавлення особистості.

Отже, теоретичний аналіз феномену самоприйняття в контексті широкого спектру властивостей особистості, що аранжують його проявам, дозволив виявити глибокий інтерес дослідників до цієї проблематики, дослідити численні зв'язки самоприйняття в системі рис особистості, серед яких властивості емоційної сфери (емоційна стабільність, безпечність, задоволеність собою та визнанням свого буття у світі, або, тривожність, схильність до відчуття грандіозності або безсилля та переживання сорому, фрустрованість у задоволенні емоційних потреб безпечної прихильності тощо), когнітивної сфери (усталений позитивний «Я-образ», визнання гідності, цінності свого «Я», ступінь саморозуміння та

усвідомлення власного досвіду, тощо), характеристик особистості, що пов'язані з поведінковою та мотиваційною сферами (ставлення до себе з турботою, повагою до власних почуттів, поглядів, інтересів, автономність та відповідальність у соціальній взаємодії). Представляє інтерес емпіричне дослідження встановлених зв'язків самоприйняття з широким колом властивостей особистості.

1.2. Толерантність як властивість особистості, структура та чинники

Самоприйняття особистості, що проявляється у позитивному відношенні до себе, виступає підґрунтям самоствавлення та є необхідною умовою для розвитку особистості та успішної соціально-психологічної адаптації. Криза адаптації особистості, що спостерігається в сучасному українському суспільстві є відображенням глобальних економічних і політичних змін, плюралізму ідеологій, обумовлена необхідністю здійснювати діалог різних культур. Внутрішнім ресурсом для подолання цієї кризи є толерантність особистості, що розуміється як визнання права бути іншим, прийняття себе та навколишнього середовища.

Проблема толерантності особистості набула детального розгляду в багатьох дослідженнях філософського (В. М. Золотухін, М. Ігнат'єв, І. Кант, В. О. Лекторський, К. Уейн, О. Хеффе, М. Б. Хомяков, М. Уолцер) та педагогічного напрямів (Ш. О. Амонашвілі, Г. В. Безюлева, Л. К. Велитченко, Ж. П. Вірна, В. Г. Маралов, Ю. В. Тодорцева), досліджень з питань міжкультурної взаємодії (М. Бахтін, В. С. Біблер, Г. Д. Дмитрієв, Д. В. Зінов'єв, С. Тер-Мінасова, М. Маннанова), професійної підготовки (Ж. П. Вірна, О. А. Грива, О. П. Саннікова, Ю. В. Тодорцева, О. Я. Чебикін) та особливостей активності особистості в певних життєвих обставинах (А. М. Большакова, А. І. Гусєв, Є. Г. Луковицька, П. В. Лушин, Л. М. Мітіна, Н. В. Шалаєв), в контексті особистісної обумовленості суспільної свідомості (В. О. Лабунська, С. Д. Максименко, Т. П. Скрипкіна). Особлива увага приділяється дослідженню індивідуально-психологічних проявів толерантності (О. Г. Асмолов, О. Г. Бабчук, С. Баднер, В. В. Бойко, С. Л. Братченко, М. С. Міріманова, Г. Олпорт,

О. П. Саннікова, Г. У. Солдатова)

На даний час дослідження проблеми толерантності виходить за межі аналізу лише індивідуальних особливостей особистості, оскільки зачіпає процеси міжетнічної, крос-культурної, міжнародної взаємодії. Актуальність проблеми толерантності для світової спільноти підтверджується прийняттям Декларації принципів толерантності («Declaration of principles on tolerance»), затвердженої резолюцією Генеральної конференції ЮНЕСКО 16 листопада 1995 року. У цій Декларації толерантність характеризується як одна з фундаментальних цінностей XXI століття і трактується, як «... повага, прийняття і правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, наших форм самовираження і способів проявів людської індивідуальності. Їй сприяють знання, відкритість, спілкування та свобода думки, совісті і переконань ...» [18, с.4].

Толерантність є багатоаспектним феноменом, до визначення якого існують різноманітні підходи, що обумовлено специфікою дослідницької позиції науковців.

Найбільш поширеним у загальному використанні є визначення толерантності як морально-етичної якості особистості, що проявляється у здатності приймати інакшість у всієї її різноманітності, визнанні та поваги індивідуальності іншої людини, її поглядів, способу життя, не зважаючи на її фізичні особливості, національність, релігійну приналежність, стать, вік, сексуальну орієнтацію та соціальний стан [10, 14, 15, 17, 35, 66, 105, 107, 132, 191].

Толерантність визначається як терпимість, поблажливість, уміння без ворожнечі ставитися до чужої думки, до чужого способу життя, до іншої національної культури, до іншого роду релігійних поглядів, мови, почуттів, думок, вірувань, як певна світоглядна і морально-психологічна настанова особистості щодо міри прийняття чи не прийняття різних, насамперед, чужих ідей, звичаїв, культури, норм поведінки, настанова на поважання думки інших, неагресивне ставлення до будь-якого прояву інакшості і т.д. У той же час толерантність - це готовність до діалогу, взаєморозуміння і поваги, визнання права на прояв національних характеристик в поведінці і висловлюваннях (якщо

вони не суперечать нормам моралі і права суспільства в цілому) [10,14, 15, 19, 20, 28, 34, 41, 50, 68, 79, 91, 121, 132, 133, 134 та ін.].

Вивчення толерантності має історичні та культурні витoki, знаходить своє відбиття у релігійних та філософських концептах. Так у буддистських текстах про "Десять Параміт" (дії, що звільняють та ведуть до просвітління) [71, 174] важливими якостями для досягнення духовного просвітлення є неприв'язаність (відчуженість), терпіння, незворушність. Більш точним визначенням сенсу терпіння є сучасне поняття «толерантність». Нетерпіння відображає незадоволеність актуальним переживанням, породжує тривогу, невпевненість, страх. Розвиток терпіння, з точки зору буддизму, спрямоване на те, щоб бути відкритим, приймати і глибоко усвідомлювати власне переживання від моменту до моменту, не чинити протидію тому, що є в теперішньому моменті, фантазуючи про те, що могло б бути, і не порівнювати це з тим, що є. Людина, що розвинула в собі якість «незворушність», здатна прийняти будь-яке переживання і дозволити "тисячі прекрасним і тисячі жахливим уявленням" пройти перед ним, не порушивши його спокою.

Загальний зміст поняття толерантності має різні смислові відтінки в різних мовах в залежності від історичного досвіду народів [161, 191]. В англійській мові толерантність - це готовність і здатність без протесту сприймати особистість або річ, можливість почути та зрозуміти іншого; у французькій - повага свободи іншого, його способу мислення, поведінки, політичних і релігійних поглядів []; у китайській мові бути толерантним означає «дозволяти, допускати, виявляти великодушність по відношенню до інших»; арабській толерантність означає прощення, поблажливість, м'якість, поблажливість, співчуття, прихильність, терпіння ... прихильність до інших, в перській - терпіння, терпимість, витривалість, готовність до примирення [160].

В українській мові толерантність позначає терпимість, поблажливість до чийось думок, поглядів, вірувань тощо [162, 175]. У просторі української ментальності існують два поняття з синонімічними значеннями - толерантність і терпимість. Термін «толерантність» зазвичай використовується в медицині і в

гуманітарних науках, означаючи «відсутність або ослаблення реагування на будь-якої несприятливий фактор в результаті зниження чутливості до його впливу». А слово «терпимість», яке частіше вживається у повсякденній мові, означає «здатність, вміння терпіти, миритися з чужою думкою, бути поблажливим до вчинків інших людей». Слово «терпимість» часто асоціюється з пасивним прийняттям навколишньої реальності, непротивленням, на кшталт релігійної конотації цього терміну [175].

Так, М. Уолцер зазначає, що релігійна терпимість як соціальна цінність раннього періоду розвитку цивілізації демонструє «відсторонено-смирненне ставлення до відмінностей в ім'я збереження миру», а деколи, має контекст підкоряння («підставити другу щоку») [181]. Терпимість має адаптивний характер, і дає можливість пристосуватися до несприятливих факторів та може обмежуватися зовнішніми проявами, в той час як толерантність, в більшій мірі, має творчу, проактивну природу та передбачає більш глибокі, усвідомлені, духовні процеси особистості. Отже, толерантність на відміну від терпимості, передбачає активну позицію у взаємодії з визнанням та збереженням власної позиції, власних інтересів з урахуванням та повагою до особистісних меж партнера.

У тлумачному словнику толерантність - це «визнання за іншими людьми права мати погляди, смаки і т.д., відмінні від тих, які має оцінює, але не включають реакційних, антигуманістичних або просто злочинних ідей» [175, с.721]. Відповідно до Психологічного словника, толерантність - це «позиція або поведінку, що складаються у визнанні права інших людей мати переконання, точки зору і поведінка не тільки відмінні від наших, а й протилежні нашим або низько оцінювані нами» [14].

У психолого-педагогічних дослідженнях толерантність тлумачиться як психологічна стійкість (А.П.Цуканова) [193], як система позитивних установок (Н.М.Лебедева) [41], як комплекс індивідуальних якостей, як властивість особистості (Е. Г. Бабчук, І. Б. Грішпун) [14, 15, 68], як система особистісних і групових цінностей (А.П.Садохін, Г.У.Солдатова) [167,177], як поведінку згоди і

відмови від нав'язування точки зору однієї людини іншим людям (Н.Ешфорд) [165], як прийняття угоди про «правила гри» (Дж.Салліван, Дж.Пьєрсон, Дж.Маркус) [79], як повага до точки зору іншої людини (Л.Г.Почебут) [134], як певна якість взаємодії (В. В. Бойко, М. Мацковській) [27, 31], як особливі відносини (С.К.Бондирева) [28], як зниження сензитивності до об'єкта (О. Ю. Клепцова) [91]. Психологічний сенс толерантності як стійкості презентовано в англо-російській психологічному словнику: придбана стійкість; стійкість до невизначеності; етнічна стійкість; межа стійкості (витривалості) людини; стійкість до стресу; стійкість до конфлікту; стійкість до поведінкових відхилень [61].

А. Г. Асмолов, визначаючи провідну роль толерантності у забезпеченні стресостійкості в ситуації конфлікту або невизначеності, акцентує, що терпимість у значенні толерантності може бути розглянуто лише по відношенню до іншої людини [10].

А. С. Белозьорова розглядаючи семантичне поле поняття «толерантність», визначає цей феномен як визнання легітимності іншого, як «прагнення і здатність до встановлення і підтримання спільності з людьми, які відрізняються в деякому відношенні від переважаючого типу або не дотримуватися загальноприйнятих думок», як «прийняття і симпатія до думок інших, що відрізняється від своїх власних» [61, с.108].

На думку С. К. Бондиревої, Д. В. Колесова толерантність можна визначити як "домінанту відмови від агресії", як "здатність індивіда без заперечень і протидії сприймати думки, спосіб життя, характер поведінки і будь-які інші особливості інших індивідів, що відрізняються від його власних" [28].

Р. М. Хеа передбачає, що людина толерантна, якщо в неї є «готовність поважати ідеали інших як свої власні» [28]. Ця позиція має підтримку у Я. Келлера, який вважає, що людина може зватися толерантною до будь-яких проявів іншого, якщо виконуються всі три умови: по-перше, індивіду – суб'єкту толерантності не подобається чиясь думка або поведінка; по-друге, він припускає, що володіє певним ступенем впливу і міг би вплинути на зміну об'єкта

толерантності; по-третє, він не має наміру та не робить спроб до змін іншого, оскільки визнає право людей на таку поведінку або переконання [201]. Л. Лазарі-Павловська, здійснивши систематизацію поглядів на толерантність, виокремлює ті з значень, які найчастіше виступають в сучасній літературі, а саме: відсутність втручання (незважаючи на негативну оцінку чийось поглядів чи дій); сприятливе ставлення до будь-чийої несхожості; відмова від насильства при спробі змінити те, що сприймається як помилкове або погане в чужих поглядах [222]. Закцентуємо, що наявність у індивіда власних моральних меж, дозволяє не змішувати толерантні відносини з вседозволеністю і байдужістю до цінностей та переконань [75]. Тобто, толерантність - це активна і свідомо позиція особистості, що припускає захист власних прав. Вона є ознакою впевненості в собі, усвідомлення своїх власних позицій, що є усталеними.

Слід зазначити, що толерантність не вимагає схвалення чужих поглядів та принципів. Навпаки, якщо є прийняття позицій «Іншого», то не має сенсу розмірковувати про толерантність, тобто те, що може бути легко визнано та прийнято не є предметом проблемного поля толерантності. Толерантність ґрунтується на визнанні різноманіття та відмінності між людьми та полягає в повазі до чужих переконань, якщо вони відрізняються від власних, і не можуть бути прийнятими, підтриманими, схваленими. Таким чином, толерантність відбиває повагу до іншої людини, визнання її права на власні думки, ідеї, спосіб сприйняття світу та власний шлях у пошуках істини.

Інтерес до феномену толерантності, що відбивається численними науковими дослідженнями, забезпечив можливість розробити типологію, уточнити структуру цього феномену та його функції. За спрямованістю або сферами прояву дослідники виокремлюють наступні види толерантності:

- інтелектуальна, що означає повагу до чужих поглядів, та проявляється в допущенні проголошення цих поглядів [20, 33, 40, 44,77];
- моральна, що припускає різні стилі життя, різні точки зору, звички і звичаї, котрі презентовані у поведінці іншої особистості[15, 44, 66, 68,77];
- релігійна, що розуміється як право приймати або відкидати систему

окремих релігій, вірувань відповідно до власних переконань [64,66,79,81];

- етнічна, відповідно до якої люди розрізняються в етнічному відношенні і мають право на збереження своїх особливих етнічних рис, і жодна етнічна група не має підстав вважати себе краще або вище за інших [77, 166];

- світоглядна, що означає право дотримуватися певного світогляду [50, 72, 80, 101, 167, 191].

- соціальна, що є інтегральною за змістом, та охоплює релігійну, світоглядну, інтелектуальну, моральну, суспільну, господарську та політичну толерантності [79, 101].

Поняття "комунікативна толерантність" трактується В. В. Бойко як "характеристика відносини особистості до людей, що показує ступінь переносимості нею неприємних або неприйнятних, на її думку, психічних станів, якостей і вчинків партнерів по взаємодії" [27, с.52]. Акцентуючи увагу на комунікативній толерантності, В. В. Бойко виділяє різні її види та рівні. Так, відповідно до авторської класифікації, можна виділити ситуативну, типологічну, професійну і загальну комунікативну толерантність.

За ступенем прийняття іншості (інакості) можна визначити негативний, позитивний та репресивний типи толерантності. За Й. Подгорецьким, негативна толерантність виявляється у зарозумілому або байдужому ставленні до негативно оцінюваних дій чи думок. У разі позитивної толерантності індивід, незважаючи на те, що він не поділяє чийхось поглядів, але підтримує цю несхожість, визнає різноманіття позицій та культур [133]. Найбільшою за ступенем прийняття Й. Подгорецький називає репресивну толерантність, яка передбачає можливість прийняти та полюбити те, до чого спочатку було ворожнече ставлення. Репресивна толерантність викликає суперечливі погляди до її сутності, оскільки розглядається або як механізм психологічного захисту, або як високий рівень духовного розвитку, особистісної зрілості та цілісності (в традиціях Сходу).

За М. Уолцером та В. О. Лекторським можна визначити наступні рівні (або ступені) толерантності [101, 181]:

1) принципове визнання права іншого на свою позицію при незгоді та

зневазі або поблажливому ставленні до цієї позиції;

2) пасивність і байдужість до відмінностей;

3) відстороненість та смиренність у ставленні до відмінностей в ім'я збереження миру, тобто терпимість;

4) відкритість у стосунках, зацікавленість та повага до іншого, настанова до розширення поглядів та можливості зміни власної позиції.

Ці чотири рівня визначають обидва вчених, та М. Уолцер додає ще й п'ятий – естетично-захоплене, схвалює визнання відмінностей, що пов'язане з культурним розвитком [181].

Одним із шляхів щодо розуміння сенсу та дефініцій толерантності виступає аналіз форм і проявів її протилежності - інтолерантності або нетерпимості. Інтолерантність ґрунтується на відчутті небезпеки або загрози власної ідентичності (психічної, культурної, етнічної та ін..) [20, 34, 181]. Толерантність також є станом неприйняття чужих поглядів, проте в той же час її характеризують наступні тенденції:

1) виявлення загальних позитивних цінностей, а не пошуку і абсолютизації негативних моментів [10, 20, 105, 121, 167];

2) утримання від узагальнення негативних елементів і їх перенесення на всю групу [10, 21, 44, 49, 121, 134, 165];

3) трактуванні несхожості з належною повагою, особливо до представляє цю несхожість людям [50, 101, 107, 121, 127, 134, 165];

4) розвитку діалогу і різних форм спільності і співпраці в ім'я спільних цінностей і вищих цінностей [17, 20, 30, 33, 81, 106, 121, 134, 165].

Базовою настановою інтолерантності є принцип заперечення іншості, що може мати розвиток аж до боротьби і знищення, тоді як базовою настановою толерантності є принцип прийняття, що презентується у взаємній повазі, можливості діалогу культур та співпраці. Слід підкреслити, що толерантність передбачає можливість прийняття іншості іншого при неприйнятті його системи поглядів та уявлень.

Толерантність розглядається як здатність залишатися з тим, що

відбувається, без спроб насильницької зміни та перешкод, що б не відбувалося в цей момент [15, 66, 80]. Толерантність розглядають як соціальну норму, в яку входять наступні компоненти:

- соціальна сприйнятливість суб'єктів, які взаємодіють, їх інтерес до особливостей один одного [14, 15, 44, 72, 176];
- визнання рівності партнерів [44, 105, 155];
- відмова від домінування і насильства [66, 78, 81];
- готовність прийняти іншого таким, яким він є [55, 61, 81, 105, 176];
- довіру, вміння слухати і вислуховувати іншого [44, 48, 50, 155];
- здатність до співчуття, співпереживання [72, 79, 124, 155].

Толерантність, як властивість особистості, реалізує певні функції, які обумовлюють її структуру, має ступені, критерії сформованості, сфери та форми прояву.

Функціонально, толерантність забезпечує успішну адаптацію до невизначеності, здатність індивіда до самозбереження і саморегуляції при впливі несприятливих факторів середовища (невизначеність або інаковість), на засадах відкритості, доброзичливості та позитивному ставленні до себе та оточуючого світу (Ананьєв Б. Г., Асмолов А.Г., Солдатова Г. У., Шайгерова Л.А.).

Вперше риси толерантної особистості виділив Г. Оллпорт, який заклав методологічні основи вивчення толерантності як психологічного феномену. В континуумі «толерантність-інтолерантність», Г. Оллпорт дав узагальнені характеристики толерантних і інтолерантних спираючись на параметри:

- 1) знання самого себе (толерантна людина добре обізнана про свої достоїнства та недоліки);
- 2) захищеність (відчуття безпеки і переконаність, що з загрозою можна впоратися);
- 3) відповідальність (розвинуте почуття відповідальності);
- 4) стійкість до невизначеності (визнання різноманіття світу, готовність вислухати будь-яку точку зору, можливість упоратися з станом дискомфорту у ситуації невизначеності);

5) орієнтація на себе (більше орієнтований на особистісну незалежність, ніж на приналежність зовнішнім інститутам і авторитетам; не схильний звинувачувати інших у негараздах);

6) менша прихильність до порядку (менш орієнтований на порядок взагалі, в тому числі і на соціальний порядок, менш педантичний, ввічливий);

7) здатність до емпатії (соціально чутливий і схильний давати більш адекватні судження про людей);

8) почуття гумору (здатний посміятися не тільки над іншими, а й над собою);

9) надає перевагу свободі і демократії [127].

Згідно з поглядами Г. Олппорта, толерантність або інтолерантність, як риса характеру, формується в ранньому дитинстві. Толерантні діти виростають в сім'ях з приймаючою атмосферою, покарання в таких сім'ях не бувають надто суворими або непослідовними[8].

Г. У. Солдатова розглядає дане поняття в широкому діапазоні - від нервово-психічної стійкості до морального імперативу особистості - і вважає толерантність "інтегративної характеристикою індивіда" [165, 166].

Серед сучасних дослідників також як і при визначенні поняття толерантності, немає єдиної думки з питання про основні її складових.

Так, Г. В. Безюлева, Г. М. Шеламова визначають такі компоненти толерантної особистості як емпатія, комунікативна толерантність, критичність по відношенню до себе, прийняття себе і прийняття інших [21].

С. Башієва, А. Геляєва, рисами толерантної особистості виділяють самосвідомість, самоконтроль, самовладання, дружелюбність [20].

І. Б. Гріншпун, виділяє наступні компоненти толерантності:

- когнітивний компонент, що включає можливість розуміння «чужої системи конструктів» в змістовному і структурному плані;

- рефлексивний компонент, що означає здатність до перебудови неадекватних установок, відносин і вчинків;

- вольовий компонент, який визначається сформованістю засобів

саморегуляції в ситуаціях фрустрації;

- поведінковий компонент, що включає вчинки, спрямовані на встановлення контакту, уникнення непродуктивних конфліктів або їх продуктивне дозвіл [67, 68].

С. Л. Братченко і Е. В. Алексеева побудували п'ятикомпонентну структуру толерантності особистості, що включає: 1) особистісний вимір (така система ціннісних орієнтацій, де панують цінності поваги людини, його прав і свобод, рівноправності по відношенню до вибору світогляду і життєвої позиції, відповідальності за власне життя і визнання такої за кожною людиною); 2) когнітивний вимір (усвідомлення і прийняття різноманіття реальності і неповноти і суб'єктивності власних уявлень і своєї картини світу, особливо в ситуаціях зіткнення поглядів і розбіжності думок); 3) емоційний вимір (здатність до емпатії, встановлення емоційного контакту, створення довірчої і безпечної атмосфери спілкування); 4) поведінковий (наявність здатності до толерантного висловлювання і відстоювання власної точки зору; уважне слухання і сприйняття думок інших людей, їх точки зору як мають право на існування, незалежно від ступеня розбіжності з власними поглядами) здатність до взаємодії мислячих порізно людей і вміння домовлятися (погоджувати позиції, досягати компромісу), а так само толерантну поведінку в напружених ситуаціях (при різких розбіжностях в точках зору, зіткнення думок, оцінок або культурних відмінностей); 5) вербальне (знайомство людини з ідеями толерантності і його здатність виразно розповісти про це) [31].

Аналіз наукових досліджень дозволив виявити умови актуалізації толерантності. Перш за все толерантність проявляється в тих випадках, коли оцінки, думки, вірування, поведінку, очікування інших людей не збігаються з оцінками, думками, віруваннями, поведінкою суб'єкта взаємодії [19, 28, 80, 81, 101, 181]. Друга умова - існує інтерес до об'єкту, прагнення його зрозуміти і позитивно взаємодіяти з ним, але при цьому відсутня негативна реакція в тих випадках, коли вона можлива, ймовірна або змушена [101, 155, 167, 181, 191]. Як механізми толерантності розглядається, по-перше, здатність індивіда до

гальмування, стримування несприятливих реакцій, сформованість вольових якостей, по-друге, здатність адекватно оцінювати значимість ситуації і переоцінювати її, встаючи на точку зору «іншої», здатність до перебудови неадекватних установок, відносин, конструктів [19, 155, 165, 194, 195, 201]. Таким чином, толерантність проявляється у формі емпатії, самоконтролю, витримки та інтелектуальної переоцінки ситуації.

У дослідженнях означеного феномену особливе місце полягає за проблемою меж толерантності, що презентує уявлення про її зберігаючу або руйнівну функцію для суб'єкта толерантності. Так М. Уолцер, В. Л. Васюков, Д. Бродський виділяють конструктивну та деструктивну толерантність. Конструктивна толерантність забезпечує стійке функціонування та саморозвиток суб'єкта толерантності у широкому діапазоні сфер його активності без втрати ідентичності. Навпаки, деструктивна толерантність, як крайній прояв терпимості до інаковості, супроводжується прийняттям іншої системи поглядів, настанов, вірувань, цінностей, уявлень тощо, що призводить до руйнування власної ідентифікаційної системи, тобто загрози цілісності особистості аж до втрати ідентичності, або порушення стійкості соціального функціонування та соціальної адаптації [20, 33, 40, 41, 181].

У цієї роботі ми спиралися на праці О. П. Саннікової та О. Г. Бабчук, які розглядають толерантність як складну, багаторівневу властивість особистості, що характеризується «емоційним прийняттям або нейтральним відношенням до чужої думки, поведінки, терпимістю до іншої точки зору, яка виявляється в стриманості і поблажливості до позиції опонента» [1, 14, 155]. Толерантність як властивість особистості виявляється у здатності приймати «іншого» із визнанням його прав, розуміти внутрішній світ людини, бути готовим «активно взаємодіяти зі світом у позитивному напрямку». Толерантність, на думку авторів, ґрунтується на «стійкості до потенційно і реально загрозливих впливів, розмаїття світу та усвідомлюванні принципу взаємності» [1, с. 35]. О. Г. Бабчук, розглядаючи толерантність з позицій континуально-ієрархічного підходу, запропонованого О. П. Санніковою, виявляє специфіку формально-динамічного, змістовно-

особистісного та соціально-імперативного рівнів толерантності як багатокомпонентного властивості особистості, описує якісні компоненти феномена (емоційний, когнітивний, поведінковий) [14, 15, 155]. Так, емоційний компонент відбиває емоції особистості, що пов'язано з визнанням іншої людини у всьому різноманітті проявів, відчуттям згоди та позитивного ставлення до неї. Когнітивний компонент толерантності презентує позитивні або нейтральні уявлення, думки, що дозволяють розуміти та приймати прояви іншої людини. Поведінкові прояви, що відповідають можливості активної, доброзичливої взаємодії з іншим, незважаючи на різницю у поглядах щодо сприйняття світу або формах пред'явлення власних позицій, складають контент поведінкового компоненту толерантності. Розглядання толерантності скрізь призму континуально-ієрархічного підходу до вивчення властивостей особистості дозволяє забезпечити цілісність уявлення про феномен, дослідити його багатокомпонентну структуру та міжкомпонентні зв'язки, визначити психологічні ознаки та підґрунтя взаємодії з іншими властивостями особистості.

Узагальнюючи теоретико-методологічні підходи щодо визначення толерантності, її структури та функцій, можна зробити висновок, що незважаючи на те, що цей феномен досить часто визначається за допомогою поняття «прийняття», досліджень щодо виявлення специфіки впливу особливостей самоприйняття на толерантність особистості недостатньо.

1.3. Теоретичний аналіз самоприйняття як чинника толерантності особистості

Найбільш поширеним у загальному використанні є визначення толерантності як морально-етичної якості особистості, що проявляється у здатності приймати несхожість, іншість у всій її різноманітності, визнанні та поваги індивідуальності іншої людини, її поглядів, способу життя, не зважаючи на її фізичні особливості, національність, релігійну приналежність, стать, вік, сексуальну орієнтацію та соціальний стан. Особливий інтерес викликає пошук

чинників толерантності задля більш повного уявлення про психологічний зміст цього феномену та визначення можливостей впливу щодо формування, розвитку та реалізації потенціалу толерантності особистості.

Перш за все необхідно надати дефініцію поняття «чинник». Так, за визначенням наданим у Словнику української мови, чинник – це «умова, рушійна сила, причина будь-якого процесу, що визначає його характер або одну з основних рис» [175], тобто, чинник – це те, що впливає, чинить вплив. Чинник є системним феноменом, оскільки саме взаємопов'язаність елементів у систему надає змоги проявлятися системним якостям, одною з яких є взаємовплив [118, 135, 149, 194]. Особистість є системою взаємопов'язаних у певну структуру елементів, яка усталено зберігає свої властивості (цілісність, ієрархічність, емерджентність, функціональність, адаптивність, надійність) у просторі певний час [102]. Субординація елементів систем передбачає встановлення каузальності, та можлива в історичному, тобто в онтогенетичному системному аналізі особистості [135, 194]. Отже, поняття «чинник» можна розглядати в двох аспектах – по-перше, стверджувати що один елемент системи є чинником відносно іншого, якщо можливе встановлення взаємозв'язку між ними (наприклад, за допомогою кореляційного аналізу), та, по-друге, якщо можливе встановлення каузальності – детермінаційного зв'язку між ними. Слід зазначити, що властивості особистості, між якими встановлено значимий кореляційний зв'язок, демонструють й взаємовплив (безпосередньо або опосередковано, за визначенням властивостей системи), тобто є чинниками один для одного. Але вплив необов'язково вказує на каузальність. Методологія встановлення каузальності для властивостей особистості вимагає виконання наступних умов:

1) властивість-детермінанта повинна онтологічно бути первинною за ту властивість, до якої розглядається її детермінуюча функція;

2) важливо визначити, виокремити всі інші властивості особистості, що приймають участь у цьому взаємозв'язку, а саме, властивості-медіатори (ті, що опосередковують означений взаємозв'язок) та властивості-модератори (що впливатиме на характер цього зв'язку). Додатковою умовою виступає

необхідність первинності або одночасності властивості-модератора відносно властивості-детермінанти та первинності властивості-медіатора до властивості, що детермінується [118].

Та якщо в закритих, наприклад технічних системах, для встановлення каузальності серед двох параметрів уявляється можливим вилучити або проконтролювати вплив інших чинників, то в психологічних дослідженнях рішення про встановлення каузальності можливе у більшості випадків тільки з онтогенетичної точки зору.

У науковому просторі у широкому діапазоні (від нервово-психічних до соціально-психологічних) презентовано визначення та аналіз чинників та ресурсів толерантності серед яких визначаються: психофізіологічні, темпераментальні характеристики – нервово-психічна стійкість, чутливість до невизначеності, критичних ситуацій, психотравмуючих факторів, стійкість до стресу, емоційна стабільність [14, 15, 151]; емоційність [14, 151, 195]; низький рівень тривожності, відчуття безпеки [2]; сформованість уявлень щодо власної еґо-ідентичності [7]; здатність до емпатії [13, 14, 44, 66, 151]; високий розвиток рефлексивності та саморегуляції [14, 72, 124]; певний склад особистісних настанов, цінностей, які визначають позитивне ставлення особистості до об'єктів, процесів і явищ навколишнього світу [55, 59, 66, 82, 105, 124]. Але особливий інтерес в межах нашого дослідження викликає не тільки встановлення взаємозв'язку толерантності з різнорівневими показниками особистості, зокрема, самоприйняттям, що є одним з провів системної якості особистості, а й встановлення каузальності, тобто причинності, самоприйняття особистості для специфіки толерантності.

За особливостями взаємин з іншими людьми стоять особливості самоствавлення особистості [45, 59]. Психологічним підґрунтям всіх рішень особистості щодо толерантного ставлення до об'єктів, явищ, є розрізнення на «своє, власне» та «чуже, інше», яке виникає з метою забезпечення базової потреби у безпеці. «Своє» – це те, що психологічно сприймається індивідом як приналежне йому або до чого належить він сам, з чим ідентифікує себе. «Чуже»

або «Інше» – те, що не належить індивідові або сприймається як несхоже, невідоме або ворожнече, а тому, породжує відчуття небезпеки, тривогу, страх, що активізує механізми психологічно захисту, насамперед, проєкції, проєктивної ідентифікації, раціоналізації. За допомогою проєктивної ідентифікації у особистості створюється уявлення про позбавлення від небажаних, відщеплених аспектів самості, та водночас, й про можливість встановлення контролю над «об'єктом» задля уникання почуття безпорадності (Д. Гротштейн, Т. Огден) [69, 224]. Про прояв толерантності можна говорити, коли в погляді на інше, «чуже» у індивіда превалює інтерес над почуттям небезпеки. Ми припускаємо, що можливість цього інтересу до себе (як предтеча ауто толерантності) та іншого (підґрунтя міжособистісної толерантності) забезпечують стійка ідентичність і самоприйняття.

Аналіз доступних наукових досліджень оприявив відсутність робіт, де чинником толерантності розглядається безпосередньо самоприйняття особистості. Але, є певна частина досліджень, в яких самоприйняття та толерантність поєднуються у певному контексті [72, 140, 167].

Так, К. Роджерс, розкриваючи умови здійснення корекційних змін особистості в ході психотерапії, визначає три головних чинника, які забезпечують особистісне зростання клієнта: безумовне прийняття терапевтом особистості клієнта, конгруентність та емпатію. Висока ступінь конгруентності передбачає відповідність, більш-меншу адекватність одне одному складових: актуального досвіду (те, що відбувається), усвідомлення (те, що людина помічає у досвіді) і змісту комунікації (те, що людина повідомляє іншому про свій досвід, про свій актуальний стан). Акцентується, що самоприйняття є необхідною умовою конгруентності особистості, оскільки для адекватного сприйняття особистістю самої себе і узгодження власних комунікацій, переживань і досвіду вона перш за все повинна мати здатність усвідомлювати і приймати себе такою, якою вона існує в дійсності [227]. Отже, на думку автора, толерантностне, в сенсі – приймаюче, ставлення до іншого, неможливе без достатньо повного визнання себе, самоприйняття.

За В. В. Століним, у структурі самоствавлення, де прийняття себе виступає одним з компонентів, пропонується, як мінімум, три типи відносин: до себе, до іншого і очікуване ставлення від нього до себе [170]. Специфіка прояву та поєднання цих складових дозволяє виділити чотири типи самоствавлення суб'єкта. У найбільш розвиненої особистості передбачається симпатія, прийняття і повага до себе та іншого, і очікування взаємної симпатії. У менш розвиненому варіанті, позитивне, уважне ставлення до себе поєднується з відсутністю поваги до іншого та очікуванням ворожисть до себе з боку іншого. Третій тип відрізняється від інших свідомою відсутністю поваги до себе, антипатією до іншого та очікуваним презирством до себе. Останнім, з визначених В. Століним типом самоствавлення, є несвідоме неприйняття себе, яке може поєднуватися з перебільшеним пієтетом до іншого, який є втіленням «Не-Я»-рис, невпізнання себе в іншому, який є схожим, подібним, характеризують глибоко конфліктну особистість [170, 201].

Теоретичний аналіз феномену толерантність надав змоги визначити толерантність як певну якісну характеристику у ставленні до іншого (від прийняття до відторгнення його інаковості). Отже, можна виділити 2 типи ставлення особистості – до себе (Я-Я) та до іншого (Я-Інший) (табл.1.1). Але для того, щоб з'явилась можливість визначення свого ставлення до «Іншого», повинне сформуватися власне «Я», як сукупність саморепрезентацій або самоідентифікацій. Онтологічно, перед тим як з'явиться, сформується ставлення до «Іншого», повинне з'явитися, по-перше, відчуття власного «Я», а лише по-друге, може виявлятися визнання існування «Іншого». Але з визнанням власного «Я» відбуваються певні трансформації – від сукупності репрезентацій «Я», що створюються первинним значущим оточенням та нав'язуються людині у ранньому віці, коли вона ще не в змозі критично сприймати ці образи (Ж. Лакан), аж до власного формування цілісної ідентичності з опорою на усвідомлення власних імпульсів, чуттєвого досвіду, уявлень, думок. Неусвідомлені аспекти власного «Я», що не приймаються, проєцируються на «Іншого» (Д. Гротштейн, М. Кляйн, Х. Кохут, Ж. Лакан, Т. Огден, О. Т. Соколова, З. Фрейд). Тому ступінь неприйняття «Іншого», тобто інтолерантність до Іншого, виступає корелятом

неприйняття себе особистістю [99].

Отже, коріння толерантності лежать в особливостях формування самоприйняття, витоки якого знаходять свій початок у ранніх відносинах людини зі значущим оточенням (батьками або людьми, які їх замінили), яке визначило особливості його самоствавлення.

Таблиця 1.1

Типи ставлення особистості до себе та «Іншого»

Тип ставлення	Спрямованість та сутність ставлення	
	Я-Я	Я-Інший
Позитивне	самоприйняття	толерантність
Відкидаюче	неприйняття себе	інтолерантність

Безумовне прийняття дитини батьками, формує в неї стійке відчуття безпеки, досвід відкритості до власних переживань та визнання своїх особливостей. Якщо батьки приймають дитину лише за умови її відповідності до їх очікувань, неприйняті прояви дитини відкидаються, пригнічуються, її емоційну безпеку буде порушено. У дитини формується страх відкидання, який накладає обмеження на можливість бути собою. Оттоді, неприйняті сторони особистості відкидаються, стають «чужими», заперечуються, прийняття себе стає частковим, порушується психологічна цілісність особистості. Загроза безпеки активізує механізми психологічного захисту, які не допускають неприйняті переживання до усвідомлення. Внаслідок страху відкидання все «чуже» в собі викликає тривогу. Узагальнюється страх «чужого», інакшості – свої неприйняті особливості і прояви інших людей сприймаються як небезпечні. Явища зовнішнього світу, які загрожують порушити примарне почуття стійкості людини, відкидаються, вона прагне їх уникати, отже, формується неприйняття себе, і як наслідок – інтолерантність до інаковості.

Можна вважати, що толерантність спирається на визнання різноманіття власного «Я», активізується прагненням до самопізнання, саморозвитку, самоствавлення, посиленням самоідентифікації та самоприйняття. Підтримкою

цього вислову є думка С. Рубінштейна про те, що зовнішні причини діють на особистість крізь призму внутрішніх умов [144]. Такою внутрішньої умовою для толерантності, на наш погляд, виступає самоприйняття особистості, котра виконує функцію чинника толерантності-інтолерантності.

Прийняття власної самості - передумова до більш справжнього і легкого прийняття інших. З іншого боку, бути прийнятим іншими - це можливість з більшою готовністю прийняти себе. К. Роджерс необхідною умовою для ефективної психотерапії вважав високий рівень самоприйняття психотерапевта [141]. Самоприйняття терапевта проявляється в його автентичності, достовірності, здатності усвідомлювати і проявляти щиро свої переживання, створювати досить теплі стосунки, в яких клієнт відчуває, що його розуміють, надавати йому «необумовлену позитивну увагу», позбавлену оцінок і моральних суджень. Це допомагає клієнту прийняти ті частини своєї особистості, які він відкидає і не включає в структуру Я-концепції, знайти цілісність і гармонію.

Отже, прийняття себе може виступати запорукою толерантного ставлення до іншого, до світу загалом. Узагальнюючи результати теоретичного пошуку зв'язків між толерантністю та самоприйняттям, можна зробити висновок про провідну роль прийняття, та його прояв – самоприйняття, у формуванні толерантності та реалізації її функцій.

Висновки до першого розділу

Теоретико-методологічний аналіз проблеми самоприйняття особистості як чинника толерантності дозволяє зробити наступні висновки:

1. Поняття «самоприйняття» розглядається у літературі в контексті психології особистості, міжособистісних стосунків та взаємодії, соціально-психологічних чинників. Залежно від наукових підходів дослідників самоприйняття трактується як емоційна реакція, емоційне переживання, відчуття задоволеності від визнання свого існування; як стан усвідомлення всього спектру своїх думок, почуттів і відчуттів, що відбиває повноту переживання досвіду, довіру цьому досвіду, основу для прийняття рішень та поведінки; як властивість

особистості, що визначає специфіку емоційного ставлення до себе (прийняття чи неприйняття); як активний процес, що відбиває характеристики внутрішнього переживання самоті та забезпечує цілісність особистості. Встановлено, що неоднозначність у трактуванні феномена «самоприйняття» зумовлена складністю самого феномену та різними методологічними позиціями дослідників; вивчення самоприйняття залишає без уваги змістовний та структурний аналіз цього складного утворення особистості, що потребує ретельного дослідження його різнорівневих компонентів та показників.

2. Самоприйняття у цьому дослідженні визначається як складна цілісна властивість особистості, що характеризується здатністю ставитися до себе з симпатією, визнанням своїх індивідуальних особливостей, почуттям задоволення від усвідомлення свого існування, незалежно від оцінок (власних чи інших людей), які надаються своїм емоціям, думкам, вчинкам (діяльності), тим самим забезпечуючи емоційну стабільність, емоційну безпеку, впевненість у власних рішеннях, довіру до своїх вчинків та еґо-інтеграцію.

3. Спираючись на позиції континуально-ієрархічного підходу особистості, визначено макроструктуру самоприйняття, яка представлена за трьома рівнями: формально-динамічним, змістово-особистісним та соціально-імперативним, кожен з яких характеризується своїм специфічним змістом.

В роботі проведено теоретико-емпіричне дослідження формально-динамічних і якісних показників самоприйняття. Формально-динамічні характеристики феномену детермінують форму, загальний рівень активності прояву самоприйняття та його потенційні динамічні можливості. Якісні показники (емоційний, когнітивний, поведінковий, контрольо-регулятивний), розкривають психологічний зміст цього феномену. Що стосується інших рівнів самоприйняття, то вони визначені лише теоретично, відповідно до континуально-ієрархічної структури особистості.

4. Проаналізовано і систематизовано теоретико-методологічні концепції та підходи вивчення феномену толерантності, його структури та функцій. У цій роботі толерантність розглядається як складна властивість особистості, що

характеризується емоційним прийняттям або нейтральним відношенням до чужих думок, дій, вчинків позиції, готовністю до взаємодії на засадах ненасильства та згоди, спрямованістю на мирне співіснування з урахуванням різноманіття, але з визнанням власної ідентичності та підтримкою власних інтересів. Для подальшого аналізу взаємозв'язків з самоприйняттям обрано структуру толерантності у контексті континуально-ієрархічного підходу з зосередженням уваги на якісних показниках (емоційному, когнітивному, поведінковому), що розкривають психологічний зміст цього феномену.

5. Теоретично аналізується вплив самоприйняття на особливості толерантності. Встановлено, що толерантність не тільки феноменологічно визначається через поняття прийняття (прийняття інакшості), але й механізми толерантності ґрунтуються на засадах самоприйняття особистості.

Результати досліджень даного розділу наведено в таких публікаціях: [2, 3, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 63, 150].

У першому розділі здійснені посилання на літературні джерела, що знаходяться у списку використаних джерел під номерами: [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 119, 120, 121, 124, 125, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 149, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 169, 170, 171, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 198, 199, 200, 201, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 210, 211, 213, 215, 216, 217, 218, 220, 221, 222, 223, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235].

РОЗДІЛ 2

ПРОГРАМА ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ САМОПРИЙНЯТТЯ ТА ТОЛЕРАНТНОСТІ В КОНТЕКСТІ РИС ОСОБИСТОСТІ

У цьому розділі описується логіка емпіричного дослідження, шляхи його організації, обґрунтовується вибірка та добір психодіагностичних методик, спрямованих на діагностику показників самоприйняття, толерантності та широкого спектру рис особистості, що супроводжують їх прояви. Подається теоретичний конструкт та етапи створення (у співавторстві) комплексу психодіагностичного інструментарію, який спрямовано на дослідження показників самоприйняття: «Експрес-діагностика конституційних компонентів самоприйняття», «Психологічна диспозиція конституційних показників самоприйняття»; «Експрес-діагностика якісних компонентів самоприйняття», «Індивідуальна композиція якісних показників самоприйняття», аналізуються результати їх стандартизації.

2.1. Зміст та етапи дослідження самоприйняття та толерантності

Основним завданням даної частини роботи є розробка та організація напрямків емпіричного дослідження самоприйняття як системної властивості та чинника толерантності особистості. Програма емпіричного дослідження самоприйняття особистості як чинника толерантності включала кілька завдань, а саме:

1. Здійснити огляд існуючих психодіагностичних методик, спрямованих на отримання інформації про характеристики самоприйняття особистості та його прояви в контексті широкого спектру рис особистості.
2. Визначити психодіагностичний інструментарій, що надає змоги отримати інформацію про показники толерантності особистості та її прояви.
3. Відібрати методики, адекватні меті наукового дослідження, а саме, визначенню самоприйняття як чинника впливу на специфіку толерантності, тобто

на якісно-кількісне поєднання її показників, що виявляються в емоційних, когнітивних та поведінкових проявах толерантності.

4. Визначити психодіагностичні методики для емпіричного вивчення прояву широкого спектру рис особистості, які гіпотетично пов'язані з самоприйняттям та толерантністю, та здійснити відповідне дослідження з метою пошуку властивостей особистості, що супроводжують самоприйняття та містять інформацію про прояви толерантності. Вирішення цього завдання надасть можливостей визначити механізм опосередкованого впливу самоприйняття на толерантність.

5. Виявити типи самоприйняття та дослідити їх індивідуально-психологічні характеристики, що виявляються у якісно-кількісному виразі показників та у специфіці рис особистості, які її супроводжують.

6. Емпірично дослідити особливості прояву толерантності в залежності від специфіки самоприйняття особистості. Таким чином, встановлення особливостей прояву толерантності в залежності від типів самоприйняття, підтвердить або спростує гіпотезу про наявність безпосереднього впливу самоприйняття на толерантність особистості.

З цією метою було залучено емпіричні методи: опитування, тестування, застосування методів самозвіту, самооцінки та експертних оцінок; математико-статистичні методи обробки даних; кількісний (кореляційний, факторний) та якісний (метод асів, вивчення профілів) аналіз даних здійснювався за допомогою програми Microsoft Excel for Microsoft Windows та статистичного пакету SPSS Statistics 17.0.

Емпіричне дослідження самоприйняття як чинника толерантності проводилося в чотири етапи: підготовчий, діагностичний, математико-статистичний та аналітико-інтерпретаційний, які презентовані на рис. 2.1.

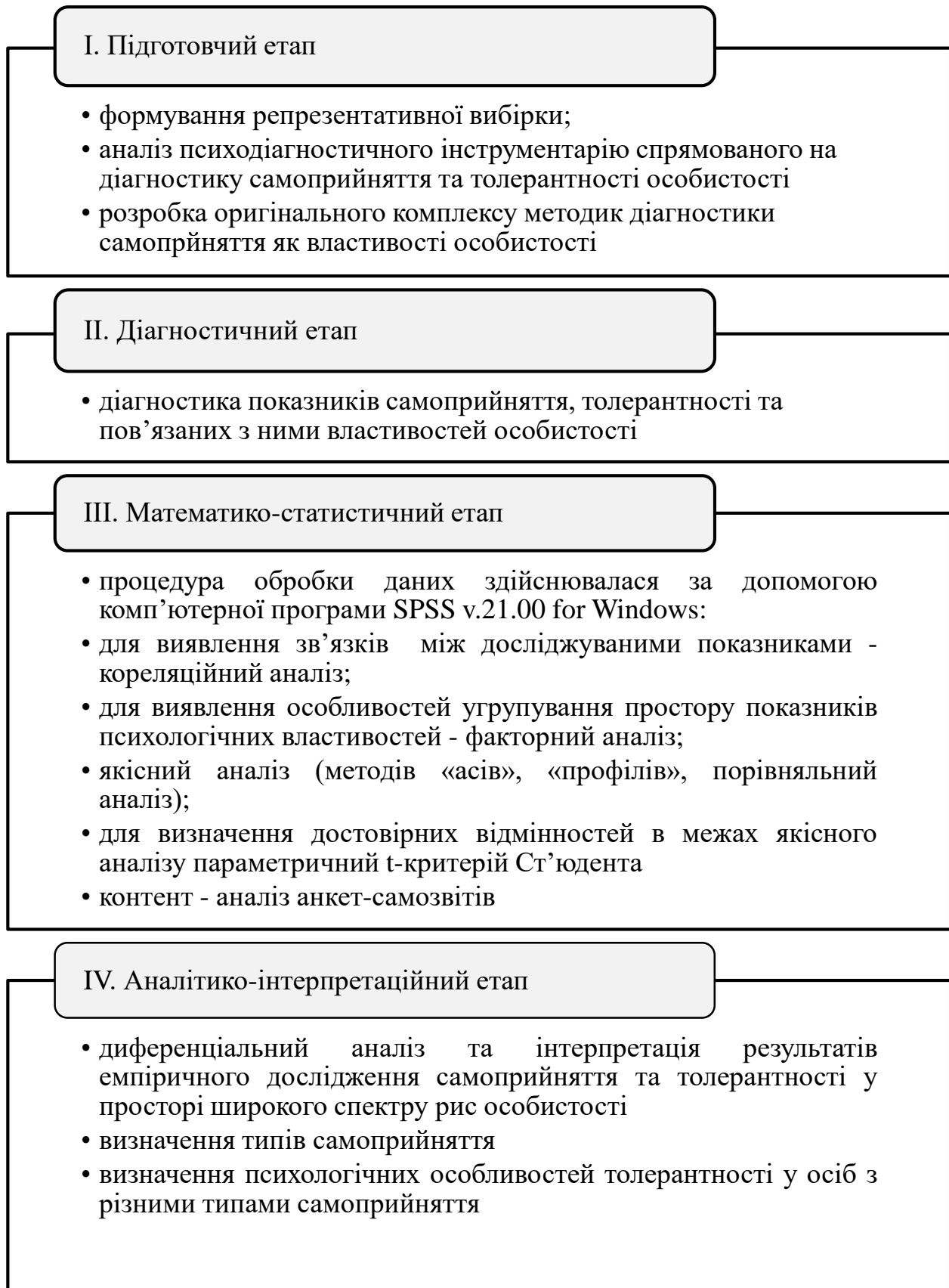

Рис. 2.1. Етапи емпіричного дослідження самоприйняття особистості як чинника толерантності

Вирішуючи перше завдання, було здійснено короткий огляд відомих психодіагностичних методик, що надають інформацію про самоприйняття та його прояви. Було проаналізовано концептуальні засади та зміст методики «Опитувальник самоствавлення» (В. В. Столін та С. Р. Пантїлеєв) [93], «Методика дослідження самоствавлення» (МИС) (С. Р. Пантїлеєв) [128], «Опитувальник особистісної орієнтації» (Personal Orientation Inventory) Е. Шострома: «Самоактуалізаційний тест» (САТ), адаптація Ю. Є. Альшиної, Л. Я. Гозман, М. В. Загіки, М. В. Кроз [7]; «Опитувальник особистісної орієнтації» (ЛиО) А. А. Рукавішнікова та В. І. Чіркова [36]; «Методика діагностики самоактуалізації особистості» (САМОАЛ) А. В. Лазукіна, Н. Ф. Калїної [36]. Термінологічна та структурна невизначеність поняття «самоприйняття» пояснює дефіцит психодіагностичних методик спрямованих саме на дослідження цього феномену та його структурних компонентів. Тому, у співавторстві, було розроблено та апробовано комплекс методик, що надають інформацію про структурні компоненти самоприйняття: «Експрес-діагностика конституційних компонентів самоприйняття», «Психологічна диспозиція конституційних показників самоприйняття»; «Експрес-діагностика якісних компонентів самоприйняття», «Індивідуальна композиція якісних показників самоприйняття».

Дослідження психодіагностичного інструментарію для оцінки психологічних характеристик толерантності дозволило здійснити структурний та змістовний аналіз «Методики діагностики загальної комунікативної толерантності» В. В. Бойко; методики «Індекс толерантності» Г. У. Солдатової, О. О. Кравцової, О. Є. Хухлаєвої, Л. О. Шайгерової, методики визначення толерантності до невизначеності С. Баднера, «Тест-опитувальник якісних показників толерантності» О. П. Саннікової та О. Г. Бабчук. За результатами цього дослідження було обрано «Тест-опитувальник якісних показників толерантності» оскільки саме ця методика дозволяє вивчати структурні психологічні характеристики толерантності.

Теоретико-методологічний аналіз феномену самоприйняття особистості в системі властивостей особистості дозволив відібрати методики, що надають

інформацію про властивості особистості, які супроводжують прояви самоприйняття та толерантності, а саме: «Багатофакторний особистісний опитувальник 16PF» Р. Кеттелла; «Тест оцінки нарцисизму» Ф. Денеке та Б. Хілгенстока (в адаптації В. Д. Віда, Н. М. Залуцької); «Методика діагностики рефлексивності» О. В. Карпова; методика вимірювання мотивації аффіліації А. Мехрабіана (в адаптації М. Ш. Магомед-Емінова).

За допомогою кореляційного аналізу встановлено: характер зв'язків між показниками самоприйняття та толерантності, що емпірично доводить теоретично обґрунтований зв'язок між означеними властивостями особистості; зв'язки самоприйняття та толерантності з широким спектром рис особистості, що поширюють уявлення та надають додаткову інформацію про самоприйняття та толерантність. Якісний аналіз («метод асів» та аналіз профілів груп з різним рівнем самоприйняття) дозволив вивчити індивідуально-психологічні особливості типів самоприйняття та психологічні особливості толерантності осіб, які різняться рівнем самоприйняття.

Емпіричне дослідження проводилось протягом 2014 – 2018 років на базі Державного закладу «Південноукраїнський національний університет імені К. Д. Ушинського», Одеського національного політехнічного університету, Одеської національної академії харчових технологій. В емпіричному дослідженні брали участь 638 осіб у віці від 19 до 35 років (здобувачі вищої освіти). Репрезентативність вибірки забезпечено виконанням умов за статевим (серед опитуваних 330 жінок та 308 чоловіків), віковим (однорідність за приналежністю до вікової групи), інтелектуальним (високий рівень інтелекту; гомогенність за інтелектуальним розвитком та гетерогенність за професійною спрямованістю – всі учасники дослідження є здобувачами вищої освіти але за різними спеціальностями), змістовним (актуальність проблеми дослідження та власний досвід її вирішення у опитуваних) критеріями.

2.2. Огляд інструментарію, спрямованого на вивчення самоприйняття як чинника толерантності

Для емпіричного встановлення системотвірної ролі самоприйняття відносно толерантності необхідно провести докладний аналіз взаємозв'язків між структурними компонентами означених феноменів у контексті зв'язків з широким спектром властивостей особистості, що аранжуюють їх прояви. Тому особлива увага приділяється відбору психодіагностичного інструментарію, що забезпечує досягнення цієї мети дослідження. Основні критерії вибору склали: по-перше, відповідність методики меті й предмету дослідження; по-друге, ясність та однозначність процедури проведення у вигляді набору дій; по-третє, достатня репрезентативність, надійність, валідність і об'єктивність методики дослідження; по-четверте, чіткість і однозначність інструкцій до проведення діагностики [9, 183]. З цих позицій розглянемо методики для вивчення характеристик самоприйняття, толерантності та широкого спектру властивостей, що супроводжують їх прояви, сприяють розширенню уявлення про означені феномени та виступають чинниками опосередкованого впливу.

Огляд простору інструментарію психодіагностики дозволяє виявити показник або окрему шкалу самоприйняття у методиках дослідження самоствавлення, самоактуалізації, соціально-психологічної адаптації, психологічного благополуччя [].

Найбільш поширеною є методика «Опитувальник самоствавлення», розроблена В. В. Століним та С. Р. Пантілеєвим у 1985 році, яка спрямована на виявлення рівня самоствавлення особистості [126, 128, 170]. Шкала «Самоприйняття» у означеній методиці є складовою інтегральної шкали «Аутосимпатія», яка, в свою чергу, виступає одним з трьох емоційних вимірів макроструктури самоствавлення (поряд з самоповагою та близькістю до себе). Згідно концепції В. В. Століна, самоствавлення - це емоційно-оціночна система, яка побудована за принципом простої адитивності її складових (вимірів): самоповаги, аутосимпатії та близькості до себе (самоінтересу). Інтеграція

однорядних вимірів в загальне відчуття позитивного чи негативного ставлення особистості до себе визначає загальний рівень самоствавлення. Опитувальник дозволяє провести аналіз самоствавлення за наступними напрямками: по-перше, визначити загальний рівень самоствавлення; по-друге, визначити рівні самоприйняття за складовими, а саме: самоповага, аутосимпатія, очікуване ставлення до себе з боку «іншого», інтерес до себе; по-третє, дослідження прояву певних настанов особистості щодо дій, спрямованих на себе: самовпевненість, очікуване ставлення інших, самоприйняття, самопослідовність, самозвинувачення, самоінтерес, саморозуміння. Методика має 57 запитань-тверджень, на які пропонується відповісти «так» чи «ні». В межах конструкту цієї методики, показник «аутосимпатія-антипатія», проявом якого є самоприйняття, пов'язано з безпосереднім, безоцінковим переживанням приязні чи неприязні особистості до себе.

Подальше дослідження самоствавлення С. Р. Пантилєєвим дозволило поглибити уявлення про динамічність та інтегральність структури цього феномену. Результатом стало створення у 1989 році багатовимірної «Методики дослідження самоствавлення» (МИС) [128]. Вона містить 110 запитань-тверджень, відповіді розподіляються за дев'ятьма шкалами, які, в свою чергу, групуються у три фактора:

- *Самоповага*. До цього фактору увійшли шкали: відкритість (1), самовпевненість (2), самокерівництво (3), дзеркальне Я (4). Особливість самоповаги як аспекту самоствавлення – характер порівняння та надання оцінки своїм проявам с точки зору соціально-нормативних критеріїв: моральності, успішності, цілеспрямованості, соціального схвалення.

- *Аутосимпатія*. До другого фактору увійшли значення за шкалами самоцінність (5), самоприйняття (6), самоприв'язаність (7). Цей фактор відображає емоційне ставлення особистості до себе.

- *Внутрішня нестійкість*. Цей фактор пов'язаний з негативним ставленням до себе, яке незалежно від аутосимпатії та самоповаги. До його складу увійшли

значення за шкалами внутрішня конфліктність (8) та самозвинувачення (9). Високий рівень значень свідчить про психологічну дезадаптованість особистості.

Більш ретельно розглянемо третій узагальнюючий фактор «Внутрішня нестійкість», який за своїм змістом є протилежним полюсом перших двох узагальнюючих факторів «Самоповага» та «Аутосимпатія». Пояснюючи розмежування на позитивне та негативне ставлення до себе у внутрішньому психологічному просторі особистості, С. Р. Панталеєв спирається на уявлення про необхідність підтримки самоповаги на постійному індивідуально-приємному рівні та захисту «Я» від антипатії. Дія механізму самопідтримки «Захисний запобіжний клапан», за В. В. Століним, блокує антипатію до себе, зберігаючи переживання постійного рівня самоприйняття, коли падіння рівня аутосимпатії не призводить до посилення антипатії [170].

Організація системи самоствавлення, згідно поглядам С. Р. Панталеєва, будується не за адитивним принципом (як сума емоційних проявів по певному універсальному переліку емоційних вимірів), а за принципом динамічної ієрархії, коли та чи інша модальність емоційного ставлення до себе (самоповага, аутосимпатія, внутрішня нестійкість) виконує функцію ядерної структури у системі. Тобто ведуча модальність, яка найбільш значима у ієрархії модальностей самоствавлення, визначає зміст та якість загального ставлення до себе. Аутосимпатія у контексті методики дослідження самоствавлення розглядається як прийняття своїх внутрішніх станів, думок, бажань, прийняття себе таким, яким сприймаєш себе, навіть з певними недоліками. Самоприйняття пов'язується автором зі схваленням своїх намірів, поблажливим, дружнім ставленням до себе. Але, теоретико-методологічне дослідження феномену самоприйняття дозволяє нам представити його як континуум, розширюючи уявлення за межі симпатії чи антипатії до себе. Той психологічний сенс, який має самоприйняття як властивість особистості, передбачає включення не тільки змісту шкали «Самоприйняття» методики дослідження самоствавлення, а також й змісту шкал «Внутрішня конфліктність» та «Самозвинувачення».

Самоприйняття як провідна риса особистості, що має успіх у самоактуалізації, знайшло своє місце в якості однієї із шкал у методиках дослідження самоактуалізації.

Серед найбільш відомих – варіанти «Опитувальника особистісної орієнтації» (Personal Orientation Inventory) Е. Шострома: «Самоактуалізаційний тест» (САТ), адаптація Ю. Є. Альшиної, Л. Я. Гозман, М. В. Загіки, М. В. Кроз [7]; «Опитувальник особистісної орієнтації» (ЛиО) А. А. Рукавішнікова та В. І. Чіркова [147]; «Методика діагностики самоактуалізації особистості» (САМОАЛ) А. В. Лазукіна, Н. Ф. Каліної [183].

Опитувальник РОІ розроблено Е. Шостромом у 1961р. для вимірювання ступеню самоактуалізації особистості, теоретичною основою методики була концепція самоактуалізації А. Маслоу. РОІ складається з 150 пунктів альтернативного вибору та дозволяє дослідити два базових («Компетентність у часі» та «Опора на себе») та десять додаткових параметрів, одним з яких є «Самоприйняття».

Така ж сама структура збережена в методиках САТ, версія 1987р., ЛиО (1996р.) та САМОАЛ [147]. Шкали «Самоприйняття» (САТ), «Прийняття себе» (ЛиО), «Аутосимпатія» (САМОАЛ) вимірюють ступінь прийняття себе таким, як є, незалежно від оцінки своєї гідності, переваг чи недоліків, та пов'язані з добре усвідомленою позитивною Я-концепцією.

Слід відмітити, що питання-альтернативи мають зосередження на якісних показниках самоприйняття, тобто досліджують за своєю суттю емоційні, когнітивні, поведінкові та регулятивні аспекти.

Шкала самоприйняття є одним з вимірів у «Методиці діагностики соціально-психологічної адаптації» К. Роджерса та Р. Даймонд (переклад та адаптація Т. В. Снегіррової) [136, 183]. Опитувальник містить 101 питання-твердження, які обстежений має оцінити за шкалою від 0 до 6 балів відповідно ступеню узгодженості запитання власним психологічним особливостям. Показниками, що діагностуються методикою, є: загальний показник адаптації, самоприйняття, прийняття інших, емоційний комфорт, внутрішній контроль,

домінування, ескапізм (уникнення визнання та вирішення проблем). Самоприйняття у концепті методики відображує позитивне та негативне ставлення до Я-образу, що пов'язано з поглядами К. Роджерса про конфлікт між Я-реальним та Я-ідеальним як один з ключових факторів соціально-психологічної дезадаптації особистості та унеможливлення самоактуалізації [141].

З поширенням наукового інтересу до феномену «психологічне благополуччя» було розроблено відповідний інструментарій дослідження. Найбільш відомим є опитувальник К. Ріфф «Шкала психологічного благополуччя» (Ryff's Scales of Psychological Well-Being), яка створила шестифакторну модель психологічного благополуччя, одним з компонентів якої є самоприйняття [228].

Самоприйняття досліджується з позицій прийняття свого життєвого досвіду чи потреби у самозмінюванні, мрії про «інше життя», коли можна було б здійснити все інакше. В адаптації Т. Д. Шевеленкової та П. П. Фесенко методика містить 84 питання, здійснює вимір за 6 шкалами («позитивні стосунки», «автономія», «управління оточенням», «особистісний зріст», «цілі у житті», «самоприйняття») та інтегральним показником психологічного благополуччя [202], та є досить популярною у сучасних наукових дослідженнях.

С. В. Яремчук у 2014 році запропонувала методику дослідження самоприйняття, яке структурно представлено наступними параметрами: обізнаність, безоцінковість, толерантність, готовність до придбання нового досвіду [209]. Опитуваному пропонується написати якомога більше якостей, якими він, як йому здається, володіє (що відображає параметр «обізнаність»); оцінити кожне з якостей (параметр «безоцінчність», визначається числом якостей, які оцінюються нейтрально); до кожної якості підібрати протилежне і оцінити кожне з них (параметр «толерантність»); а також відзначити ті з протилежних якостей, на які досліджуваний був би згоден змінити свої власні (параметр «готовність до придбання нового досвіду»). В процесі обробки безоцінчність, толерантність і готовність до придбання нового досвіду оцінюються в процентному відношенні до загальної кількості виділених якостей.

При цьому шкала «толерантність» утворює біполярний континуум, в якому негативні значення свідчать про інтолерантність особистості до якостей, протилежних їй власним, і оцінці їх як негативних. Особливість цієї методики полягає у відсутності виміру саме самоприйняття як самостійного, інтегрального феномену або яким чином вказані параметри визначають рівень самоприйняття особистості.

Майже єдиним інструментом для дослідження виключно безумовного самоприйняття є «Опитувальник безумовного прийняття» (Unconditional Self-Acceptance Questionnaire) Дж. Чамберлайна, Д. Хаага в адаптації Л. Засекіної та В. Майструк (2017р.), який надає змогу встановити ступінь бузумовності або умовності самоприйняття [108, 215]. Безумовність самоприйняття в концепті цієї методики дослідження представлено як визнання самоцінності незалежно від рівня досягнень, оцінці особистості іншими людьми тощо. Опитувальник містить 20 тверджень, які оцінюються за 7-бальною шкалою (від 1 бала, якщо респондент абсолютно не згоден з твердженням, до 7 балів, якщо вважає, що наведене у твердженні – майже повністю правда). Максимальна кількість балів, що свідчать про рівень безумовного самоприйняття, дорівнює 140. Методику дослідження безумовного самоприйняття було розроблено в руслі раціонально-емотивної теорії особистості, тому вона визначає когнітивні структури самооцінної природи. Автори методики зазначають, що незважаючи на відмінність конструкту безумовного самоприйняття від самооцінки, між цими показниками існує високий кореляційний зв'язок.

Отже, аналіз розглянутих психодіагностичних методик дозволяє зробити висновок про наявність методик, у яких за параметром «самоприйняття» досліджуються йому споріднені феномени, та про відсутність інструментарію, здатного виміряти індивідуальні особливості саме самоприйняття та його структурних компонентів. Жодна з розглянутих методик не надає можливості дослідити конституційні характеристики, які розкривають цей феномен з позицій форми та динаміки схильності до самоприйняття. Визначено брак психодіагностичного інструментарію, за допомогою якого можна було б

дослідити цілісну картину прояву саме якісних компонентів структури самоприйняття – індивідуальну композицію (якісно-кількісне поєднання) емоційного, когнітивного, поведінкового та контрольного-регулятивного – що відображають основні сторони суто психологічної природи самоприйняття. Це поставило перед нами задачу створення валідного та надійного психодіагностичного інструментарію дослідження самоприйняття та його структурних компонентів, а саме компонентів формально-динамічного та якісного рівнів, які є підґрунтям самоприйняття як системної властивості особистості.

З метою вирішення другого завдання, для визначення психодіагностичного інструментарію, що надає змоги отримати інформацію про показники толерантності особистості та її прояви, було проаналізовано найбільш відомі та адекватні меті дослідження методи [1, 78, 126, 136, 165, 212]. Здійснено структурний та змістовний аналіз «Методики діагностики загальної комунікативної толерантності» В. В. Бойко; методики «Індекс толерантності» Г. У. Солдатової, О. О. Кравцової, О. Є. Хухлаєвої, Л. О. Шайгерової, методики визначення толерантності до невизначеності С. Баднера, «Тест-опитувальник якісних показників толерантності» О. П. Саннікової та О. Г. Бабчук. Конструкції означених методик побудовано за різними концептуальними основами. Так «Методика діагностики загальної комунікативної толерантності» В.В. Бойко спрямована на діагностування толерантних та інтолерантних установок особистості в спілкуванні [27]. Методика дозволяє дослідити дев'ять тенденцій, що проявляються у взаємодії з партнером по спілкуванню: «Неприйняття або нерозуміння індивідуальності іншої людини», «Використання себе у якості еталона при оцінці поведінки й образу думок інших людей», «Категоричність або консерватизм в оцінках інших людей», «Невміння приховувати або згладжувати неприємні почуття при зіткненні з некомунікабельними якостями партнерів», «Прагнення змінити, перевиховати партнерів», «Прагнення підігнати партнера під себе, зробити його «зручним»», «Невміння прощати іншим помилки, незручність, неприємності, що завдані вам ненавмисно», «Нетерпимість до фізичного або психічного дискомфорту, що створюються іншими людьми», «Невміння

приспосовуватися до характеру, звичок та бажань інших». Методика містить 45 тверджень, згрупованих у 9 шкал, по 5 у кожній шкалі, та дозволяє виявити ступінь прояву означених тенденцій прояву толерантності в спілкуванні.

Методика «Індекс толерантності» Г.У. Солдатової, О.О. Кравцової, О.Є. Хухлаєвої, Л.О. Шайгерової дозволяє дослідити як загальне ставлення до навколишнього світу та інших людей (виявляється низький (інтолерантність), середній або високий рівень толерантності), так і соціальні установки в різних сферах взаємодії, де проявляються толерантність або інтолерантність людини (дослідження за субшкалами) [165]. До складу субшкал увійшли: етнічна толерантність, соціальна толерантність, толерантність як риса особистості. Стимульний матеріал опитувальника складають 22 твердження, що відповідають оцінюванню за субшкалами, та складають результат за загальним показником толерантності.

«Методика визначення толерантності до невизначеності» С. Баднера (адаптація Г. У. Солдатової та ін.) спрямована на дослідження тільки одного із проявів феномену, а саме толерантності-інтолерантності до невизначеності [212].

Розглянуті методики досліджування толерантності надають можливість дослідити цей феномен у різних аспектах прояву (переважно її змістовно-особистісний характеристики), однак вони не діагностують її якісні компоненти, які відображують когнітивну, емоційну і поведінкову природу. Отже, задля вивчення показників толерантності, які найбільш повно презентують психологічний зміст цього складного феномену, було обрано «Тест-опитувальник якісних показників толерантності» (О. П. Саннікової та О. Г. Бабчук) [1]. Обґрунтування вибору саме цієї методики дослідження проявів толерантності спирається на необхідність виявлення та оцінки як її структурних компонентів, так і загального показника, що надають цілісне уявлення про психологічний зміст означеного феномену. Конструкт цієї методики спирається на континуально-ієрархічну структуру особистості, надає можливість досліджувати цілісну картину прояву саме якісних компонентів цієї властивості та дозволяє отримати інформацію про якісні компоненти толерантності за трьома показниками:

емоційна толерантність(ЕТ), когнітивна толерантність(КТ), поведінкова толерантність (ПТ) та загальним показником толерантності (ЗПТ) [1]. Тест-опитувальник містить 45 питань (по 15 питань,що увійшли до кожної з трьох шкал за показниками толерантності) і 4 варіанта відповіді: «безумовно, так», «мабуть, так», «мабуть, ні», «безумовно, ні». Максимальна кількість балів за кожним показником складає 60. Загальний показник толерантності обчислюється як середнє арифметичне оцінок за всіма показниками, що вимірюються. Для дослідницьких цілей користуються як сирими балами, так і процентілями. Методика являється надійним і валідним психодіагностичним інструментом.

Досягнення мети дисертаційного дослідження передбачало визначити спектр властивостей особистості, що супроводжують прояви самоприйняття й толерантності, та емпірично дослідити їх взаємозв'язок. Теоретичний аналіз феноменів самоприйняття та толерантності в контексті широкого спектру властивостей, поєднаних в складну, багаторівневу структуру особистості, надав змоги визначити певні риси, що містять інформацію про самоприйняття та толерантність, додатково розкривають їх психологічний зміст та забезпечують міжкомпонентний зв'язок. Однією з характеристик, що визначає специфіку прояву особистості в спілкуванні, є мотивація афіліації – потреба людини у встановленні, збереженні та зміцненні добрих відносин з іншими людьми. Індивід з яскраво вираженою потребою постійно прагне до людей, відчуває задоволення від емоційно позитивного спілкування з ними, крім того, для нього людські відносини набувають значення життєвого сенсу. Виділяють дві мотиваційні тенденції, функціонально взаємопов'язані і співвідносні з мотивацією афіліації: прагнення до людей і страх бути відкинутим. Для дослідження особливостей прояву самоприйняття та толерантності в контексті зв'язку з мотиваційними тенденціями взаємодії було обрано методику вимірювання мотивації афіліації А. Мехрабіана (адаптація М. Ш. Магомед-Емінова) [136]. Конструкт методики спрямовано на вивчення двох мотиваційних тенденцій спілкування, що відбивають прояв мотивації афіліації – прагнення до людей; та боязні бути відкинутим. Рівень прояву за двома відповідними шкалами визначає

індивідуальний профіль мотивації афіліації. Тест містить 62 ствердження, що згруповано по двом шкалам: 30 стверджень за шкалою «Прагнення до людей», 32 – за шкалою «Боязнь бути відкинутим», які обстежений має оцінити за шкалою від -3 до +3 балів відповідно ступеню узгодженості запитання власним психологічним особливостям.

З метою дослідження зв'язку показників самоприйняття, толерантності та рефлексивності особистості було обрано «Методику діагностики рефлексивності» О. В. Карпова [87]. Згідно теоретичного конструкту означеної методики, зміст показника «Рефлексивність» спирається на уявлення про рефлексивності як тріаду «психічна властивість – процес – стан», що передбачає дослідження спрямованості («інтра-» та «інтерпсихічна» рефлексія), враховує «часовий» принцип («ситуативна», «ретроспективна» та «проспективна» рефлексія). Тому єдиний показник методики досліджує індивідуальну рівень прояву рефлексивності особистості у сукупності теоретично означених індикаторів. Диференціація індивідів за рівнем рефлексивності відбувається на три групи за стенами, а саме: низький рівень (менш 4 стенів), середній рівень (4-6 стенів), високий рівень (більш 7 стенів). Середній рівень рефлексивності за даною методикою характеризує здатність до самосприйняття змісту своєї власної психіки і його аналізу та здатність до розуміння психіки інших людей; розгорнення процесів прийняття рішення та достатню ступінь деталізованості прогнозованих результатів та передбачуваної поведінки; схильність до самоаналізу в конкретних життєвих ситуаціях. Низький та високий рівні показника «Рефлексивність» свідчать про недостатню або, навпаки, надмірну вираженість означених характеристик.

Для розширення уявлення про глибинні характеристики самоствавлення у зв'язку з феноменами самоприйняття та толерантності, обрана методика «Тест оцінки нарцисизму» Ф. Денеке та Б. Хілгенстока (в адаптації В. Д. Віда, Н. М. Залуцької), за допомогою якого можна визначити індекс функціонування Self-системи та рівні виразу окремих показників нарцисизму. Методика містить 163 твердження, що надає змоги отримати відомості за 18 шкалами та

розрахувати й оцінити нарцисичний коефіцієнт та загальний індекс функціонування Self-системи [57].

З метою виявлення специфіки прояву рівня широкого спектру рис особистості нами було обрано Багатофакторний особистісний опитувальник 16PF Р. Кеттелла (Sixteen Personality Factor Questionnaire, 16PF) [36, 117, 217]. Цей опитувальник є одним з найбільш розповсюджених та валідних анкетних методів визначення індивідуально-психологічних особливостей особистості в сучасних психологічних дослідженнях [117]. Опитувальник містить 187 тверджень, що надають інформацію за 16 біполярними шкалами, та спирається на теоретичний конструкт факторної структури особистості, що представлений у концепції Р. Кеттелла. За допомогою 16PF Р. Кеттелла можна дослідити темпераментальні та особистісні риси (фактори особистості), поведінкові прояви людини, а також характерологічні комплекси особистості.

Отже, психодіагностичний комплекс методик склали: 1) методики, що спрямовані на вивчення різнорівневих показників самоприйняття та толерантності; 2) методики, що діагностують показники широкого спектру рис особистості, що аранжують прояви самоприйняття та толерантності особистості.

Для дослідження показників конституційних (формально-динамічних) та якісних характеристик самоприйняття відповідно до вимог психометрики розроблені у співавторстві з науковим керівником такі оригінальні методики: «Експрес-діагностика конституційних компонентів самоприйняття», «Психологічна диспозиція конституційних показників самоприйняття»; «Експрес-діагностика якісних компонентів самоприйняття», «Індивідуальна композиція якісних показників самоприйняття». Крім того, для перевірки валідності створених методик застосовано: «Методика дослідження самоствавлення (МИС)» С. Р. Пантілеєва, «Шкала психологічного благополуччя» К. Ріфф; «Самоактуалізаційний тест (САТ)» Е. Шострома (в адаптації Ю. Є. Альшиної, Л. Я. Гозман, М. В. Загіки, М. В. Кроз). Для дослідження показників толерантності застосовано «Тест-опитувальник якісних показників толерантності» (О. П. Саннікова, О. Г. Бабчук).

Задля вивчення широкого спектру рис особистості були залучені такі психодіагностичні методики: «Багатофакторний особистісний опитувальник 16PF» Р. Кеттелла; «Тест оцінки нарцисизму» Ф. Денеке та Б. Хілгенстока (в адаптації В. Д. Віда, Н. М. Залуцької); «Методика діагностики рефлексивності» О. В. Карпова; методика вимірювання мотивації афіліації А. Мехрабіана (в адаптації М. Ш. Магомед-Емінова).

Всі обрані методики відповідають меті дослідження та відповідають критеріям валідності, надійності та репрезентативності, що дозволяє їх використання у наукових дослідженнях.

2.3. Розробка комплексу оригінальних психодіагностичних методик, що вивчають різнорівневі показники самоприйняття

2.3.1. Уточнення структури самоприйняття: емпіричний досвід

У нашому дослідженні локус уваги було зосереджено на самоприйнятті як багаторівневої властивості особистості, що відбиває специфіку емоційно-забарвленого ставлення індивіда до себе та характеризує ступінь прийняття людиною себе такою, якою вона є, незалежно від оцінки своїх переваг та недоліків [62].

Теоретичний аналіз проблеми самоприйняття особистості, емпіричні дослідження (аналіз творів за темою, бесіди з експертами – практичними психологами, психотерапевтами, пілотажні дослідження) дозволили виділити та описати певні характеристики самоприйняття як складної, інтегральної властивості особистості. Кожна з характеристик являє собою біполярний континуум, полюса якого відбивають або найбільшу вираженість показника, його максимально яскравий прояв, або його найменший прояв, слабку виразність чи його відсутність.

Базовий, формально-динамічний рівень в структурі самоприйняття особистості представлено сукупністю усіх властивостей, що відбивають динаміку

протікання психічних явищ та індивідуальні властивості конституційного характеру [154, 156].

У психологічних дослідженнях, зокрема, в лонгитюдних, встановлено, що різні рівні психологічної організації людини мають різний ступінь стійкості і мінливості [151, 152]. На думку О. П. Саннікової, якщо ряд соціально-психологічних характеристик особистості зазнає значних змін у всьому житті, то психодинамічні (або формально-динамічні), такі як загальна психічна активність, емоційність зазнають невеликих змін.

Існує позиція диференціальної психології, відповідно до якої визначаються формально-динамічні характеристики індивідуальної поведінки, де, в основному, розглядаються властивості нервової системи, на протигагу предметно-змістовим характеристикам [123,148, 172]. Це пояснює «консерватизм», малу мінливість, стабільність розглянутих характеристик в період після зрілості нервової системи. Формальний-динамічний аспект охоплює сукупність тих ознак і властивостей людської психіки, які утворюються, як писав В. М. Русалов, в результаті «системного узагальнення» психофізіологічних компонентів діяльності, незалежно від їх конкретних мотивів, цілей, шляхів, програми поведінки тощо, і при цьому утворюються формально-динамічні характеристики психічних властивостей за рахунок вродженості, постійності індивідуально-стабільних нейрофізіологічних (біологічних) компонентів [148].

Отже, до таких параметрів можна віднести:

- потребу в самоприйнятті як відчутті індивідом необхідності у прийнятті себе таким, яким він є;
- широту самоприйняття (широту простору сфер життєдіяльності, де індивід безумовно і з легкістю приймає себе);
- легкість самоприйняття себе таким, яким індивід є (без пошуків обґрунтування, без утруднень, сумнівів і вагань);
- стійкість самоприйняття, усталеність певного емоційного ставлення індивіда до себе незалежно від обставин, які швидко змінюються;

- виразність самоприйняття, що виявляється у експресії (виразних рухах, міміці, пантоміміці, голосу, позах тощо) (див. рис. 2.2).

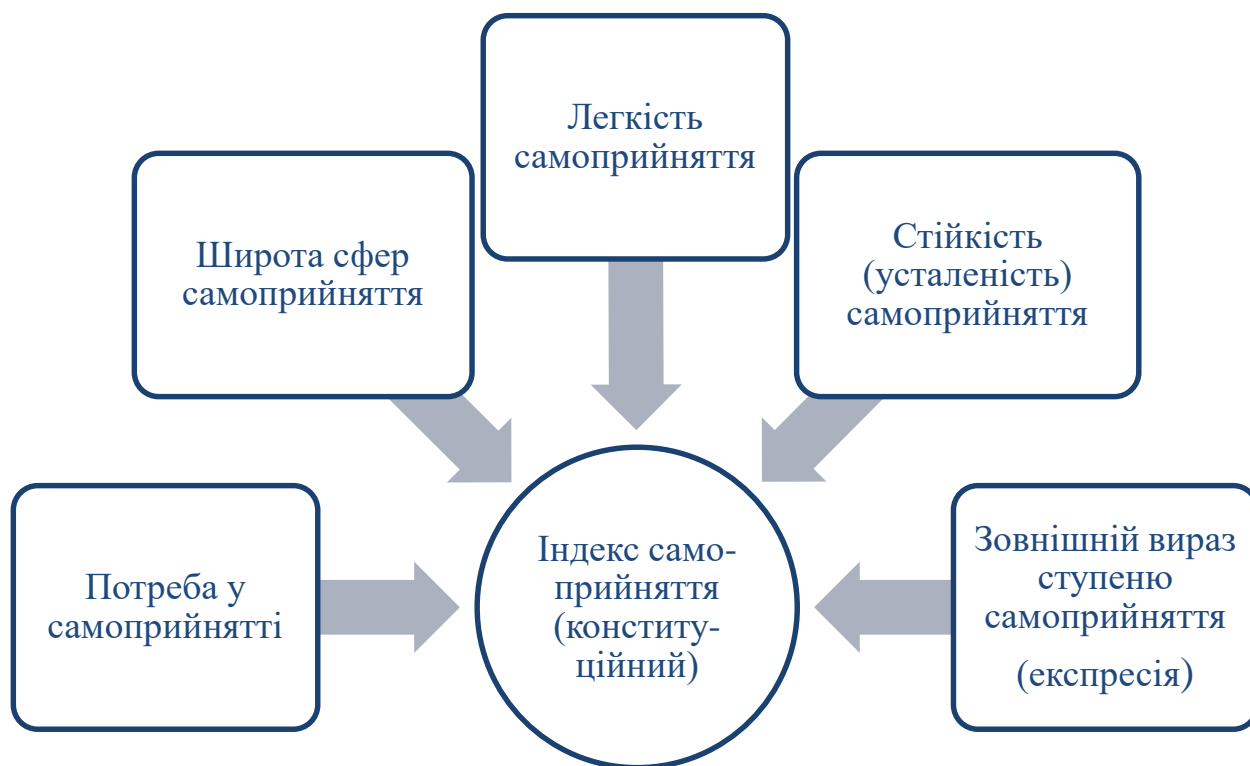

Рис.2.2. Показники самоприйняття формально-динамічного рівня

Цим параметрам відповідають наступні біполярні показники самоствавлення формально-динамічного рівня:

- загальна **потреба в самоприйнятті – відсутність потреби**. Додатний полюс (СП+) може бути визначений як відчуття індивідом необхідності у прийнятті себе таким як він є. Від'ємний полюс (СП-) свідчить про неактуальність цієї потреби. Ця потреба притаманна кожній людині, але ступінь її прояву та невідкладність задоволення мають індивідуальні особливості;

- **широта – вузькість самоприйняття**. Додатний полюс (СШ+) характеризує багатоаспектність самоприйняття, а від'ємний полюс (СШ-) – вузькість сфер життєдіяльності, в яких особистість прагне бути прийнятою іншими та самою собою. Варіативність прояву цього показника може бути від прийняття себе індивідом в усіх сферах життєдіяльності, тобто, в сімейних, професійних, міжособистісних відносинах, в сприйнятті своєї зовнішності,

прийнятті своїх думок, емоційних та поведінкових проявів тощо, до прийняття себе тільки в якійсь одній сфері життєдіяльності, в той час як прийняття себе в інших сферах життя ускладнене або відсутнє;

- **легкість – утруднення прийняття себе.** Додатний полюс (СЛ+) свідчить про легкість, швидкість прийняття себе таким, який є будь-яких ситуаціях, безумовність прийняття себе. Від'ємний полюс (СЛ-) означає переживання труднощів у прийнятті себе, наявність сумнівів у своїй цінності, коливань щодо визнання своїх певних рис;

- **стійкість (усталеність) – мінливість самоприйняття.** Усталеність є важливою динамічною характеристикою будь-якої психічної властивості. Таким показником для прийняття себе виступає стійкість самоприйняття. Додатний полюс (СС+) свідчить про стабільність ставлення до себе в більшості життєвих ситуацій, незалежно від їх зміни. Від'ємний полюс (СС-) навпаки, свідчить про те, що ставлення індивіда до себе є непостійним, коливається і відображає високу залежність від обставин;

- **виразність – невиразність самоприйняття.** Додатний полюс (СВ+) характеризує специфічну для кожного індивіда форму зовнішніх проявів ставлення індивіда до себе, що супроводжується яскравою експресією, котра виявляється в міміці, пантоміміці, інтонаційних особливостях. Від'ємний полюс (СВ-) свідчить про відсутність видимих експресивних проявів самоприйняття.

Ці описи були складені на основі вивчення літератури та результатах контент-аналізу творів-самозвітів 75 обстежених за заданою схемою та враховані при розробці оригінальних методик дослідження формально-динамічних (конституційних) показників самоприйняття:

- 1) процедури «Експрес-діагностика конституційних компонентів самоприйняття»;
- 2) методики «Психологічна диспозиція конституційних показників самоприйняття».

Метою подальшого дослідження стало вивчення якісних характеристик самоприйняття оскільки саме вони надають змогу отримати уявлення про його

модальність (якість та знак – прийняття чи неприйняття себе) та ознаки в контексті основних видів психічної активності людини, а саме: емоційної, когнітивної та поведінкової [58].

Поряд з традиційним методом теоретико-методологічного аналізу феномену самоствавлення у наукових дослідженнях, нами було здійснено контент-аналіз творів-самозвітів за темою «Самоприйняття та його прояви». В цьому дослідженні був застосований нестандартизований твір-самозвіт, в якому інформація певною мірою конкретизується (нарратив) у вигляді завдань-питань, відповідаючи на які досліджуваний міг повною мірою презентувати специфіку індивідуального прояву самоприйняття та самоствавлення. Нарратив, з позиції Н. В. Чепелевої, «...організує, структурує та артикулює життєвий досвід людини» [197, с.4]. Метод самозвіту, який передбачає отримання інформації шляхом вербального або письмового звіту про результати самоспостережень людиною своїх вчинків, переживань, має певні переваги, а саме – опис здійснюється, так зване, мовою самого суб'єкта, констатує безпосередній досвід переживань, та долає суб'єктивність дослідника у визначенні феномену та його характеристик [70, 173]. У цьому дослідженні, для формулювання питань, ми спирались на роботи В. Д. Небиліцина, в яких активність в емоційній, інтелектуальній та руховій сфері розглянуто як основні види психічної активності людини [123].

Досліджуваним було запропоновано певні питання, які надали змогу спрямувати та конкретизувати відповіді та розкрити психологічний зміст феномену самоприйняття. До питань, що визначили структуру творів-самозвітів увійшли:

1. «Прийняття себе, з моєї точки зору – це ...?»
2. «Як проявляється у Вас переживання прийняття себе (надайте характеристику емоційним переживанням, думкам, поведінковим проявам)?»
3. «Як Ви переживаєте неприйняття себе (емоційні переживання, думки, поведінкові прояви)?»
4. «За якими ознаками Ви впізнаєте, приймає себе чи ні інша людина?»

5. «Що, на Ваш погляд, ускладнює самоприйняття?», «Що допомагає Вам прийняти себе?»

За результатами аналізу було визначено 274 лінгвістичні одиниці, що надають додаткову інформацію про психологічний зміст та структуру феномену самоприйняття особистості. Наведемо далі результати первинного, кількісного аналізу частоти прояву певних характеристик у творах-самозвітах (в скобках за кожною ознакою вказана частота її поширення у текстах, численні одноразові випадки означень не наведено).

I. Так у «авторському» визначені феномену самоприйняття найбільш поширеними варіантами відповідей виявлено: «любити себе таким, який є» (29), «бути собою» (28), «любити, приймати себе з усіма недоліками та особливостями» (23), «приймати себе таким як є, незалежно від оцінки, яку надаєш себе, своїм вчинкам та проявам» (22), «адекватно сприймати себе, свої переваги та недоліки» (20), «поважати себе (17)», «бути таким, як є» (12), «задоволеність собою, своєю зовнішністю, своїми вчинками, своїм характером» (10), «усвідомлювати свої сильні та слабкі сторони» (10), «приймати свої недоліки та опрацьовувати їх» (8), «приймати свій вибір» (7), «розуміти себе» (7), «не комплексувати» (7), «бачити в себе унікальність, тобто особливість» (7), «не соромитися своїх недоліків» (6), «бути в гармонії з самим собою (6), з тілом та душею (2)», «дивитися на себе без самозвинувачення (5), докору (5), дорікань(4)», «згода з своїм внутрішнім голосом, орієнтація на себе» (4), «надавати себе право бути собою, право на певні вчинки» (4), «цінувати всі свої риси та якості» (3), «відчувати себе вільним, незалежним від думки та оцінки інших» (3), «бути чутливим до себе» (2).

II. Відповіді досліджуваних на друге та третє запитання: «Як проявляється у Вас переживання прийняття себе (надайте характеристику емоційним переживанням, думкам, поведінковим проявам)?», надало змогу виявити характерні прояви самоприйняття у емоційній, когнітивній та поведінкових сферах. Крім того, змістовний аналіз наданих характеристик дозволив виявити додатковий аспект прояву самоприйняття – контроль-регулятивний – який не

було запропоновано до уваги опитуваних. Наведемо зміст кожного з означених якісних блоків опису самоприйняття.

1. *Емоційне переживання самоприйняття.* Надані характеристики розподіляються на дві групи за позитивним та негативним модусом ставлення до себе, тобто емоційні прояви прийняття або неприйняття себе. Позитивний полюс емоційного переживання самоприйняття, за результатами частотного аналізу, склали ознаки: відчуття поваги до себе (25); задоволеність собою (25); почуття любові до себе (21); комфортне почуття себе (21); перебування у гарному настрою, життєрадісність(20); душевний спокій (20); відчуття симпатії до себе (20); задоволення своєю зовнішністю (18); почуття себе впевнено (8); почуття себе вільно (4); відчуття себе щасливою людиною (3); задоволення від відчуття себе унікальною, «особливою» людиною (3); задоволення від того, що відбувається навколо (3); не боїться бути смішним, недоречним (3); не боїться помилитися (3); любить та з задоволенням, без сорому приймає похвалу (2); почуття себе стійко (2); почуття себе у безпеці, не бачить загрози з боку оточуючих (2).

Негативний полюс емоційного переживання самоприйняття проявляється як: відчуття страху, тривоги (21); розтратливість, напруженість, знервованість (20); страх бути відторгненим (19), бути покинутим (18); відчуття себе відторгненим (17); стурбованість тим, як він виглядає (17); постійне відчуття провини та сорому (15); часте відчуття провини за зроблене (13); часте відчуття незадоволеність собою (12); боязнь щодо критики (9); інтенсивна потреба у схваленні (9); страх помилитися (8); страх бути засудженим (8); страх проявити себе (8); сором'язливість (7); ворожість (7), агресивність(7); відчуття заздрощі до інших, які впевнені у собі (6); надмірно емоційна, хвороблива реакція на критику (6); розчарованість щодо себе (5); страх визнавати свої певні якості (5); незадоволеність оточуючими людьми та навколишнім світом (5); ненависть, непримиримість до своїх недоліків (5); відчуття себе безпорадним (5); пригніченість (4); озлобленість (4); емоційна залежність від значущої людини, власний емоційний стан залежить від емоційного стану та ставлення оточуючих

(3); боязнь саморозкриття (3); боязнь проявляти ініціативу (3); скептичне ставлення до інших, ставлення з недовірою (3); імпульсивність, дратливість, невірноваженість (3); страх змін (3); відчуття труднощів, неможливості щодо прояву своїх почуттів (2); відчуття збентеження та недовіру, коли його схвалюють (2).

2. *Когнітивні ознаки переживання самоприйняття* також представлено двома полюсами – позитивно та негативно забарвленими думками, судженнями щодо себе, своїх особливостей, визнання самого факту свого існування. Позитивний полюс когнітивного аспекту самоприйняття, за результатами частотного аналізу, склали ознаки: позитивні думки щодо себе, наприклад: «Я – гідна людина», «Я – існую і це – добре» (22); усвідомлення як своїх сильних, так й своїх слабких сторін особистості (21); аналіз всього спектру своїх думок та ідей, які усвідомлюються (18); впевненість в своїх думках, ідеях (17); незалежність від думок інших (9); є стійке, сформоване уявлення щодо своєї особистості (7); не порівнює себе з іншими (5); інтерес щодо себе (5) та до навколишнього світу (3); свій світогляд (4); визнання своїх недоліків як своєї особливості (3).

Ознаки негативного полюсу когнітивного аспекту прийняття себе: орієнтація на думку інших (25); опора на думку інших щодо себе, а не на власну (12); постійне відчуття сумнівів щодо своїх думок, дій (10); визнання тільки своїх недоліків, «зацикленість» на них (8); невпевненість в своїх думках, позиціях (7); визнання себе нікчемою (7); не приділення уваги та не врахування власних бажань, потреб (5); думки відносно себе як людини недоречної, нікчемної, невдахи (5); не спроможність адекватно себе оцінити (5); відчуття складнощі щодо визнання своїх недоліків (4); завищенні очікування (4); думки відносно себе як людини, яка гірше (дурніше, огидніше) за інших (4); негнучкість у своїх поглядах (4); негативне сприйняття себе, або, взагалі, свого існування в світі, наприклад, «Краще було, якщо я був би іншим», «Краще було б, якщо я не існував би» (3); необ'єктивність (3); вважає комплементи інших щодо себе – сарказмом (2); відсутність інтересу до життя (2); надмірна різкість та критичність (2).

3. До *поведінкових проявів* позитивного полюсу самоствалення, тобто самоприйняття, опитувані віднесли: щире висловлювання своєї думки (25); доброзичливе ставлення до інших (21); відкрите висловлювання своєї позиції, своїх почуттів, думок та поглядів (17); вміння визнавати свої помилки (9); доречне, аргументоване відстоювання своєї точки зору, без загроз та принижування партнера (9); не дорікання себе (8), не звинувачення себе (8); не нав'язування своєї думки іншим (8); конструктивну реакцію на критику (8); впевнена поведінка у стосунках, у спілкуванні (7); активна та ініціативна поведінка (5); не критикує себе (5); спілкування «на рівних», не принижуючи інших (5); позитивне та яскраве почуття гумору (4); відкрите визнання, що подобається собі (4); не критикує інших (3); багато й приємно посміхається (3); вміння користатися своїми особистісними ресурсами (3); активне самопізнання (3); гідну поведінку у незручних обставинах (2); «говорить про свої успіхи без надмірної сором'язливості» (2).

Згідно відповідей опитуваних, людина, яка не приймає себе, у поведінці виявляє: закритість, замкненість (21); орієнтованість на інтереси інших людей більш, ніж на власні (18); скутість (17); невпевнену поведінку (15); підлаштовується під інших (14); часто звинувачує себе за зроблене (12); занадто критикує себе (12); забагато часу приділяє самовдосконаленню (10); критикує інших (8); постійно намагається щось зміни в себе або в оточуючих (7); відстороненість – віддаляється від інших, «сидить на самоті», (6); звинувачує інших або ситуацію (5); здійснює самопошкодження, «селфхарм» (5); не приймає компліменти, вважає це сарказмом (4); приділяє багато зусиль, щоб сподобатись іншим (4); агресивна поведінка, не враховуючи ситуації (4); часто порівнює себе з іншими (4); у міжособистісних стосунках принижує себе, каже: «Я не достойний її / Я не достойна його» (3); конфліктне поводження у стосунках (3); надмірно збентежена, метушлива (3); демонструє надмірну різкість у стосунках (3); ««заїдає» / «запалює» / «запиває» стрес і тривогу або, навпаки, немає апетиту» (3); мовчазність, «з нього й слова не витягнеш», (2); сам себе обмежує у стосунках (2); надмірно експериментує зі своєю зовнішністю, стилем (2); виконує прохання

інших, коли не хоче, тому що не може сказати «Ні» (2)»; у поведінці намагається бути непомітним, немов хотів би сховатися від усіх (2).

4. *Контрольно-регулятивний блок* склали характеристики: постійне зрівняння себе з іншими (15); «постійно оцінює та контролює те, як він виглядає» (12); стурбованість думкою інших щодо себе (9); старання у прагненні «довести себе до ідеалу» (5); «занадто багато аналізує свою поведінку» (8); заперечення у собі негативних, на власний погляд, якостей (8); перебування у фантазіях, побудова ідеальних моделей, яких слід дотримуватися (5); уникнення ситуацій, де є ризик саморозкриття (4); надмірний контроль своїх дій та проявів (3); старання всім сподобатися (3); «носить «маску»» (3); відмова від своїх поглядів, якщо вони не підтримуються оточуючими (2); самозмінення з метою самовдосконалення, але не з метою саморозвитку (2); обмеження себе в активності із страху помилитися (2); допомога іншим досягнути гармонії з собою (2); відчуття спокою, «в собі нічого не бентежить» (3). Всі наведені характеристики, окрім відчуття спокою, «в собі нічого не бентежить», відповідають, згідно відповідей, стану людини, яка не приймає себе.

III. Аналіз творів-самозвітів надав змогу скласти переліки рис, що належать особистості, яка приймає себе, та особистості, якої притаманне самонеприйняття. Рисами особистості, яка приймає себе, є: впевненість в собі (68); адекватна самооцінка (64); «любов до себе» (60); позитивне ставлення до себе, незважаючи на певні свої риси та особливості (60); позитивне ставлення до оточуючих (51); відкритість, щирість, не лицемірство (40); привабливість (19); товариськість (17); саморозуміння (17); довіра до себе (16); самоповага (16); віра в себе (15); знаходиться в гармонії з собою (13) та світом (4); незалежність, самодостатність (12); стійкий, високий рівень самовладання (11); прийняття інших (10); впевненість щодо своїх рішень (10); адекватне сприйняття ситуації (10); адекватне сприйняття критики (10); комунікабельність (10); розкутість (9); відкритість до свого внутрішнього світу (8); «з ним хочеться спілкуватися» (8); цілеспрямованість, зосередженість (7); трохи завищена самооцінка (7); немає схильності до змін (7); «з ним легко, приємно спілкуватися» (6); людина, яка

активна та ініціативна у стосунках, діяльності (в т.ч. професійної) (5); визнає світ у всьому різноманітті (4); «не намагається здаватися краще, ніж є» (4); щасливий (3); «відкритість до нового» (3); інтерес та готовність до самопізнання та пізнання світу (3); «людина, яка реалізує себе, сорозмірюючи можливості та рівень досягнень» (3); «адекватно відстоює свою точку зору» (3); вміння перебувати «тут і зараз», відчуваючи задоволення від того, що відбувається зараз (3); «людина, яка приймає себе таким як є та рухається уперед, розвивається» (2); готовність до змін та ризику (2); «хочеться йти за ним» (2); «грає за своїми правилами» (2), відчуває себе «особою», «унікальною людиною» (2); не жалкує про зроблене (2); вірний своїм принципам (2); знає свої ресурси і користується ними (4); стійкість до критики та негативу (4); вміння визнавати свої помилки (2); прислухається до себе (3); має віру у свої можливості (3); терпимість до своїх внутрішніх протиріч (2); терпимість до інаковості іншої людини (2).

До рис, які характерні особистості з високим рівнем неприйняття себе, за результатами частотного аналізу, відносяться: занижена самооцінка (58); невпевненість у собі (52); замкненість (42); прагне отримати схвалення від інших (23); не повага до себе як особистості (19); орієнтація на думку інших людей стосовно себе, опора на думку інших (19); закомплексованість (14); часто сумнівається, вагається (13); пристосування до думки та вимог інших (13); намагається бути ідеальним, але визнає, що для нього це неможливо (12); прагнення бути схожим на когось зразкового, ідеального (на його погляд), наслідувати йому (11); стурбованість думкою інших (9); дратливість (9); приховання своїх емоцій (9); уникає розкриватися перед іншими (9); тривожність (8); не щирість (8); заперечення негативних якостей, які йому притаманні (8); схильність брати на себе всю провину (8); захопленість бажанням все в собі змінити (7); принижує себе (7); занадто суворо ставиться до себе та/або до оточуючих (6); звертає увагу тільки на свої недоліки (6); схильність до заздрості (6); нерішучість (5); недовіряє собі (5); намагається бути кращим для інших (5); чіпляється до своєї зовнішності (5); часто впадає у відчай (4); скучний, не викликає інтересу (4); недовіряє іншим (4); відсутність інтересу до життя (до

свого діла, стосунків, успіху та саморозвитку) (4); не любить своє тіло (4); не цікавиться собою (4); багато хвилюються відносно думки про нього з боку оточуючих (4); вже давно шукає себе, тай досі не може знайти (4); надмірно сором'язливий (3); демонструє завищені очікування щодо себе та оточуючих (3); безініціативний (3); уразливий (3); носить «маску» (3); нездатний посміятися над собою (3); шаблонні, стереотипні судження та дії (2); уникає відповідальності (2).

IV. Визначено джерела та ресурси прийняття себе особистістю, серед яких найбільшу визначність серед опитуваних отримали: стосунки з батьками, особливо у дитинстві, їх схвалення та прийняття (18); підтримка близьких людей (18); доброзичливе ставлення з боку оточуючих (15); повага інших (14); успіхи та досягнення (10); власна орієнтація на самоприйняття (6); саморозвиток (4); можливість змінити себе так, як тобі потрібно (4); позитивні стосунки (3); погляд інших людей (3); спрямованість на найкраще (2); доброзичливі стосунки у школі (2); духовний розвиток (2); стійкість внутрішнього «Я» (2).

До джерел та чинників самонеприйняття учасники процедури контент-аналізу творів-самозвітів, окрім вище перелічених інвертованих позицій, віднесли: соціальний тиск, стандарти краси (16); досвід відкидання (10); знижена або неадекватна самооцінка (10), невпевненість в собі (9); досвід приниження (8); критику з боку інших (7); осуд і докори з боку близьких (7); стереотипи (6); порівняння себе з іншими (5); досвід осміювання, «...так звані «дитячі травми»» (4); зовнішні обставини (бідність, хвороби, недоліки / дефекти зовнішності) (4); глузування і злі жарти (3); надмірну прискіпливість до себе, зайву самокритичність (3); нереалістичні фантазії, яким складно відповідати, внаслідок чого виникає розчарування в собі (3); прагнення до ідеалу, бажання бути найкращим, що ускладнює прийняти своїх недоліків (3); недовіра (2); вузькість мислення (2); відсутність інтересів, поглинання побутом, рутинною (2). Особливо слід відмітити високу частоту вказування на відкидання з боку близьких та оточуючих (48), знецінювання (40), брак любові, уваги та піклування у родині (39) як чинники неприйняття людиною самої себе.

Аналіз наданих опитуваними чинників самоприйняття надає змогу поділити їх на дві групи – зовнішні та внутрішні. До зовнішніх чинників відносяться умови взаємодії з батьками, з близьким середовищем, оточуючими, а до внутрішніх, тобто саме психологічних чинників – сукупність переживань, уявлень, почуттів особистості, що складають специфічну систему самоствавлення. Крім того, можна виявити відсутність чіткого визначення причинно-наслідкового зв'язку, а навіть й протиріччя в уявленні опитуваних самоприйняття та його чинники (наприклад, самооцінка та самоповага сприймаються і як джерело, чинник, і як наслідок певної модальності самоприйняття), що говорить про складність та неоднозначність у розумінні цього феномену.

Проведення процедури контент-аналіз творів за темою «Самоприйняття та його прояви» дозволило: по-перше, визначити певні категорії аналізу самоприйняття (надання «авторського» визначення феномену самоприйняття задля можливості виявлення опорних елементів; прояв самоприйняття у емоційній, когнітивній та поведінковій сферах; визначення властивостей, які притаманні особистості, що приймає себе та особистості, що не приймає себе; умови та чинники самоприйняття); по-друге, провести формалізацію, частотний аналіз та квантифікацію отриманих даних. Результати контент-аналізу творів надали змогу скласти тезаурус характеристик, показників схильності до самоприйняття та визначити риси особистості, що гіпотетично пов'язані з самоприйняттям як властивістю особистості. Конкретно були складені тезауруси якісних показників самоприйняття, що об'єднані у відповідні блоки, які характеризують емоційний, когнітивний, поведінковий і контрольнорегулятивний компоненти самоприйняття. Визначено джерела та ресурси прийняття себе особистістю, які умовно можна поділити дві групи – зовнішні та внутрішні. До найбільш впливових зовнішніх чинників, на думку опитуваних, відносяться умови взаємодії з батьками, з близьким середовищем, оточуючими, а до внутрішніх, тобто саме психологічних чинників – сукупність переживань, уявлень, почуттів особистості, що складають специфічну систему самоствавлення.

Отже, до метапараметрів якісних характеристик самоприйняття ми віднесли: *емоційний* компонент – палітра афективних репрезентації, що супроводжують схильність особистості до самоприйняття різного ступеню; *когнітивний* компонент – репрезентації самоприйняття в думці (різноманітність суджень, уявлень про власне прийняття-неприйняття, роздуми про відношення до себе тощо); *конативний (поведінковий)* компонент – наявність експресії, дій, висловлювань, поведінки за, або проти себе, котрі відбивають ставлення до власної особистості тощо; *контрольно-регулятивний* компонент, що виявляється в ступені контролю за емоційною, когнітивною та поведінковою репрезентаціями самоприйняття (див. рис.2.3). Розглянемо докладніше кожен з визначених компонентів як біполярні континууми.

Когнітивний компонент у презентованій нами структурі самоприйняття представлено думками, поглядами індивіда, що відбивають сприйняття себе та супроводжують прийняття себе таким, який є. Гностичний аспект самоприйняття здійснюється за допомогою таких психічних функцій, як відчуття, сприйняття, уявлення в пам'яті, мислення, уяву та усвідомлення [157]. Когнітивний компонент самоприйняття виконує функцію констатування досвіду свого існування, що забезпечує:

- по-перше, уявлення про цілісність та багатоаспектність свого існування, а також про тотожність до себе («константність особистості» за В. Джеймсом [76]);
- по-друге, уявлення про безперервність свого існування, відчуття тривалості, безперервного зв'язку з власним минулим, усвідомлення індивідом приналежності йому його власної історії;
- по-третє, усвідомлення себе як активного, діючого суб'єкта, усвідомлення авторства до свого минулого, теперішнього та майбутнього.

Додатний полюс (СК+) когнітивного біполярного континуума відображає погляди, судження про себе як про приємну людину, яка гідна уваги, любові, поваги, інтересу, захоплення, незважаючи на помилки, промахи, невдачі або зовнішню непривабливість. Позитивні погляди відносно себе можуть бути представлено судженнями, що відображають визнання себе, своїх потреб, своїх

вчинків і переживань, свого досвіду, визнання своїх особистісних особливостей (Роджерс, 2001), думками, які відображають адекватну самооцінку, схвалення себе в цілому та розуміння свого внутрішнього світу.

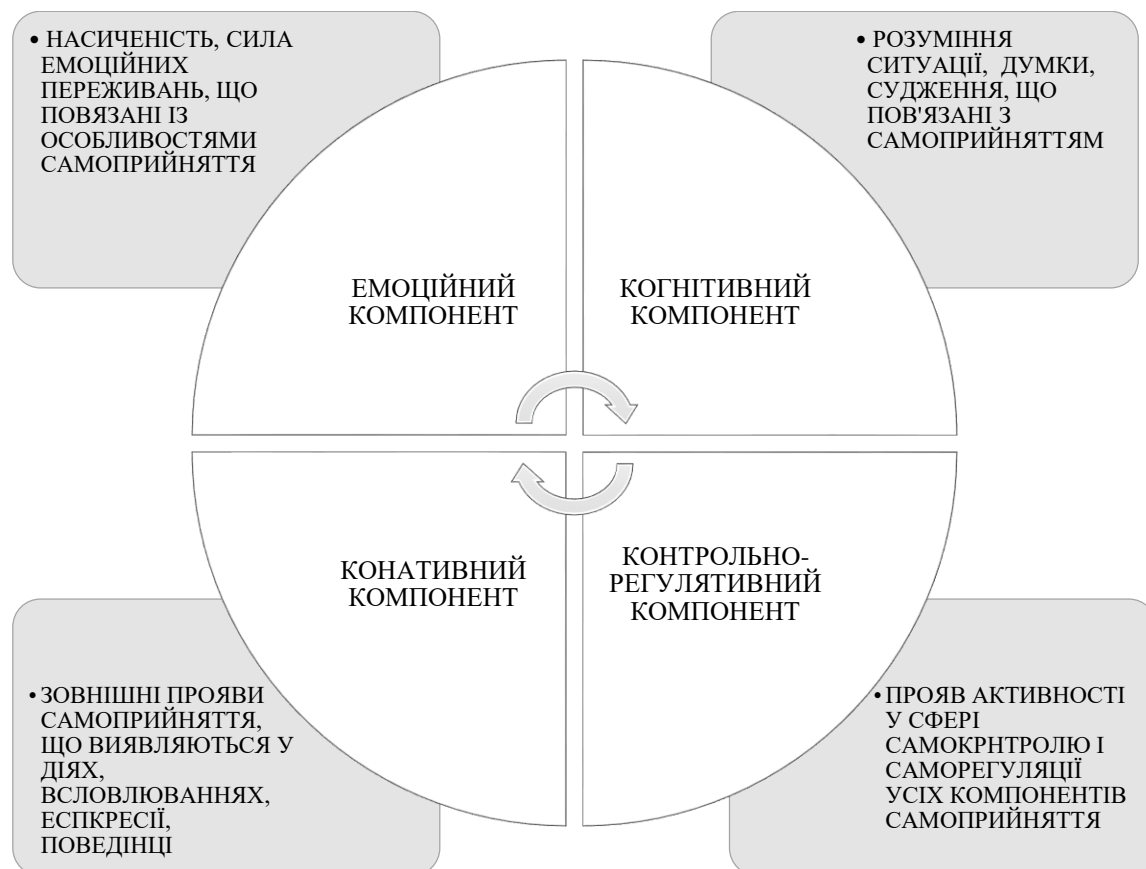

Рис.2.3. Якісна структура схильності особистості до самоприйняття

Почуття прихильності, прийняття, духовної цінності власної особистості не передбачає порівняння і зіставлення себе з деякими соціально заданими і індивідуально засвоєними нормами - еталонами [128], оскільки самоприйняття не залежить від самооцінки своїх особистісних рис або характерологічних особливостей. Особистість, яка приймає себе, розуміє, що її недоліки не тотожні його «Я» в цілому тобто не втілюють його цілісне «Я» [141]. Додатному полюсу когнітивного компонента самоприйняття відповідає реалістичне сприйняття власних можливостей і обмежень [18, 39], усвідомлення власної індивідуальності, неповторності і визнання її цінності [207]. Самоприйняття проявляється у проекції на інших позитивного ставлення до себе: індивід передбачає, що і інші

люди думають про нього з симпатією і повагою, доброзичливі по відношенню до нього [52, 69, 192, 223, 224]. Крім того, високий рівень прийняття себе пов'язано з прийняттям індивідом інших людей, ставлення до них з симпатією, інтересом, повагою їх позицій, навіть, якщо вони відмінні від його власних [5, 141, 187, 192, 223]. Слід відмітити, що особистості, яка приймає себе, притаманне виділяти себе з маси інших людей, тому як це не викликає почуття відторгнутості та ізоляції [38, 158, 164, 180, 187, 190, 192, 223].

Від'ємний полюс (СК-) когнітивного компонента самоприйняття характеризує неприйняття себе індивідом і відображає когнітивний стиль ставлення до себе, коли власні погляди, прояви сприймаються як чужі, заперечуються, не визнаються, а власне «Я» не представляє ніякого інтересу. Спостерігається високий рівень сумнівів у своїх поглядах та власної цінності. Думки, можуть відбивати звинувачення на свою адресу та досить часто пов'язані з фантазіями про те, як можна було б прожити життя по-іншому, краще, успішніше, радісніше, якби бути іншою людиною, не таким, який є. Неприйняття себе супроводжується високим рівнем напруженості рефлексивних процесів з негативним контекстом ставлення до себе, «самокопання», зануреності у пошук своїх, іноді уявних, дефектів і способів їх усунення, невдалий пошук виправдання своїх вчинків або бездіяльності. Охопленість роздумами, які пов'язано з негативним уявленням про своє «Я», викликає необхідність втечі до фантазій про «кращого життя, якби я був іншим», що порушує контакт з реальністю. Складність у визначенні власних бажань, нестійкість в поглядах, за Е. Еріксоном, відповідають стану дифузної его-ідентичності [207]. Спостерігається неконгруентність як нездатність індивіда точно сприймати реальність (активізація захисних механізмів, наприклад, заперечення або спотворення) і нездатність або небажання повідомляти про свої почуття іншому [137, 141]. В цілому, цей полюс відбиває загальний негативний фон сприйняття себе, схильність сприймати себе надто критично. Негативна оцінка себе існує в різних формах: від опису себе в комічному світлі до самознищення.

Емоційний компонент, в нашому творі, представлено переживаннями, почуттями, емоційними реакціями, що відображають самоприйняття особистості, які супроводжують сприйняття людиною самої себе. *Додатний полюс (SE+)* характеризує позитивні почуття, емоції до свого «Я», переживання задоволеності собою, симпатію, дружнє розташування до себе, доброзичливість, схвальне емоційне ставлення до самого факту свого існування; особистість подобається сама собі, навіть, якщо вважає свої будь-які конкретні дії невдалими або неправильними, це задоволення в цілому своїми зовнішніми даними, манерою поведінки, морально-вольовими якостями незважаючи на їх ситуативну оцінку; увага до себе пов'язане з позитивними емоціями; почуття прихильності, прийняття, відчуття (переживання) духовної цінності власної особистості.

Негативний емоційний фон ставлення до себе, незадоволеність собою притаманні *від'ємному полюсу (SE-)* емоційного компонента самоприйняття. Сприйняття себе викликає антипатію і неприязнь, відторгнення. Власні дії, прояви, вчинки викликають злість, роздратування і, як наслідок, почуття провини і сорому. Гнітюче, нестерпне переживання власної негідності аж до бажання бути непомітним, зникнути, поєднуються з високим рівнем потреби в увазі та прийнятті іншими. Тому, навіть найменша відмова в чому-небудь викликає хворобливі переживання, страх і відчай від необхідності міжособистісних відносин. Ставлення до себе варіюється від поблажливо-зневажливого до ворожовідкидаючого на тлі втоми від нестерпних почуттів сорому, провини, безнадійності, безсилля і апатії, як по відношенню до себе, так і до оточуючих. Відчуття внутрішньої порожнечі, викликане відмовою від сторін «Я», які здаються або дійсно є відкинутими іншими. Як наслідок - страх бути знехтуваним змушує проявляти себе відповідно до очікувань інших, але при цьому виникає відчуття внутрішньої порожнечі і фальшивості, а також високий рівень тривоги викриття. Означені прояви відповідають попередньо розглянутим уявленням у роботах Б. Кілборна [89], Р. Резника [137], П. Іконена [138], Ж.-М. Робина [139], М. Якоби [208] та ін.

Отже, емоційний компонент самоприйняття в якості емоційного ставлення до свого існування забезпечує:

- відображення суб'єктивного сприйняття та переживання факту свого існування;
- привертання уваги задля допомоги у встановленні психологічного благополуччя, адже це стає можливим при зацікавленості індивіда щодо своїх емоційних станів, усвідомленні цінності своїх емоцій;
- мотивацію (орієнтацію, спрямованість) на відновлення емоційної рівноваги, балансу, гармонії у стосунках з самим собою;
- регулює поведінку індивіда щодо діяльності, спрямованої на відновлення емоційної рівноваги у стосунках з самим собою, в т.ч. активізацію механізмів психологічного захисту щодо зменшення відчуття психічного болю при переживанні самонеприйняття.

Позитивне емоційне ставлення до свого існування є основою емоційного благополуччя особистості, але, за Б. І. Додоновим, «для організму важливо не збереження одноманітно позитивних емоційних станів, а постійний їх динамізм в рамках певної, оптимальної для даного індивіда інтенсивності» [77].

Конативний (поведінковий) компонент самоприйняття представлений зовнішньою активністю, проявами, діями або готовністю особистості до певних дій щодо себе, які свідчать про її самоприйняття або неприйняття себе.

Додатний полюс (СП+) цього компоненту відповідає діям, які спостерігаються іншими, з яких можна зробити висновок, що особистість собі подобається, відноситься до себе з симпатією, довіряє собі, своїм почуттям і уявленням про світ. Також це проявляється у наявності інтересу до себе як орієнтації на самопізнання; у можливості спиратися на себе при прийнятті рішень, тобто самокерівництво, що було розглянуто С. Р. Пантілеєвим [128]. Особистість, яка приймає себе, відкрито пред'являє свої погляди, може виносити адекватну критику на свою адресу без агресії або самознищення [94, 157, 164, 170], виявляє конгруентність тобто поведінку, яка відповідає внутрішньому стану [140], відкритість до нового досвіду (в області знань, умінь, міжособистісної взаємодії

та ін.) [116, 140, 141]. Людина може доброзичливо пожартувати над своїми власними недоліками і невдачами. Довіра до себе відкриває можливості для спонтанності (наприклад, людина із задоволенням співає або висловлює себе в танці, не боячись виглядати нерозумно або недоречно) [115].

Від'ємний полюс (СП-) конативного компоненту самоприйняття проявляється в нехтуванні до себе, аутоагресивності (аж до самопошкоджень і самогубства) [187, 192, 208], а також представлено діями, які пов'язані з бажанням приховати свою негідність і варіюються від спроб виправити, вдосконалити себе, стати схожим на когось іншого до самотництва. Зовні проявляється або в неадекватній активності, метушливості, надмірної жестикуляції і балакучості, або в скутості, закритості, самообмеженні у взаємодії і досягненні бажаного. Уникнення соціальних контактів є засобом впоратися зі страхом відкидання, відторгнення та надмірною сором'язливістю [89, 208]. Самокритичність і жорсткий самоконтроль супроводжуються самопокаранням [18]. У проєкції спостерігається невдоволення світом, іншими людьми, бурчання або відкрита ворожість, сарказм, цинізм, пред'явлення вимог про необхідність змін (в поведінці інших людей, в світі в цілому) відповідно до очікувань особистості [69].

Означені компоненти самоприйняття – когнітивний, емоційний, конативний (поведінковий) – репрезентують у свідомості індивіда специфіку ставлення до себе, до факту свого існування, своїх проявів у різних сферах життєдіяльності. Але, самоприйняття відіграватиме й регуляційну роль у психічній активності особистості, яка спрямована на підтримку власної гідності, високої самооцінки, зниження почуття тривоги у випадку визнання своїх неприємливих проявів, що виступає основою для визначення ще одного, а саме, **контрольно-регулятивного компоненту самоприйняття**. Метою контрольно-регулятивного компоненту самоприйняття є забезпечення певного рівня психічної активності індивіда щодо сприйняття своїх індивідуальних особливостей та проявів, яке спрямовано забезпечити підтримку самоприйняття на індивідуально-значимому рівні. Контрольно-регулятивний показник відображає активність особистості, яка спрямована на контроль і регуляцію самоприйняття. Аспект контролю

представлений думками, емоційними переживаннями, діями, пов'язаними з оцінкою рівня самоприйняття і прийняття іншими. Аспект регуляції пов'язаний з активізацією дій, спрямованих на захист, стабілізацію, корекцію самоприйняття в напрямку індивідуально-значимого оптимуму.

Додатний полюс (СКР+) цього компоненту свідчить про напруженість механізмів контролю та регуляції прийняття себе, високий рівень тривоги, пов'язаний з загрозою для самоприйняття і суб'єктивним відчуттям неможливості впоратися з цією тривогою, що відповідає інтенсивним переживанням (думкам, почуттям), які пов'язані з оцінкою ступеня прийняття-відторгнення іншими, а також свідчить про інтенсивність активізації механізмів психологічного захисту і дій, які спрямовані на стабілізацію прийняття себе.

Високий рівень контролю репрезентацій самоприйняття суб'єктивно переживається особистістю: як постійна тривога і висока чутливість до прийняття / відторгнення з боку оточуючих; як необхідність постійно відслідковувати зміни в настрої оточуючих, найчастіше розцінюючи ці зміни як результат власної активності; як висока стурбованість думкою інших, постійне занепокоєння про відповідність своїх проявів (ідей, поглядів, вчинків, експресивних проявів) суспільним нормам і правилам. Критика є болючою для такої особистості, оскільки ще більше розхитує і без того нестійке позитивне уявлення про себе. Отже, високий рівень контролю відповідає низькому рівню самоприйняття, особистість не має можливості опертися на самовідчуття цінності і значущості своїх переживань, щоб бути відносно автономним в оцінці своїх проявів, та їх прийнятті. Їй необхідно «звіряти себе» по іншій людині, за стандартами, що визначають для неї право бути самою собою.

Високий рівень регуляції проявляється в активізації дій по стабілізації самоприйняття. До таких дій можуть відноситися як реальна активність (зміни поведінки в бік соціально-бажаного, конформізм, корекція зовнішності, спеціальне створення ситуацій визнання цінності індивіда іншими і самим собою, вибір виключно безпечного соціального оточення, яке забезпечує підтримку особистості, регулювання обсягів взаємодії з соціумом), так і активність на

психологічному рівні (активізація механізмів психологічного захисту, спрямована на зниження рівня тривоги відторгнення (наприклад: заперечення своїх поглядів, намірів, дій, які не відповідають критеріям прийняття; спотворення самосприйняття і передбачуваного сприйняття себе іншими людьми; спроби знайти раціональне обґрунтування своїх невдач або помилок, щоб їх можна було допустити до усвідомленням без занадто високого рівня тривоги)). Найбільш активно використовуються такі механізми психологічного захисту як: заперечення, проекція, раціоналізація, витіснення, формування реакції, уникнення. Крайнім виявом високої регуляції самоприйняття буде відмова від самого себе (своїх бажань або спроб їх здійснення, своїх поглядів, можливості проявляти себе, свої почуття, неприємтя свого тіла) і підтримка псевдо-«Я» або «спотвореної самості» [46, 95, 192, 208].

Від'ємний полюс (СКР-) контрольно-регулятивного компоненту відбиває високий ступінь самоприйняття особистості та свідчить, що дія механізмів контролю та регуляції самоприйняття не призводить до надмірного емоційно-психічного перенапруження. Суб'єктивно це переживається як стійке позитивне сприйняття себе і світу без підвищеного емоційного збудження. Навіть виявлені власні недоліки не викликають сильного емоційного напруження або бажання усунути їх негайно, оскільки не асоціюються з усією особистістю, а приймаються як частина «Я» або короточасний стан «Я». Відсутність занепокоєння у індивіда з приводу прийняття іншими та свого образу в очах оточуючих, відповідає стійкій опорі на власний світ почуттів, переживань, поглядів для орієнтації у відносинах і прийнятті рішень. Рівень прийняття себе задовольняє індивіда, відповідає високому рівню довіри собі, стійкості, стабільності і цілісності «Я» (Self) індивіда в тимчасовому континуумі (вчора-сьогодні-завтра) [46, 95, 192, 207]. Немає необхідності активізувати механізми психологічного захисту для збереження позитивного Я-образу і усунення тривоги відкидання іншими. Індивід не відчуває потреби в корекції себе, своїх особливостей, проявів під зовнішні (навіть соціально-значущі) стандарти. Від'ємний полюс контрольно-регулятивного компонента самоприйняття свідчить про стабільність самоприйняття індивіда і

забезпечує широту сфер прояву особистості і прийняттям себе в цих сферах, цілісністю, високим ступенем самоусвідомлення (тобто знання про широкий спектр граней своєї особистості) і природної регуляцією самопідтримки за рахунок опору на свій позитивний досвід, свої можливості, свої почуття і погляди.

Таким чином, стабільність самоприйняття визначається як базовими, формально-динамічними показниками (стійкість самоприйняття) [56, 60], так і розглянутими якісними характеристиками цього феномену, які проявляються у чутливості до себе, своїх емоційних станів, високому рівню диференціації і розуміння своїх переживань, довірі своїм почуттям [58].

Індивідуальні значення на біполярному континуумі за кожним із параметрів, домінування того або іншого компонента (емоційного, когнітивного, поведінкового, регулятивного) в структурі схильності до самоприйняття, відбиває її якісну своєрідність і виявляється в особливостях вибору індивідуальних стратегій і способів поведінки в різних ситуаціях [152].

Наведені результати теоретико-емпіричного дослідження феномену самоприйняття, його структури та складових, виступили базою для розробки спеціального інструменту для діагностики конституційних та якісних показників самоприйняття.

2.3.2. Дослідження формально-динамічного рівня самоприйняття: диспозиція конституційний показників

Для дослідження формально-динамічного рівня самоприйняття особистості розроблені у співавторстві з О. П. Санніковою процедура «Експрес-діагностика конституційних компонентів самоприйняття» та методика «Психологічна диспозиція конституційних показників самоприйняття» [2].

В основу процедури *«Експрес-діагностика конституційних компонентів самоприйняття»* покладена методика «Розміщення себе на шкалах» Т. Дембо і С. Рубінштейн [146].

Даний варіант методики надає інформацію про формально-динамічні характеристики схильності до самоприйняття як стійкої властивості особистості за п'ятьма шкалами - показниками: потреба у самоприйнятті, широта сфер

самоприйняття, легкість прийняття себе, стійкість самоприйняття, виразність самоприйняття. Кожен із запропонованих показників (презентований відрізком прямої лінії довжиною 10 см. від точки, яка дорівнює нулю (точка $0=min$), до точки *max*, яка відповідає 10 балам) являє собою біполярний континуум на протилежних полюсах якого зосереджені якості, що характеризують особливості самоприйняття.

Стимульний матеріал для проведення процедури «Експрес-діагностика конституційних компонентів самоприйняття» викладено у Додатку А.

Процедура створення та стандартизації оригінальної методики **«Психологічна диспозиція конституційних показників самоприйняття»**, спрямованої на вивчення формально-динамічних характеристик самоприйняття, включала кілька етапів і проведена відповідно до вимог психометрики [9, 37, 126].

Перший етап. Теоретичний аналіз. Основне завдання цього етапу полягало у концептуалізації психологічного феномена самоприйняття і створенні теоретичного конструкту майбутньої методики. Основою для створення оригінального тест-опитувальника стало уявлення про структуру самоприйняття як цілісної інтегральної властивості особистості с позицій континуально-ієрархічної концепції структури особистості. Теоретико-емпіричний аналіз першоджерел дозволив експлікувати систему показників, що репрезентує конституційні характеристики самоприйняття, та здійснити їх змістовне наповнення. Як було вже зазначено, кожна з характеристик є біполярним континуумом, де одному полюсу відповідають риси, що яскраво характеризують означений формально-динамічний параметр самоприйняття, а на іншому – відсутність його прояву або протилежне наповнення. Було визначено п'ять шкал, які, за попереднім припущенням авторів, відображають формально-динамічні характеристики самоприйняття, а саме: потреба у самоприйнятті, широта сфер самоприйняття, легкість прийняття себе, стійкість самоприйняття, виразність самоприйняття.

Другий етап. Складання завдань тесту-опитувальника. Мета цього етапу – пошук і формулювання завдань у вигляді тверджень, які могли б виступати як

індикатори параметрів, що вивчаються. Завдання були розроблені на основі аналізу наукової літератури, вивчення вже існуючих методик, спрямованих на дослідження самоствавлення та самоприйняття або його параметрів, а також використання інформації, отриманої за допомогою емпіричних пілотажних досліджень, бесід з спеціалістами сфери психологічного супроводу та консультування, контент-аналізу творів-самозвітів. По-перше, було створено семантичний простір для кожної шкали. По-друге, надано опис конкретних проявів кожного з полюсів характеристик, що вивчаються. За результатами, було розроблено текст тест-опитувальника, інструкцію для обстежуваних, бланк для відповідей та процедуру розрахунку результатів, складено ключ-дешифратор. Завдання-твердження були сформульовані з урахуванням вимог психометрики [9], а саме:

- 1) кожне завдання має бути сформульовано чітко і просто (лаконічно, без подвійних заперечень тощо);
- 2) кожне твердження містить тільки одну думку (завдання не повинні містити двозначностей);
- 3) завдання повинні бути спрямовані на дослідження релевантних ознак виділених структурних показників феномену;
- 4) необхідність застосування принципу рандомізації, що забезпечує їх репрезентативність стосовно відповідного параметру;
- 5) завдання за кожним показником повинні бути когерентними;
- 6) завдання-твердження мають підходити для діагностування будь-яких значень континууму, який передбачається для відповідного показника, що вивчається (це забезпечується варіантами відповіді, що відображають ступінь згоди або незгоди обстежуваного: «безумовно, так»; «мабуть, так»; «мабуть, ні»; «безумовно, ні») [9, 37].

Третій етап. Перевірка валідності. На даному етапі здійснювалась перевірка змістовної та дискримінативної валідності тест-опитувальника, а також емпірична корекція стимульного матеріалу методики відповідно до означених вимог психометрики.

Перший варіант опитувальника складався з 75 тверджень: авторами передбачалось, що кожна з п'яти шкал повинна мати по 10 тверджень, але які з запропонованих увійдуть до складу опитувальника визначала процедура перевірки змістовної та дискримінативної валідності. Для визначення змістовної валідності та оцінки ступеня ясності формулювання кожного індикатора опитувальника були залучені експерти: професійні психологи (7 осіб) та студенти, які навчаються у Державному закладі «Південноукраїнський національний університет імені К. Д. Ушинського» за спеціальністю «Психологія» (15 осіб). За результатами зібраних емпіричних даних проводилася первинна оцінка дискримінативності – здатності кожного індикатора-твердження диференціювати обстежуваних щодо «максимального» або «мінімального» результату тесту в цілому. Після опрацювання опитувальника з урахуванням зауважень групи експертів деякі питання було переформульовано, а деякі – вилучено.

Четвертий етап. Пілотажне дослідження. З метою перевірки тверджень на чіткість і доступність для сприйняття уточнений варіант було запропоновано групі досліджуваних (попередня вибірка стандартизації склала 58 осіб). Крім того, було здійснено перевірку сирих балів, отриманих за кожним завданням-твердженням, на відповідність нормальному розподілу, та зроблено емпіричну нормалізацію виділених шкал [122]. Отже, було змінено твердження, що викликали труднощі для сприйняття та вилучена частина тверджень, яка не давала нормальну частоту розподілу.

П'ятий етап. Факторний аналіз. З метою уточнення структури тесту на цьому етапі було здійснено емпіричну перевірку теоретичного конструкту методики за допомогою факторного аналізу (процедура факторизації з подальшим обертанням факторної матриці), що надало можливості провести аналіз значимості кожного завдання окремо, оцінити відповідність закладеної теоретичної й отриманої емпіричної структур [117]. До факторного аналізу було надано матрицю результатів опитування за 65 твердженнями-індикаторами – по 13 до кожної шкали. Процедура факторного аналізу здійснювалась з дотриманням вимог психометрики та складалася з двох етапів: 1) формування кореляційної

матриці всіх тверджень-індикаторів тесту для складання первинної факторної матриці: 2) обертання факторної матриці для виявлення найбільш простої конфігурації факторних навантажень [9].

Нами була розглянута чотирьох-, п'яти- та шестифакторна моделі. Вибір моделі здійснювався за критерієм оцінки: всі фактори обраної моделі відносно пропорційні, більшість показників рівномірно розподіляються, тобто увійшли до одного фактору з достатньою факторною вагою. Найбільшою мірою критерієм оцінки факторної моделі відповідає п'ятифакторна модель. Показники, що увійшли до більшої кількості факторів з вагою на значущому рівні, віднесені до того фактору, у якому вони показали найбільшу факторну вагу. У табл. 2.1 наданий остаточний варіант групування індикаторів у фактори. Завдання-твердження, згрупувалися в п'ять факторів, в яких найбільш високу факторну вагу одержали індикатори, що характеризують п'ять визначених раніше формально-динамічних показників самоприйняття: потреба у самоприйнятті, широта сфер самоприйняття, легкість прийняття себе, стійкість самоприйняття, виразність самоприйняття, що відповідає теоретичному конструкту методики, тобто підтверджує її конструктну валідність [37, 117, 122]. Одержаний розподіл питань по факторах дозволив уточнити ключі до тест-опитувальника.

Таким чином, до остаточного варіанту тест-опитувальника увійшло 50 тверджень (по 10 в кожній шкалі відповідно до п'яти формально-динамічних показників самоприйняття). Процедура тестування стандартна. Методика містить письмову інструкцію, перелік тверджень, бланк, на якому передбачено чотири варіанти відповідей на кожне твердження та ключ-дешифратор. Індивідуальні значення (бал) досліджуваного за кожною шкалою та Загальний показник конституційної активності схильності до самоприйняття, який розраховується як середне-арифметичне за п'ятьма означеними шкалами, відбивають специфіку динаміки, перебігу схильності до самоприйняття; силу внутрішніх тенденцій індивіда, спрямованих на самоприйняття.

Шостий етап. Апробація. На останньому етапі розробки оригінальної методики «Психологічна диспозиція конституційних показників самоприйняття»

проводилась перевірка остаточного варіанта тест-опитувальника на надійність та валідність.

Таблиця 2.1

Факторна вага індикаторів п'ятифакторної моделі методики «Психологічна диспозиція конституційних показників самоприйняття»

Групування індикаторів самоприйняття									
Фактор 1		Фактор 2		Фактор 3		Фактор 4		Фактор 5	
Інди-катор	Факт. вага	Інди-катор	Факт. вага	Інди-катор	Факт. вага	Інди-катор	Факт. вага	Інди-катор	Факт. вага
СПо ₃	-676	СШо ₅	594	СЛо ₁	-714	ССо ₆	732	СВо ₂	698
СПо ₁₂	619	СШо ₇	-549	СЛо ₇	704	ССо ₅	-712	СВо ₆	-570
СПо ₁	599	СШо ₄	-498	СЛо ₂	678	ССо ₃	-685	СВо ₁	536
СПо ₁₀	540	СШо ₉	-464	СЛо ₅	-637	ССо ₁	668	СВо ₄	-520
СПо ₅	509	СШо ₁₀	404	СЛо ₁₀	593	ССо ₈	-593	СВо ₉	505
СПо ₇	-487	ССо ₁₁	393	СЛо ₃	-547	ССо ₄	588	СВо ₅	479
СПо ₆	-445	СШо ₁	-346	СЛо ₁₂	-505	ССо ₁₃	-559	СВо ₇	428
СПо ₉	374	СШо ₂	333	СЛо ₁₃	-452	ССо ₁₀	541	СВо ₈	-393
СВо ₁₁	341	СШо ₃	-331	СЛо ₉	428	СЛо ₁₁	520	СПо ₈	326
СПо ₁₃	333	СВо ₁₀	299	ССо ₂	371	ССо ₉	481	СШо ₁₁	286
СПо ₂	257	СШо ₆	-216	СЛо ₆	-269	СЛо ₈	382	СВо ₃	-253
СШо ₁₂	138	СШо ₁₃	201	СПо ₁₁	-215	ССо ₁₂	-255	СВо ₁₃	252
		СЛо ₄	184			СШо ₈	179	СПо ₄	198
						ССо ₇	-148	СВо ₁₂	183

Примітка: 1) n = 252; 2) показники індикаторів надані у порядку зменшення факторної ваги; 3) умовні позначення індикаторів шкал тест-опитувальника: СПо – потреба у самоприйнятті; СШо – широта сфер самоприйняття; СЛо – легкість прийняття себе; ССо – стійкість самоприйняття; СВо – виразність самоприйняття; 4) індекс біля кожного показника є номером завдання тесту; 5)

від'ємний знак біля коефіцієнтів позначає протилежні індикатори; б) рівень значущості – 1%.

Для аналізу надійності створеної методики ми перевіряли міру внутрішньої узгодженості змісту тесту (надійність частин тесту) та оцінювали тест-ретестову надійність (виявлення стійкості результатів тесту в часі). Перевірка на валідність здійснювалась за допомогою стандартизованих психодіагностичних методик: «Методика дослідження самоствавлення (МИС)» С. Р. Пантисєва та «Самоактуалізаційний тест (САТ)» Е. Шострома (в адаптації Ю. Є. Альошиної, Л. Я. Гозман, М. В. Загіки, М. В. Кроз). Результати апробації наведено у розділі III. Нижче презентовано стимульний матеріал (перелік тверджень), бланк та ключ-дешифратор оригінального тест-опитувальника «Психологічна диспозиція конституційних показників самоприйняття».

Стимульний матеріал, бланк, «ключ» методики «Психологічна диспозиція конституційних показників самоприйняття» надано в Додатку Б.

2.3.3. Вивчення якісного рівня самоприйняття: експрес-діагностика та індивідуальна композиція показників

Для дослідження якісних показників самоприйняття розроблено у співавторстві з О. П. Санніковою процедура «Експрес-діагностика якісних компонентів самоприйняття» та тест-опитувальник «Індивідуальна композиція якісних показників самоприйняття» [3].

Процедура «*Експрес-діагностика якісних компонентів самоприйняття*» ґрунтується на методиці «Розміщення себе на шкалах» Т. Дембо і С. Рубінштейн [146]. Даний варіант методики надає інформацію про якісні характеристики схильності до самоприйняття як стійкої властивості особистості, які розкривають цей феномен з позицій основних видів психічної активності особистості, а саме с точки зору емоційного, когнітивного, поведінкового та контрольо-регулятивного проявів. Кожен із запропонованих показників (презентований відрізком прямої лінії довжиною 10 см. від точки, яка дорівнює нулю (точка 0=min), до точки max, яка відповідає 10 балам) являє собою біполярний континуум на протилежних

полюсах якого зосереджені якості, що характеризують особливості самоприйняття відповідно до континуально-ієрархічного підходу щодо вивчення структури особистості та її властивостей. На підставі опису параметрів як біполярний континуумів, на полюсах яких розташовуються вкрай низькі й максимально високі значення якісних показників самоприйняття, розроблено характеристики шкал за кожним якісним показником самоприйняття. Обчислення Індексу самоприйняття здійснюється за формулою:

$$ІСш = (СЕш + СКш + СПш + СКРш) : 4.$$

Стимульний матеріал для проведення процедури «Експрес-діагностика якісних компонентів самоприйняття» викладено у Додатку В.

Якісної структура феномена схильності до самоприйняття, яка розроблена на основі континуально-ієрархічної моделі особистості О. П. Саннікової [156] , що викладена вище, стала теоретичною основою для створення оригінального тест-опитувальника ***«Індивідуальна композиція якісних показників самоприйняття»***.

Емпіричне дослідження проводилось протягом 2014 – 2018 років на базі Державного закладу «Південноукраїнський національний університет імені К. Д. Ушинського», Одеського національного політехнічного університету, Одеської національної академії харчових технологій. В емпіричному дослідженні на різних етапах брали участь 438 осіб у віці від 19 до 35 років (студенти та слухачі інституту післядипломної освіти).

Етапи розробки даної методики презентовані шістьма пунктами.

Перший етап – теоретичний. Зміст цього етапу полягає в концептуалізації психологічного феномена, що досліджується – у нашому випадку – схильності до самоприйняття, й у створенні теоретичного конструкта методики, що презентує наші уявлення та знання про структуру, компонентний склад показників та їх прояви. Із цією метою:

- аналізувалися теоретичні уявлення про схильність до самоприйняття;
- складалися описи, здійснювався пошук визначень (використовувалася спеціальна література, психологічні словники, де приводяться визначення явища,

що досліджується);

- аналізувався простір споріднених понять (самоповага, самоздійнення, саморозвиток, самоактуалізація, самоствалення тощо) для вивчення схильності до самоприйняття як самостійного психічного феномена в системі властивостей особистості;

- здійснювався пошук інформації про компоненти, які відбивають різні сторони, особливості прояву схильності до самоприйняття.

Даний етап закінчувався розробкою системи показників самоприйняття.

На другому етапі – на основі аналізу теоретико-емпіричних досліджень здійснюється змістовне наповнення відібраних характеристик – системи показників, що репрезентують феноменологічне поле самоприйняття. Крім того, здійснювався пошук *емпіричних* підтверджень теоретично виділених компонентів. Із цією метою була використана процедура аналізу творів – словесних звітів за заданою тематикою. Відомо, що в будь-якому розгорнутому самоопису (самозвіті) можуть бути презентовані ті або ті характеристики особистості різного ступеню проявів. При спрямованому (заданому) самозвіті інформація конкретизується. Отримані результати оброблялися за допомогою контент-аналізу: у кожному тексті по спеціально розроблених критеріях і схемі виявлялася інформація про структурні компоненти самоприйняття та їх змістове наповнення. Для цього складалися докладні описи експлікованих формально-динамічних і якісних показників самоприйняття, підбиралися синоніми й антоніми (симіляри й опозити) означених показників. Таким чином, симіляри й опозити утворювали «хмари» значень навколо синоніма й антоніма ключового поняття «самоприйняття».

В нашому випадку діагностуються якісні показники самоприйняття, які належать суміжній зоні між формально-динамічний та змістово-особистісним рівнями макроструктури самоприйняття, саме тому, відповідно, здійснювався пошук цих характеристик у просторі саме психологічних рис особистості. При цьому властивості самоприйняття особистості формально-динамічного рівня та змістового порядку (особистісні властивості – за Б. Г. Ананьєвим; підструктура

спрямованості – за К. К. Платоновим; властивості змістово-особистісного рівня за континуально-ієрархічної структури особистості [154, 156] спеціально у даному дослідженні не розглядалися.

Цей етап закінчувався складанням тезаурусу характеристик, проявів розробленої системи показників схильності до самоприйняття. Конкретно були складені тезауруси якісних показників самоприйняття, що об'єднані у відповідні шкали, які характеризують емоційний, когнітивний, поведінковий і контрольно-регулятивний компоненти самоприйняття.

На третьому етапі здійснювався добір тверджень, їх конструювання, формулювання (стимульний матеріал) про прояви самоприйняття, що відповідають симілярам і опозитам. Як було зазначено, попередньо на основі аналізу літератури та додаткових емпіричних досліджень (твори-самозвіти за заданою тематикою) створювався тезаурус характеристик самоприйняття (різнорівневі ознаки) та наповнювався їх зміст та опис. На цьому ж етапі роботи над методикою групі експертів (14 осіб) пропонувалося оцінити ступінь ясності формулювання кожного питання, а також визначити змістовну валідність тест-опитувальника. Ця робота уможливила зміну формулювання деяких питань, кілька питань були вилучені з опитувальника та замінені іншими. Отже, за результатами третього етапу, кінцевий варіант тест-опитувальника в стимульному матеріалі містив 48 тверджень (по 12 на кожен якісний показник-характеристика).

Таким чином, на підставі теоретичного аналізу проблеми, який дозволив виділити і описати структуру феномена, що вивчається, аналізу численних опитувальників, що існують у психодіагностичній літературі та результатів наших попередніх емпіричних досліджень (анкетування, бесіди з професіоналами-психологами, аналіз творів на задану тему), була розроблена система завдань у вигляді тверджень, спрямованих на вивчення експлікованих якісних характеристик самоприйняття. Розробка методики проводилася за традиційним планом, відповідно до вимог психодіагностики [9]: кожне завдання (твердження) було сформульовано ясно і просто; завдання спрямовані на релевантні ознаки структурних компонентів самоприйняття; завдання забезпечуються варіантами

відповідей, що відображають ступінь згоди або незгоди обстеженого із запропонованими твердженнями. Спираючись на вимоги психометрики, на підставі наявної в літературі інформації про самоприйняття – відторгнення, її характеристики та прояви, було розроблено перший варіант опитувальника. На даному етапі також формулювалася чітка та стандартна інструкція для обстежених, яка покликана: формувати позитивне налаштування на процедуру тестування; мотивувати до надання достовірних відповідей; описувати й роз'яснити процедуру виконання кожного завдання (відповідей на твердження-стимули); гарантувати нерозголошення результатів; висловлювати подяку за якісну участь в тестуванні. Крім цього, на цьому ж етапі окремо від стимульного матеріалу створювався стандартний бланк для відповідей на запитання, що уможливило багаторазове використання тексту тест-опитувальника.

Четвертий етап традиційно спрямований на уточнення формулювання стимульного матеріалу методики (індикаторів, у нашому випадку уточнення тверджень). Цей етап роботи над методикою полягав в оцінці групою експертів ступеня ясності формулювання кожного твердження, а також у визначенні змістовної валідності тесту. В результаті деякі твердження було змінено, деякі були вилучені із опитувальника. Попередній варіант тест-опитувальника пропонувався обстеженим (попередня вибірка стандартизації становила 95 осіб) для відбору, вилучення або заміни тих тверджень, що не мають нормального розподілу відповідей (відповіді переважно знаходяться у просторі або додатного, або від'ємного полюсів). Далі проведено перевірку відповідності одержаних «сирих» балів нормальному розподілу, проведено апробацію методики, здійснено її корекцію з урахуванням результатів апробації на кожному етапі розробки даного опитувальника відповідно до вимог психометрики [9].

У попередньому варіанті методика містила 48 тверджень (по 12 на кожну з чотирьох шкал), спрямованих на діагностику: емоційного показника самоприйняття (СЕ), когнітивного (СК), конативного (поведінкового – СП) та контрольного-регулятивного (СКР). Відповіді обстежених, що мають вираз у балах, підсумовуються за кожною шкалою. При роботі з методикою, обстеженим

пропонувалася інструкція, перелік тверджень і бланк, на якому передбачені задані варіанти відповідей. Індивідуальна характеристика самоприйняття визначалася шляхом співвідношення значень всіх показників і визначення домінуючих тенденцій. На даному етапі вибірка стандартизації охоплювала 211 обстежених у віці від 22-х до 35-ти років.

На цьому ж етапі розроблявся «ключ» для обробки отриманих даних, а також бланкові «ключі» для полегшення цієї процедури та запобігання помилок, що пов'язані з особливостями уваги при підрахунку балів.

П'ятий етап відбиває результати перевірки теоретичного конструкту тест-опитувальника, а саме – результати факторного аналізу індикаторів (усіх отриманих відповідей на стимул тесту) з метою корекції (або підтвердження). На цьому етапі також було *уточнено* ключі.

Таким чином, до остаточного варіанту тест-опитувальника увійшло 40 тверджень (по 10 в кожній шкалі відповідно до чотирьох якісних показників самоприйняття). Процедура тестування стандартна. Методика містить письмову інструкцію, перелік тверджень, бланк, на якому передбачено чотири варіанти відповідей на кожне твердження та ключ-дешифратор. Індивідуальні значення (бал) досліджуваного за кожною шкалою та «Індикатор самоприйняття», який розраховується як середне-арифметичне від суми за емоційною, когнітивною, поведінковою та контрольно-регулятивною шкалами, відбивають специфіку психологічних проявів самоприйняття особистості.

Шостим етапом створення методики, є її перевірка на надійність та валідність. Для аналізу надійності створеної методики ми перевіряли міру внутрішньої узгодженості змісту тесту (надійність частин тесту) та оцінювали тест-ретестову надійність (виявлення стійкості результатів тесту в часі). Перевірка на валідність здійснювалась за допомогою стандартизованих психодіагностичних методик: «Шкала психологічного благополуччя» К. Ріфф (Ryff's Scales of Psychological Well-Being) в адаптації Т. Д. Шевеленкової та П. П. Фесенко [202] та «Самоактуалізаційний тест (САТ)» Е. Шострома в адаптації Ю. Є. Альшиної, Л. Я. Гозман, М. В. Загіки, М. В. Кроз [7].

Стимульний матеріал, бланк, «ключ» методики «Індивідуальна композиція якісних показників самоприйняття» надано в Додатку Г.

2.3.4. Апробація оригінальних тест-опитувальників

Для визначення діагностичної цінності створеної методики «Психологічна диспозиція конституційних показників самоприйняття» було перевірено міру внутрішньої узгодженості змісту тесту (надійність частин тесту); тест-ретестова надійність (виявлення стійкості результатів тесту в часі); перевірено узгодженість відповідей (надійність паралельних форм) [9, 37]. Обчислення проводилися за допомогою комп'ютерної програми статистичної обробки SPSS 17.0.

Емпіричне дослідження проводилось протягом 2014 – 2018 років на базі Державного закладу «Південноукраїнський національний університет імені К. Д. Ушинського», Одеського національного політехнічного університету, Одеської національної академії харчових технологій. В емпіричному дослідженні брали участь 637 осіб. Вибірку стандартизації склали 252 особи у віці від 20 до 35 років (студенти та слухачі інституту післядипломної освіти).

Надійність частин тесту визначалась шляхом механічного розподілу кожної шкали методики навпіл і зіставлення результатів кореляційним методом за формулою Пірсона. Ці результати говорять про достатню міру внутрішньої узгодженості методики, що є одним із доказів її надійності. Слід зазначити, що отримані коефіцієнти кореляцій між показниками, що вивчаються, досить високі і статистично значущі на 1% рівні, що доводить її конструктну валідність і є показником міри однорідності методики. Результати перевірки тест-опитувальника «Психологічна диспозиція конституційних показників самоприйняття» на надійність та валідність надані в табл. 2.2.

Перевірка тест-ретестової надійності оригінальної методики передбачала проведення повторного тестування через 3-6 місяців із залученням тих самих обстежених. Як показує аналіз табл. 2.3, величина коефіцієнтів кореляції статистично значуща переважно на 1% рівні у всіх шкалах, що свідчить про стійкість результатів тесту у часі.

Значення коефіцієнтів кореляцій, що отримані при перевірці надійності і валідності тест-опитувальника «Психологічна диспозиція конституційних показників самоприйняття»

Шкали розробленої методики	Способи перевірки психодіагностичної методики				
	Надійність еквівалентних половин тесту ($x_I - x_{II}$) (n=252)	Тест-ретеста надійність ($y_I - y_{II}$) (n=170)	Надійність паралельних форм (n=252)		
			Експрес-діагностика конституційних компонентів самоприйняття	Методика дослідження самоствавлення (МИС)	САТ (Шкала самоприйняття)
СПо	560**	415**	571**	-525**	-532**
СШо	452**	508**	462**	388**	449**
СЛо	673**	575**	747**	525**	638**
ССо	644**	596**	656**	643**	677**
СВо	576**	487**	581**		
СЗго	592**	502**	523**	451**	541**

Примітка: 1) нулі і коми відсутні; 2) ** - $\rho \leq 0.01$; 3) позначення $x_I - x_{II}$ вказує на значення кореляції між двома частинами однойменних показників тесту; 4) позначення $y_I - y_{II}$ вказує на значення кореляції між результатами першого та повторного тестування.

Для перевірки надійності методом паралельних форм нами проведено кореляційний аналіз показників методики, що перевіряється, і результатів авторської процедури «Експрес-діагностика конституційних компонентів самоприйняття». Результати аналізу свідчать, що більшість однойменних показників пов'язані між собою на високому рівні, що підтверджує узгодженість, надійність та конструктну валідність методики.

Крім того, для перевірки надійності методом паралельних форм застосовано шкалу Sa – самоприйняття «Самоактуалізаційного тесту (САТ)» Е. Шострома (в адаптації Ю. Є. Альошиної, Л. Я. Гозман, М. В. Загіки, М. В. Кроз) [7] та шкалу б

– «Самоприйняття» «Методики дослідження самоствавлення (МИС)» [128], оскільки змістовний аналіз їх питань оприявив найбільшу відповідність уявленню про формально-динамічні характеристики самоприйняття, ніж у інших методиках дослідження цього феномену. Отже, на високому 1% рівні спостерігаються зв'язки шкал «Самоприйняття» означених методик з такими параметрами методики «Психологічна диспозиція конституційних показників самоприйняття»: СПо – потреба у самоприйнятті, СШо – широта сфер самоприйняття, СЛо – легкість самоприйняття, ССо – стійкість самоприйняття, СЗго – загальний показник конституційної активності схильності до самоприйняття.

Слід відмітити протилежний зв'язок між показником СПо – потреба у самоприйнятті та показниками самоприйняття, що діагностуються методиками МИС та САТ, що підтверджує уявлення про актуальність потреби у самоприйнятті як характеристику, що свідчить про низький рівень самоприйняття особистості. Відсутність кореляційних зв'язків показників самоприйняття, що діагностовані методиками МИС та САТ з параметром оригінальної методики СВо (виразність самоприйняття) можна пояснити тим, що показник СВо спрямований на індикацію експресії – динамічної характеристики самоприйняття, яка не містить його змістовного наповнення (оціннісного судження, спрямованості, мотивації тощо, самоприйняття-неприйняття себе особистістю). Наведені результати свідчать про достатню міру узгодженості відповідей обстежених, що доводить надійність і валідність новоствореної методики.

Останньою процедурою перевірки створеної методики «Психологічна диспозиція конституційних показників самоприйняття» на надійність була оцінка дискримінативності завдань тесту, тобто аналіз здатності окремих завдань тесту диференціювати обстежених відносно «максимального» та «мінімального» рівнів прояву за певною шкалою. Критерієм оцінки дискримінативності виступає коефіцієнт дискримінативності Фергюсона (δ) [37, 90]. Коефіцієнт дискримінації може приймати значення від 0 до 1. Розрахункове значення коефіцієнту, що наближається до 1 (високий рівень δ) свідчить про ефективність у розподілу обстежених та повноту реалізації всіх можливостей прояву вимірюваного

параметру. Дорівнення розрахункового коефіцієнта нулю свідчить про непридатність даного індикатора, про його недискримінативність. Результати розрахунку коефіцієнту дискримінативності (за Фергюсоном) для кожної шкали тесту наведено у табл.2.3.

Таблиця 2.3.

Коефіцієнти дискримінативності Фергюсона для шкал оригінальної методики «Психологічна диспозиція конституційних показників самоприйняття»

Коефіцієнт Фергюсона	Шкали методики				
	СПо	СШо	СЛо	ССо	СВо
δ	0,97	0,90	0,95	0,96	0,91

Аналіз розрахункових коефіцієнтів дискримінативності свідчить про те, що рівень дискримінативності є задоволеним ($\delta \geq 0,9$ для всіх шкал), а запитання тест-опитувальника забезпечують диференціацію обстежених за рівнем прояву формально-динамічних показників самоприйняття.

Визначення діагностичної цінності створеного тест-опитувальника «Індивідуальна композиція якісних показників самоприйняття» здійснювалось за той же технологічною процедурою: перевірка міри внутрішньої узгодженості змісту тесту (надійність частин тесту); визначення тест-ретестової надійності (виявлення стійкості результатів тесту в часі); перевірка узгодженості відповідей (надійність паралельних форм) [9, 36]. Обчислення проводилися за допомогою комп'ютерної програми статистичної обробки SPSS 17.0.

В емпіричному дослідженні брали участь 438 осіб. Вибірку стандартизації склали 211 осіб у віці від 20 до 35 років (студенти та слухачі інституту післядипломної освіти).

Дослідження внутрішньої узгодженості здійснювалось шляхом інтеркореляційного аналізу (аналіз кореляцій між показниками та із загальним результатом методики) та процедурою розщеплення навпіл [9]. Коефіцієнти кореляції між показниками тест-опитувальника «Індивідуальна композиція якісних показників самоприйняття» надані в табл. 2.4.

Таблиця 2.4

**Коефіцієнти кореляції між показниками тест-опитувальника
«Індивідуальна композиція якісних показників самоприйняття»**

	Шкали методики			
	СЕТ	СКт	СПт	СКРт
СКт	667**			
СПт	605**	594**		
СКРт	-642**	-672**	-507**	
ІСт	891**	852**	681**	-798**

Примітка: 1. Нулі і коми відсутні. 2. ** - $\rho \leq 0.01$. 3. Умовні позначення індикаторів шкал тест-опитувальника: СЕТ – емоційний компонент самоприйняття; СКт – когнітивний компонент самоприйняття; СПт – поведінковий компонент самоприйняття; СКРт – контрольньо-регулятивний компонент самоприйняття; ІСт – Індекс самоприйняття.

Як свідчить аналіз табл. 2.4, всі якісні показники самоприйняття, які увійшли до конструкту методики, мають значущі коефіцієнти кореляції один з одним на 1% рівні, що дозволяє зробити висновок про внутрішню узгодженість тест-опитувальника. Значення коефіцієнтів кореляції за показниками тесту та його загальним балом, також свідчать, що тест має внутрішню узгодженість, оскільки всі його завдання підпорядковані конструкту, представленому в тесті. Слід відмітити протилежний зв'язок між показником СКРт – контрольньо-регулятивний компонент самоприйняття та іншими показниками методики. Пояснимо цю оприявлену закономірність. Оскільки контрольньо-регулятивний компонент за своїм визначенням має функцію контролю за рівнем самоприйняття особистості та його корекції у випадку порушення індивідуально-значимого оптимуму, то високі значення за цим показником відповідають активізації механізмів захисту самоприйняття у випадку саме негативно-забарвлених думок, емоційних переживань на адресу своєї особистості. Тобто високому рівню контрольньо-регулятивний показника самоприйняття будуть відповідати низькі

рівні значень за показниками емоційного та когнітивного компонентів самоприйняття.

Таблиця 2.5

Значення коефіцієнтів кореляцій, що отримані при перевірці надійності і валідності тест-опитувальника «Індивідуальна композиція якісних показників самоприйняття»

Шкали розробленої методики	Способи перевірки психодіагностичної методики				
	Надійність еквівалентних половин тесту ($x_I - x_{II}$) (n=211)	Тест-ретестова надійність ($y_I - y_{II}$) (n=170)	Надійність паралельних форм (n=211)		
			Експрес-діагностика якісних компонентів самоприйняття	Шкала психологічного благополуччя (Шкала самоприйняття)	САТ (Шкала самоприйняття)
СЕТ	733**	581**	753**	663**	596**
СКТ	748**	576**	624**	647**	625**
СПТ	673**	575**	578**	513**	638**
СКРТ	704**	618**	746**	-558**	-677**
ІСТ	714**	582**	613**	603**	629**

Примітка: 1. Нулі і коми відсутні. 2. ** - $p \leq 0.01$. 3. Позначення $x_I - x_{II}$ вказує на значення кореляції між двома частинами однойменних показників тесту. 4. Позначення $y_I - y_{II}$ вказує на значення кореляції між результатами першого та повторного тестування.

Крім того, надійність частин тесту визначалась шляхом механічного розподілу кожної шкали методики навпіл і зіставлення результатів кореляційним методом за формулою Пірсона. Ці результати говорять про достатню міру внутрішньої узгодженості методики, що є одним із доказів її надійності. Слід зазначити, що отримані коефіцієнти кореляцій між показниками, що вивчаються, досить високі і статистично значущі на 1% рівні, що доводить її конструктну валідність і є показником міри однорідності методики. Результати перевірки тест-опитувальника «Індивідуальна композиція якісних показників самоприйняття» на

надійність та валідність надані в табл. 2.5.

Перевірка тест-ретестової надійності оригінальної методики передбачала проведення повторного тестування через 3-6 місяців із залученням тих самих обстежених. Як показує аналіз табл. 2.5, величина коефіцієнтів кореляції статистично значуща на 1% рівні у всіх шкалах, що свідчить про стійкість результатів тесту у часі.

Для перевірки надійності методом паралельних форм нами проведено кореляційний аналіз показників методики, що перевіряється, і результатів авторської процедури «Експрес-діагностика якісних компонентів самоприйняття» (див. вище). Результати аналізу свідчать, що більшість однойменних показників пов'язані між собою на високому рівні, що підтверджує узгодженість, надійність та конструктну валідність методики.

Крім того, для перевірки надійності методом паралельних форм застосовано шкалу Sa – самоприйняття «Самоактуалізаційного тесту (САТ)» Е. Шострома (в адаптації Ю. Є. Альшиної, Л. Я. Гозман, М. В. Загіки, М. В. Кроз) [7] та шкалу «Самоприйняття» опитувальника «Шкала психологічного благополуччя» К. Ріфф (Ryff's Scales of Psychological Well-Being) в адаптації Т. Д. Шевеленкової та П. П. Фесенко [202], оскільки змістовний аналіз їх питань відповідає уявленню про якісні характеристики самоприйняття (когнітивний, емоційний, конативний та контроль-регулятивний) у більшій мірі, ніж у інших методиках дослідження цього феномену. Отже, на високому 1% рівні спостерігаються зв'язки шкал «Самоприйняття» означених методик з всіма параметрами методики «Індивідуальна композиція якісних показників самоприйняття». Слід зазначити протилежний зв'язок між показником СКРт – контроль-регулятивний компонент самоприйняття та показниками самоприйняття за методиками «Шкала психологічного благополуччя» та «Самоактуалізаційний тест (САТ)», що підтверджує уявлення про підвищену напруженість, активність механізмів контролю, захисту та регуляції у випадку низького рівню самоприйняття особистості. Наведені результати дозволяють судити про достатню міру

узгодженості відповідей обстежених, що доводить надійність і валідність новоствореної методики.

Останнім кроком на шляху створення оригінальної методики, що діагностує якісні показники самоприйняття, відповідно до вимог надійності, стала перевірка дискримінативності. Дискримінативність передбачає здатність окремих завдань тесту забезпечувати диференціацію обстежених за рівнем прояву показника – від «мінімального» до «максимального». Критерієм оцінки дискримінативності виступає коефіцієнт дискримінативності Фергюсона (δ) [37, 92]. Коефіцієнт дискримінації може приймати значення від 0 до 1. Розрахункове значення коефіцієнту, що наближається до 1 (високий рівень δ) свідчить про ефективність індикаторів у розподілу обстежених та повноту реалізації всіх можливостей прояву вимірюваного параметру. Дорівнення розрахункового коефіцієнта нулю свідчить про його недискримінативність, тобто про непридатність даного індикатора, його не інформативність відносно параметру, що досліджується. Результати розрахунку коефіцієнту дискримінативності (за Фергюсоном) для кожної шкали створеного тест-опитувальника наведено у табл.2.6.

Таблиця 2.6

Коефіцієнти дискримінативності Фергюсона для шкал оригінальної методики «Індивідуальна композиція якісних показників самоприйняття»

Коефіцієнт Фергюсона	Шкали методики			
	СЕт	СКт	СПт	СКРт
δ	0,97	0,96	0,91	0,95

Аналіз розрахункових коефіцієнтів дискримінативності свідчить про те, що рівень дискримінативності є задоволеним ($\delta \geq 0,9$ для всіх шкал), а запитання тест-опитувальника забезпечують диференціацію обстежених за рівнем прояву якісних показників самоприйняття.

Отже, результати апробації показали, що створені методика «Психологічна диспозиція конституційних показників самоприйняття» та тест-опитувальник «Індивідуальна композиція якісних показників самоприйняття» відповідають

психометричним вимогам і можуть бути рекомендовані до використання в наукових цілях [2, 3].

Висновки до другого розділу

1. Розроблено програму емпіричного дослідження самоприйняття особистості як чинника толерантності, обґрунтовано вибірку, визначено етапи, систему дослідницьких процедур і обробки емпіричних даних, що спрямовані на діагностику показників самоприйняття, толерантності та тих рис особистості, що гіпотетично з ними пов'язані.

2. Здійснено огляд доступних психодіагностичних методик, спрямованих на отримання інформації про самоприйняття та його характеристики. Встановлено відсутність інструментарію, здатного виміряти індивідуальні особливості самоприйняття як складної властивості особистості та її структурних компонентів. Визначено необхідним для реалізації мети дослідження створити психодіагностичного інструментарію дослідження самоприйняття та його структурних компонентів, а саме компонентів формально-динамічного та якісного рівнів, які є підґрунтям самоприйняття як системної властивості особистості.

3. Проведено аналіз доступних психодіагностичних методик, релевантних меті та завданням дослідження, спрямованих на вивчення характеристик толерантності. Для емпіричного дослідження самоприйняття особистості як чинника толерантності обрано «Тест-опитувальник якісних показників толерантності» О. П. Саннікової та О. Г. Бабчук, оскільки саме ця методика надає можливість отримати інформацію про психологічні характеристики означеного феномену.

4. На основі теоретичного аналізу самоприйняття як властивості особистості в контексті континуально-ієрархічної підходу та на основі контент-аналізу творів-самозвітів отримана інформація про характеристики самоприйняття та їх прояви; уточнено склад та психологічний зміст теоретично експлікованих формально-динамічних (конституційні) та якісні показників означеного феномену. Кожний з показників являє собою біполярний континуум, протилежні полюси якого

відбивають вкрай низькі й максимально високі значення формально-динамічних (потреба в самоприйнятті, широта самоприйняття, легкість самоприйняття, стійкість самоприйняття, виразність самоприйняття) та якісних показників самоприйняття (емоційного, когнітивного, поведінкового та контрольного-регулятивного).

5. На основі теоретичного аналізу, для емпіричного встановлення зв'язків самоприйняття та толерантності з широким спектром рис особистості складено комплекс психодіагностичних методик, що надають можливість отримати інформацію про властивості особистості, що аранжують прояви феноменів, що вичаються. До обраних методик увійшли: Багатофакторний особистісний опитувальник 16PF Р. Кеттелла, методика вимірювання мотивації афіліації А. Мехрабіана (адаптація М. Ш. Магомед-Емінова), «Тест оцінки нарцисизму» Ф. Денеке та Б. Хілгенстока (в адаптації В. Д. Віда, Н. М. Залуцької), «Методика діагностики рефлексивності» О. В. Карпова.

6. Презентовано комплекс оригінальних авторських психодіагностичних методик (розроблених у співавторстві з науковим керівником): «Експрес-діагностика конституційних компонентів самоприйняття», «Психологічна диспозиція конституційних показників самоприйняття»; «Експрес-діагностика якісних компонентів самоприйняття», «Індивідуальна композиція якісних показників самоприйняття», що розроблені відповідно до вимог психометрики. Проведено їх стандартизацію. Результати апробації довели, що створені методики відповідають психометричним вимогам і можуть бути використані в наукових цілях.

Результати досліджень даного розділу наведено в таких публікаціях: [2, 3, 56, 58, 60, 62].

У другому розділі здійснені посилання на літературні джерела, що знаходяться у списку використаних джерел під номерами: [1, 2, 3, 7, 9, 14, 27, 36, 37, 46, 89, 90, 94, 117, 118, 122, 123, 126, 128, 136, 140, 146, 147, 148, 154, 156, 165, 172, 173, 197, 202, 207, 208, 209, 212, 214, 215, 225, 228, 231].

РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ САМОПРИЙНЯТТЯ ЯК ЧИННИКА ТОЛЕРАНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У цьому розділі подаються емпіричні дані, за допомогою яких розкривається характер взаємозв'язків між показниками самоприйняття, толерантності та широким спектром рис особистості, які, за даними літератури, супроводжують їх прояви. Надається диференційно-психологічний аналіз самоприйняття, визначаються психологічні особливості толерантності осіб з певним типом самоприйняття (домінування одного з компонентів та загального показника), досліджується комплекс властивостей особистості, які аранжують їх прояви, емпірично встановлюється системотвірна роль самоприйняття відносно толерантності.

3.1. Співвідношення структурних компонентів самоприйняття й толерантності в системі властивостей особистості, що їх аранжують

3.1.1. Взаємозв'язки структурних компонентів самоприйняття як цілісного явища

Теоретичний аналіз самоприйняття, що був проведений на попередньому етапі, дозволив визначити цей феномен як складну, цілісну, багаторівневу властивість особистості. Спираючись на позиції континуально-ієрархічної концепції структури особистості [156], макроструктуру самоприйняття представлено за трьома рівнями – формально-динамічним, змістовним та соціально-імперативним, міжрівневими просторами, що забезпечують неперервність та цілісність феномену. Зоною перетину формально-динамічного (перший рівень) і змістовно-особистісного (другий) рівнів виступає підструктура характеристик самоприйняття, які містять інформацію про якісні характеристики (прийняття чи неприйняття себе) та ознаки її основних проявів, які відповідають видам психічної активності людини, а саме: емоційні, когнітивні, конативні

(поведінкові) та контрольньо-регулятивні показники самоприйняття. Цілісність, тобто інтегрованість самоприйняття як властивості особистості забезпечується сукупністю зв'язків та відносин між її структурними компонентами, та полягає у певній закономірності функціонування, спрямованого на реалізацію власної мети [8, 102, 135, 194]. Такою метою для самоприйняття виступає его-інтеграція, ствердження самості.

Для емпіричного підтвердження уявлення про цілісність досліджуваного феномену було здійснено кількісний та якісний аналіз співвідношення структурних компонентів самоприйняття, а саме формально-динамічних та якісних показників. Показники діагностовано за допомогою розроблених за нашою участю методик: «Психологічна диспозиція конституційних показників самоприйняття» та за тестом-опитувальником «Індивідуальна композиція якісних показників самоприйняття» [2, 3].

В цьому етапі емпіричного дослідження брали участь 102 особи у віці від 20 до 30 років (магістранти вищих навчальних закладів м. Одеси). Кількісний аналіз, що відбиває наявність взаємозв'язків між показниками с точки зору щільності зв'язку та його напрямку проведено за допомогою процедури кореляційного аналізу (його результати наведено в табл. 3.1). Обробка даних проводилась за допомогою програми Microsoft Excel for Microsoft Windows та статистичного пакету SPSS Statistics 17.0.

Аналіз результатів кореляційного аналізу свідчить про взаємозалежність структурних компонентів системи самоприйняття – кожен показник одного рівня значимо щільно пов'язаний з усіма показниками іншого рівня. Спостерігається певна закономірність у характері цих зв'язків, яка демонструє цільову функцію самоприйняття – его-інтеграцію особистості. Загальний показник якісного рівня «Індекс самоприйняття» (ІСт) виявив значимі на високому, 1% рівні, зв'язки з загальним показником конституційної схильності до самоприйняття (СЗго), що має додатний характер, та всіма формально-динамічними показниками, а саме, додатні зв'язки з СЛю (легкість прийняття себе), ССо (стійкість самоприйняття),

СШо (широта сфер самоприйняття), від'ємні – з СПо (потреба у самоприйнятті) та СВо (виразність самоприйняття).

Таблиця 3.1

Значимі коефіцієнти кореляції між формально-динамічними та якісними показниками самоприйняття

Показники самоприйняття						
Якісні	Формально-динамічні					
	СПо	СШо	СЛо	ССо	СВо	СЗго
СЕТ	-529*	708*	759*	724*	-269*	650*
СКТ	-549*	634*	695*	737*		646*
СПТ	-283*	367*	473*	421*		378*
СКРТ	377*	-355*	-439*	-414*	381*	-235
ІСт	-584*	699*	791*	774*	-303*	650*

Примітка. Тут і далі: 1) N = 102; 2) нулі та коми опущено; 3) * – рівень значущості $p < 0,01$; без позначення – рівень значущості $p < 0,05$; 4) умовні позначення показників самоприйняття формально-динамічного рівня: СПо – потреба у самоприйнятті; СШо – широта сфер самоприйняття; СЛо – легкість прийняття себе; ССо – стійкість самоприйняття; СВо – виразність самоприйняття; СЗго – загальний показник конституційної схильності до самоприйняття; 5) умовні позначення компонентів самоприйняття якісного рівня: СЕТ – емоційний, СКТ – когнітивний, СПТ – поведінковий, СКРТ – контрольно-регулятивний; ІСт – загальний якісний показник «Індекс самоприйняття».

Отже, «Індекс самоприйняття», який є узагальнюючою характеристикою, що відбиває ступінь прийняття себе індивідом у просторі суто психологічних характеристик (когнітивних, емоційних, поведінкових, контрольно-регулятивних), додатно пов'язаний з ознаками формально-динамічного рівня, що констатують низький рівень напруженості та високий потенціал самоприйняття (стійкість, легкість, широту сфер прийняття себе), та навпаки, демонструє від'ємний зв'язок з показниками, що відповідають незадоволеності потреби у прийнятті та активності у її експресивних проявах.

Формально-динамічний показник «потреба у самоприйнятті» (СПо) пов'язаний на 1% рівні, з всіма показниками якісного рівня, що відповідає

уявленню про різнорівневий зв'язок компонентів системи задля забезпечення її провідної функції – збереження цілісності особистості. У попередньому теоретичному аналізі вже було зазначено, що самоприйняття є невід'ємною умовою успішності процесів індивідуації (К.Г.Юнг), его-інтеграції (Е.Еріксон) та досягнення особистісної зрілості (Е.Фромм). За К.Роджерсом, повноцінне функціонування особистості та особистісна зрілість відбиваються у глибокому, багатоаспектному самоусвідомленні – у всієї палітри переживань, думок, почуттів, та відкритості до нового досвіду, довіри до себе, прагненні до цілісності та самоздійснення. Високий рівень показника СПо свідчить про труднощі у прийнятті себе, що має своє відбиття у когнітивному, емоційному, поведінковому аспектах самоприйняття – зв'язок має від'ємний характер, тобто високому рівню потреби відповідають неприйняття себе у думках (СКТ), емоційна невдоволеність собою (СЕТ) та відповідні поведінкові паттерни (СПт). В той самий час, високий рівень СПо пов'язано з високим рівнем СКРт – контрольно-регулятивного показника якісного простору, що демонструє напруженість механізму забезпечення самоприйняття.

Показник СЕТ, відбиваючи палітру афективних репрезентації, що супроводжують схильність особистості до самоприйняття різного ступеню, виявив значущі кореляційні зв'язки зо всіма показниками формально-динамічного рівня, що додатково свідчить про цілісність феномену – єдність його різнорівневих структурних компонентів. Додатні зв'язки ($p \leq 0,01$) з СЛо (легкість прийняття себе), ССо (стійкість самоприйняття), СШо (широта сфер самоприйняття) повторюють загальну тенденцію відносин між показниками, що відбивають конституційні та якісні характеристики самоприйняття: позитивному ставленню до себе відповідають легкість встановлення, стійкість у часі та широта сфер самоусвідомлення. Такий само висновок можна зробити і відносно зв'язків з тріадою СЛо, ССо, СШо двох інших якісних параметрів самоприйняття – когнітивного та поведінкового. Специфіку можна виявити лише у ранжуванні значимості цих зв'язків. Так емоційний та поведінковий показники демонструють більш щільний зв'язок з показником легкості самоприйняття, а когнітивний – з

показником стійкості. Слід відмітити, що саме когнітивний показник самоприйняття, котрий репрезентує специфіку самоприйняття в думках та комплекс уявлень особистості щодо себе, забезпечує неперервність представлення самоприйняття у індивідуальному просторі життя та часі, наприклад у контекстах: «Я-у-минулому», «Я-сьогодні», «Я-у-майбутньому» та є підґрунтям для відчуття самототожності.

Звертає увагу особливість зв'язку формально-динамічного показника СВо (виразність самоприйняття) з якісними показниками самоприйняття. Додатний зв'язок СВо з контрольнo-регулятивним показником (СКРт) свідчить про високий рівень напруженості та контролю за власними проявами, задля реалізації необхідного типу контактування з оточуючими, спрямованого на забезпечення прийняттям збоку інших як зовнішнього ресурсу самоприйняття. Емоційна забарвленість самоприйняття складно підлягає усвідомленому контролю (на відміну від когнітивного та поведінкового її представлення), тому емоційне неприйняття себе обов'язково буде проявлятися у експресивних проявах, про що свідчить від'ємний зв'язок на 1% рівні між СЕт и СВо, до того ж, це надає можливості привернути увагу оточуючих задля отримання підтримки та схвалення.

Контрольнo-регулятивний компонент СКРт, що відбиває ступень контролю за репрезентаціями самоприйняття, виявив протилежні, на відміну від інших якісних компонентів, тенденції зв'язку з формально-динамічними показниками. Встановлено значимі на високому, 1% рівні, додатний зв'язок з СПо (потреба у самоприйнятті) та СВо (виразність самоприйняття) та від'ємний – з вже усталеною тріадою легкість-стійкість-широта самоприйняття. Отже низькому рівню напруженості механізмів контролю та регуляції самоприйняття відповідають легкість та стійкість у прийнятті себе, широта сфер життєдіяльності, в яких репрезентується самоприйняття індивіда. Високий рівень потреби у прийнятті себе супроводжується високим контролем та напруженістю регулятивних механізмів щодо захисту та відновлення прийняття себе до індивідуально-значущого рівня.

Кількісний аналіз взаємозв'язків формально-динамічних та якісних показників самоприйняття дозволив підтвердити уявлення про його цілісність, яка забезпечується сукупністю зв'язків і відносин між компонентами, об'єднаних різнорівневими, розгорнутими в просторі і в часі структурами. Якісний аналіз за допомогою методу асів та аналізу профілів дозволяє дослідити особливості прояву конституційних характеристик у представників двох груп досліджуваних – тих, які схильні до самоприйняття, та тих, котрим притаманне неприйняття себе.

Для виявлення у вибірці обстежуваних груп, що відрізняються ступенем прийняття себе було, по-перше, перераховано у процентилі первинні дані (бали) за показником ІСт тест-опитувальника «Індивідуальна композиція якісних показників самоприйняття», а, по-друге, виокремлено дві групи обстежуваних, яких можна віднести до першого чи четвертого квартилів розподілу вибірки за показником ІСт, вираженому у процентилях. До першої групи (ІСт-min) увійшли особи, які мають значення за показником ІСт у інтервалі 0-25 процентилів, що означає схильність до неприйняття себе. Друга група (ІСт-max) поєднала осіб, яким притаманна висока ступінь прийняття себе, що відповідає четвертому квартилю розподілу даних (від 76 до 100 процентилів). Першу групу склали 21 особи, другу – 19 осіб. Показник ІСт – інтегральний якісний показник самоприйняття – було обрано як критерій для порівняння профілів осіб, що відрізняються ступенем прийняття себе, оскільки саме він представляє узагальнену характеристику самоприйняття особистості, яка є відбитком особливостей когнітивного й емоційного ставлення до себе, його проявів у поведінці та інтенсивності активізації механізмів контролю та регуляції неприйняття себе.

На рис. 3.1. представлено відповідність формально-динамічних показників самоприйняття якісним. На осі ОХ розташовані шкали за методикою «Психологічна диспозиція конституційних показників самоприйняття» (О. П. Саннікової та І. О. Гордієнко), на осі ОУ – процентильна шкала, середня лінія ряду відповідає 50 процентилю. Значення показників, що увійшли до першого квартилю (0-25 процентилів) вважаються низькими, а ті, що відповідають

четвертому квартілю (76-100 процентів) – високими. Значення, що розміщені у другому (26-50 процентів) та третьому (51-75 процентів) квартілі розподілу відповідають показникам, що наближені до медіани, тобто середнього значення.

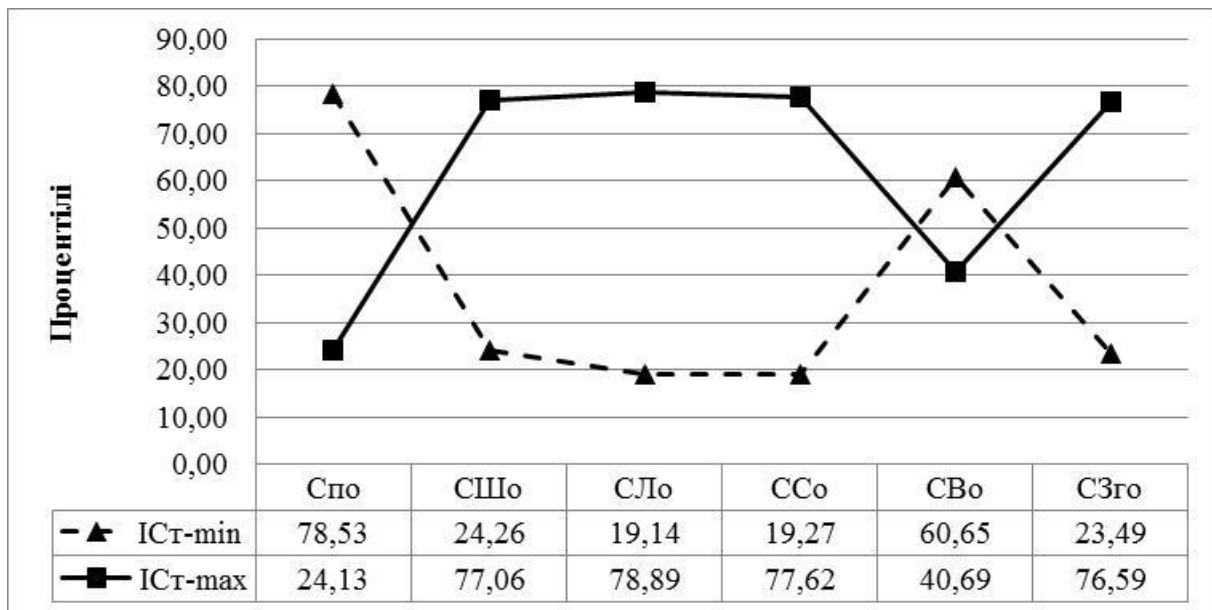

Рис.3.1. Профілі відповідності формально-динамічних показників сполученню якісних показників, що охоплює прийняття і неприйняття себе.

Аналіз кожного з наведених на рис. 3.1 профілів надає можливість дослідити специфіку формально-динамічних характеристик, що властиві представникам із максимальним і мінімальним значенням інтегрального якісного показника самоприйняття. Візуально констатується, що профілі представників означених груп розташовані симетрично по обидві сторони від середньої лінії ряду, що свідчить про протилежні тенденції у прояву формально-динамічних характеристик. За найбільшим відхиленням від середньої лінії у представників групи (IСт-max) формально-динамічні показники самоприйняття склали послідовність: СЛо (легкість прийняття себе); ССо (стійкість самоприйняття); СШо (широта сфер самоприйняття); СПо (потреба у самоприйнятті); СВо (виразність самоприйняття). У представників групи з низьким рівнем прийняття себе ця послідовність трохи інша: СЛо (легкість прийняття себе); ССо (стійкість самоприйняття); СПо (потреба у самоприйнятті); СШо (широта сфер самоприйняття); СВо (виразність самоприйняття). Звертає увагу, що на першому місці рейтингу вже описана в кореляційному аналізі комбінація показників –

легкість прийняття себе (СЛo) і стійкість самоприйняття (ССo), тобто особам з високим рівнем прийняття себе властиве, по-перше, легкість прийняття себе таким, як є, та стійкість цього позитивного самоствавлення. Навпаки, особи, що виявляють низький рівень самоприйняття, демонструють складність у процесі визнання своїх індивідуальних особливостей та їх прийняття, до того ж позитивне емоційне ставлення до себе не стійке за часом та зазнає значних коливань. Отже саме ці компоненти – легкість та стійкість – відіграють найбільш суттєву роль серед формально-динамічних ознак самоприйняття. За третім місцем рейтингу профілі різняться: у представників групи з низьким рівнем прийняття себе – це СПo (потреба у самоприйнятті), а у осіб, що демонструють високий рівень прийняття себе, – це СШo (широта сфер самоприйняття). Це додатково доводить значимість фрустрованої потреби у самоприйнятті для представників групи з низьким рівнем прийняття себе у формуванні специфіки самовідчуття та поведінкових проявів, в т.ч., напруженості механізмів контролю та регуляції самоприйняття, що мають відбиток у інтегральному якісному показнику ІСт. Отже, представникам групи з високим рівнем самоприйняття властиво: легкість самоприйняття та його усталеність як за часом, так і з точки зору швидкості відновлення, повернення до стійкого самоприйняття, у випадку сумнівів; широта сфер життєдіяльності, в яких проявляється прийняття себе, що забезпечує життєстійкість у кризових ситуаціях та можливість відкриття новому досвіду; задоволеність потреби у самовизнанні та прийнятті іншими, що дозволяє відчувати себе вільно, без надмірного контролю за своєю поведінкою та проявами, без тривоги відкидання та осуду з боку оточуючих; помірний, адекватний рівень експресії у самопрезентаціях. Особам з низьким рівнем самоприйняття (ІСт-min) притаманно: значне переживання труднощів щодо сприйняття себе такими як є, часте та високоамплітудне коливання самоствавлення, що супроводжується сумнівами у своїй цінності, труднощам у самоідентифікуванні та его-інтеграції; високий рівень фрустрованості потреби у прийнятті себе та надмірна необхідність отримання схвалення та прийняття з боку інших, що є підґрунтям високої емоційної залежності у відносинах; вузькість сфер

життєдіяльності, в яких особистість відчуває прийнятою іншими та самою собою. Проявлення у міміці, пантоміміці, темпу, гучності мовлення негативно забарвленого ставлення до себе не має вираженої надмірності як конституційної схильності (значення показника СВ₀ належить до третього квартилю), тобто надмірна активність чи навпаки скутість у самопрезентаціях мають особистісний характер, пов'язаний з одного боку, необхідністю високого контролю власної поведінки задля уникнення очікуваного відкидання та осуду від оточуючих (як проєкція власного самоствавлення), а з іншого – для отримання бажаної уваги до себе, безумовного прийняття. Значення за показником СВ₀ (виразність самоприйняття) у представників обох груп, на відміну від інших формально-динамічних ознак, не вийшли за межі помірною прояву. Але, значення розподілились по обидві сторони від середньої лінії ряду – в другому квартилі у представників групи з високим рівнем самоприйняття, та в третьому квартилі у другої групи, що свідчить про тенденцію до більшої динамічності у зовнішніх проявах самоприйняття у тих, кому властивий низький рівень прийняття себе. Ми застерігаємось давати якісь каузальні пояснення співвідношенню формально-динамічних показників полімодальним типам самоприйняття. Проте, отримані профілі відбивають загальне групування показників при проявах самоприйняття і самонеприйняття.

3.1.2. Самоприйняття як чинник індивідуально-психологічних проявів толерантності

Наступним етапом емпіричного дослідження стало вивчення індивідуально-психологічних особливостей толерантності в осіб з різним типом самоприйняття. Основними завданнями цього етапу дослідження стало: 1) пошук взаємозв'язків між показниками самоприйняття та толерантності; 2) демонстрація безпосередньо впливу самоприйняття на специфіку толерантності. Перше завдання реалізовано за допомогою кількісного (кореляційного) аналізу даних, друге – якісного аналізу, котрий полягав у виявленні типів самоприйняття за домінуючими показниками (їх якісно-кількісним поєднанням) з подальшим вивченням у представників визначених типів індивідуально-психологічної специфіки толерантності. У

табл. 3.2 надано значимі взаємозв'язки між показниками самоприйняття та толерантності.

Таблиця 3.2

Значимі кореляційні зв'язки між показниками самоприйняття та толерантності

Показники самоприйняття	Показники толерантності			
	КТ	ЕТ	ПТ	ЗПТ
СПо	-278	-451	-273	-288
СШо	352	425	269	346
СЛо	317	320	298	313
ССо	397	454	347	379
СВо		-382	-331	-356
СЗго	392	403	270	321
СКт	407	349	290	337
СЕТ	436	448	331	414
СПт	287	278	319	293
СКРт		-423	-387	-417
ІСт	387	402	297	389

Примітка: 1) значущість усіх зв'язків на рівні $p \leq 0,01$; 2) умовні позначення показників толерантності: ЕТ – емоційний показник толерантності, КТ – когнітивний, ПТ – поведінковий, ЗПТ – загальний показник толерантності.

Встановлено статистично значимі на 1% рівні взаємозв'язки показників самоприйняття та толерантності. Це означає, що зростання рівня показників: ССо, СЛо, СШо, СЗго та СЕТ, СКт, СПт, ІСт супроводжується збільшенням за всіма показниками толерантності. Від'ємні зв'язки між показниками самоприйняття, що містять інформацію про негативне ставлення особистості до себе (СПо, СВо, СКРт) з всіма показниками толерантності свідчать, що неприйняття себе супроводжуються інтолерантністю.

Когнітивний показник самоприйняття (СКт) виявив додатні зв'язки з якісними когнітивним (КТ), емоційним (ЕТ), поведінковим (ПТ) та загальним (ЗПТ) показниками толерантності, тобто позитивний погляд на себе, з інтересом, повагою, саморозумінням, сприйняття себе як гідної, цінної людини, супроводжується дзеркальним ставленням до інших, з визнанням екзистенційної цінності існування людини, її права на самовизначення та самоздійнення у широкому спектрі проявів, що відбивається у симпатії до іншого. Але слід

зазначити, що такий толерантний погляд на різноманіття проявів в культуральному, етичному, релігійному, етнічному, політичному світогляді іншого супроводжується визнанням цінності та повагою до власної ідентичності, що передбачає врахування та захист власних інтересів.

Емоційний компонент самоприйняття, представлений показником СЕт, серед додатних значимих зв'язків з всіма якісними показниками толерантності демонструє його найбільш високе значення з емоційним показником толерантності (ЕТ), що відповідає єдності природи цих ознак. Переживання задоволеності собою, симпатії, прийняття себе незважаючи на недоліки характеру або зовнішності, відчуття духовної цінності власної особистості, гармонії у стосунках з самим собою стає підґрунтям для можливості терпимого ставлення до фізичного та психічного дискомфорту (ЕТ+), що створюється іншими або «іншістю», в тому числі, до можливого відкидання з боку іншого, схильністю до поблажливого сприйняття розбіжностей у поглядах, цінностях, принципах, здатністю йти на компроміс (ПТ+), враховуючи позицію іншого, приймати недосконалість світу, визнаючи право на помилку та можливість ненасильницького співіснування (КТ+), без бажання домінувати, перевиховувати або нав'язувати привілеї власного досвіду.

Самоприйняття в його поведінковому аспекті (показник СПт) є конативною ознакою позитивного самоствавлення, що проявляється у самодостатньої поведінці, можливості спиратися на себе при прийнятті рішень, демонструючи доброзичливе ставлення до себе та оточуючих (ЕТ+), поблажливе ставлення до недоліків та помилок, без осуду та звинувачення, можливістю підтримувати полікультурний діалог (ПТ+), готовністю до взаємодії на засадах ненасильства та згоди, спрямованістю на мирне співіснування з урахуванням різноманіття, але визнання та збереження власної ідентичності (КТ+).

Слід зазначити особливі результати кореляційного аналізу за контрольним регулятивним (СКРт) показником самоприйняття. На відміну від інших якісних показників, СКРт має протилежний зв'язок з емоційним (ЕТ), поведінковим (ПТ) та загальним (ЗПТ) показниками толерантності. Пояснити отримані результати

можливо ґрунтуючись на визначення сутності контрольного-регулятивного компоненту самоприйняття як механізму забезпечення підтримки самоприйняття на індивідуально-значимому рівні. Високий рівень за СКРт ілюмінує відчуття тривоги щодо визнання своєї цінності, гідності та відповідає очікуванню відкидання з боку оточуючих, тож буде пов'язано з неусвідомленою проєкцією свого негативного самоствавлення на інших. В свою чергу, неможливість прийняття в іншому тих рис, що відбивають власні неприємні властивості чи прояви, викликає сприйняття іншості як загрози для власного крихкого «Я» та спричиняє емоційне інтолерантне ставлення. Внутрішньо-особистісний конфлікт супроводжується у цьому випадку з надмірним бажанням прийняття іншим, приналежності до оточення, в якому можна знайти емоційну підтримку та надійну опору для формування власної стійкої, позитивної ідентичності. Тому неприйняття себе та інтолерантне емоційне ставлення до загрозової інаковості з одного боку буде пов'язано з бажанням уникати контактів чи чинити активний опір тому, з чим не має згоди, а з іншого – супроводжуватися підлеглою поведінкою з втратою або нехтуванням власних позицій, тобто псевдотолерантною поведінкою.

Отже прийняття себе, що визначається розглянутими якісними характеристиками, супроводжується проявом всього спектру ознак толерантності, а саме прийняттям «іншого», емоційно-сприятливим ставленням до відмінностей та своєрідності у позиціях, відкритістю до нового досвіду, активністю у встановленні паритетних взаємин, конгруентністю у презентації власних поглядів та визнанні права на самовизначення іншого, усталеності та терпимості, ненасильства до чужорідних проявів з визнанням права на власне самовизначення та розбіжності у світоглядах за умов збереження ідентичності та мирного співіснування.

Зазначимо, що наявність кореляції констатує лише взаємозв'язок між показниками, але не означає наявність причинно-наслідкового зв'язку між ними. Тому, за допомогою якісного аналізу вивчимо особливості толерантності в осіб з високим і низьким рівнем самоприйняття. Попередньо, за методом «асів»

виділено дві групи осіб задля вивчення і порівняння у них специфіки толерантності: група ІСт-мах, представники якої мають високі (четвертий квартиль розподілу) значення за показником ІСт та група ІСт-мін, за результатами ІСт, що увійшли лише до першого квартилю. На рис. 3.2 зображені профілі показників толерантності в осіб із різним рівнем самоприйняття.

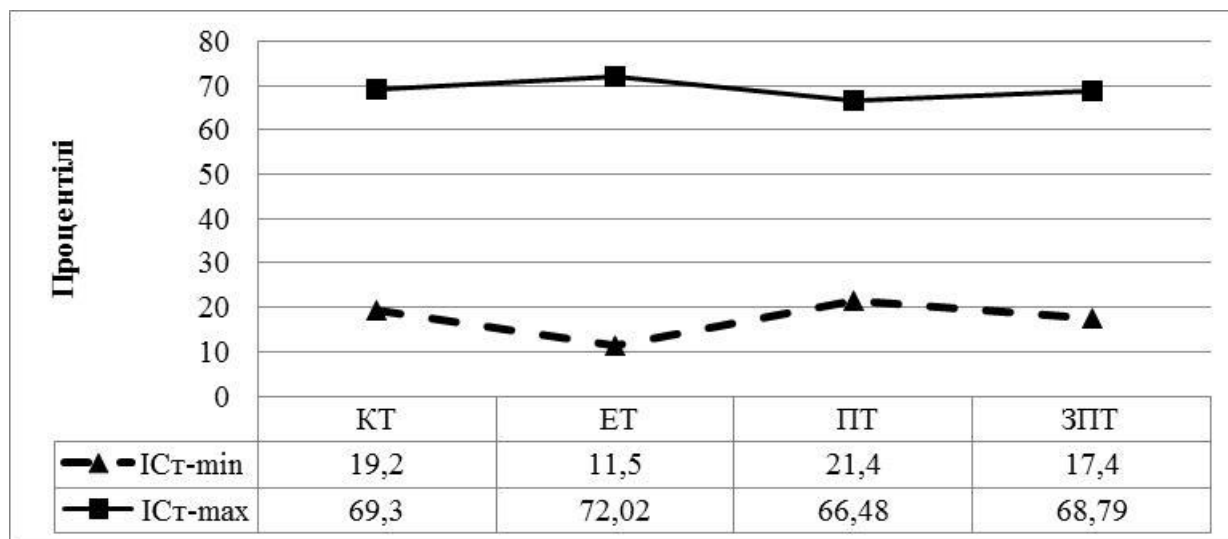

Рис.3.2. Профілі показників толерантності груп обстежуваних із високим (ІСт-мах) та низьким (ІСт-мін) рівнем самоприйняття

На осі абсцис наведено якісні показники толерантності та на осі ординат – процентілі. Кожен профіль відображає середнє значення відповідних показників толерантності у представників груп з високим та низьким рівнем індексу самоприйняття, що виражені в умовних одиницях (процентілях). Середня лінія ряду проходить через 50 процентіль. Значення показника, що розташовано нижче середньої лінії ряду свідчить про слабку виразність параметру. Якщо значення показника розташовано вище середньої лінії ряду, це свідчить про тенденцію до позитивного полюса означеного показника. Візуально, профілі толерантності розташовані по обидві сторони середньої лінії ряду, що свідчить про протилежні тенденції у проявах цієї властивості у двох груп осіб. Значення t-критерію Ст'юдента між однойменними показниками в групах, що порівнюються, підтвердили значущу наявність розбіжностей ($p \leq 0,01$) (табл.3.3).

Таблиця 3.3

**Значення t-критерію Ст'юдента між однойменними показниками
толерантності в групах, що порівнюються ($p \leq 0,01$)**

Порівняння груп ІСт-max / ІСт-min	Показники толерантності груп, що порівнюються			
	КТ	ЕТ	ПТ	ЗПТ
t-критерій	7,24	9,56	5,08	8,03

Спираючись на розуміння толерантності та на зміст її показників, що відображено у теоретичному конструкті методики, котра була нами застосована, встановлено, що особи, яким властиво прийняття себе (представники групи ІСт-max), не тільки демонструють толерантну поведінку у складних ситуаціях міжособистісного спілкування (ПТ+), їм притаманне також відчуття щирої доброзичливості (ЕТ+), здатність до розуміння й прийняття іншого (КТ+), схильність прощати помилки та згладжувати неприємні почуття (ПТ+), що виникають при зіткненні з відкиданням з боку партнерів по спілкуванню, вираженість установок, що дозволяє толерантно ставитись до різноманіття та несхожості у поглядах та проявах (КТ+). Та навпаки, особам з низьким рівнем самоприйняття (представникам групи ІСт-min), притаманна інтолерантність, невизнання цінності індивідуальності (КТ-); негативне ставлення до інших, надмірна роздратованість до прояву несхожості у поглядах, засобах емоційного та поведінкового самовираження (ЕТ-); намагання та активні спроби переконувати та «перевиховувати» партнерів по спілкуванню (ПТ-); надмірна критика до інших (ПТ-) та непохитність у своїй позиції (КТ-). Отримані результати можна пояснити тим, що позитивний погляд представників першої групи (ІСт-max) до своєї особистості, супроводжується визнанням та позитивним ставленням до різноманіття у проявах інших людей, без спроб чинити опір та змінювати їх думки та поведінку.

З метою поглиблення уявлень про системотворчу роль самоприйняття щодо специфіки прояву толерантності було виокремлено якісні типи самоприйняття за методом «асів». У даній роботі розглядаються тільки мономодальні типи, у яких домінує один якісний показник самоприйняття. Мономодальні групи склали

особи, які мають результати, що увійшли до четвертого квартилю розподілу (від 75 до 100 процентилів) за кожним із якісних показників самоприйняття окремо, за умовою, що інші якісні показники у кожній групі увійшли до першого та другого квартилю. За кількістю представників мономодальні групи склали: СЕТ – 13 осіб, СКТ – 17 осіб, СПТ – 13 осіб, СКРТ – 19 осіб.

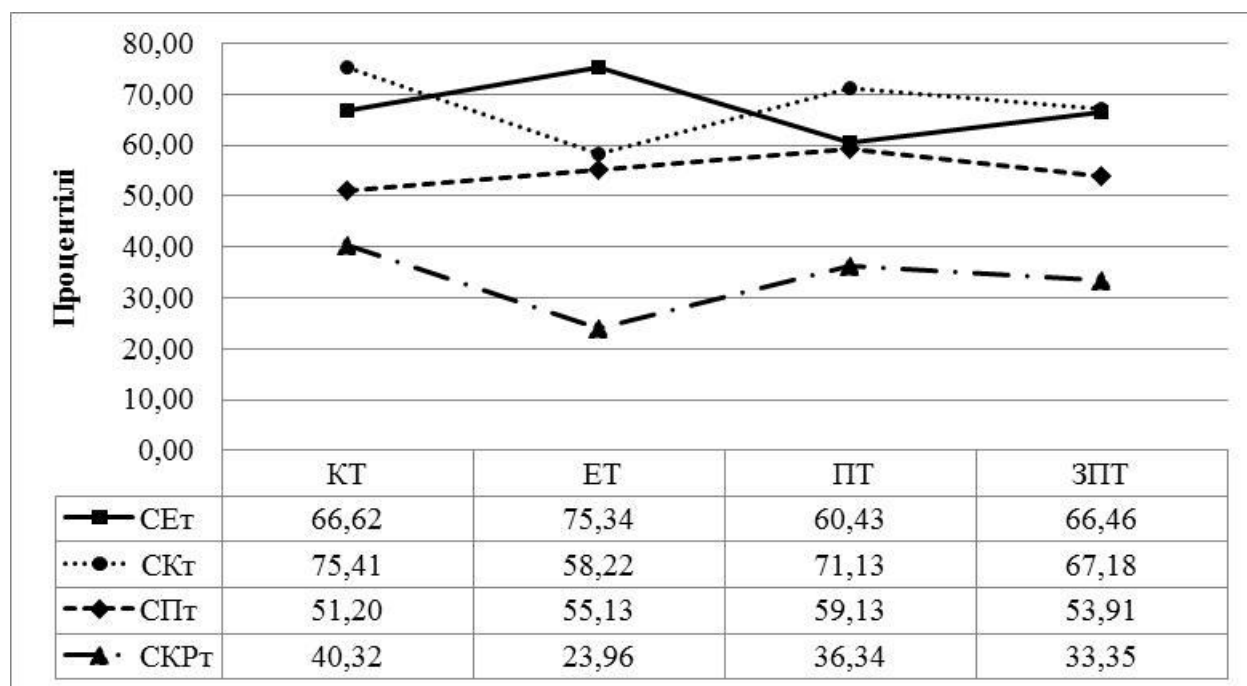

Рис. 3.3. Специфіка толерантності осіб із різними типами самоприйняття

Візуальний аналіз рис. 3.3 надає змоги констатувати, що профілі толерантності у представників різних типів самоприйняття розрізняються. Профілі емоційного (СЕТ), когнітивного (СКТ) та поведінкового (СПТ) типів є однорідними за розташуванням стосовно середньої лінії ряду. Значення їх показників перебувають у діапазоні вище 50 процентилів, що свідчить про виражені характеристики толерантності у відповідних осіб. Профіль когнітивно-регулятивного типу (СКРТ) також є однорідним, але усі показники розташовані в зоні нижче 50 процентилів, що свідчить про тяжіння до інтолерантного полюсу.

Візуальні відмінності між профілями толерантності у представників різних типів самоприйняття були перевірені статистично. Статистично значущі відмінності отримані:

1) між профілями СЕТ і СКРТ за всіма показниками ($p \leq 0,01$), при більшому їх виразу в профілі СЕТ;

- 2) між профілями СК_т і СКР_т за всіма показниками ($p \leq 0,01$), при більшому їх виразу в профілі СК_т;
- 3) між профілями СП_т і СКР_т за показниками ЕТ, ПТ, ЗПТ ($p \leq 0,01$), КТ ($p \leq 0,05$), при більшому їх виразу в профілі СП_т;
- 4) між профілями СЕ_т і СК_т за показниками ЕТ ($p \leq 0,05$), при більшому виразу в профілі СЕ_т; КТ та ПТ ($p \leq 0,05$), при більшій їх виразу в профілі СК_т;
- 5) між профілями СЕ_т і СП_т за показниками ЕТ, КТ ($p \leq 0,05$), при більшому їх виразу в профілі СЕ_т;
- 6) між профілями СК_т і СП_т за показниками КТ, ЗПТ ($p \leq 0,01$), ПТ ($p \leq 0,05$), при більшому виразу в профілі СК_т (див. додаток Д).

Структурно, інформація про специфіку прояву толерантності у осіб з різним типом самоприйняття надано у табл.3.4, що відбиває своєрідність поєднання якісних компонентів толерантності.

Таблиця 3.4

Ранги показників толерантності осіб із різним типом самоприйняття

Ранг показників	Типи самоприйняття			
	СЕ _т	СК _т	СП _т	СКР _т
1	ЕТ+	КТ+	ПТ+	КТ-
2	КТ+	ПТ+	ЕТ+	ПТ-
3	ПТ+	ЕТ+	КТ+	ЕТ-

Для осіб емоційного типу самоприйняття (група СЕ_т) властиві достатній рівень виразу всіх показників толерантності, а особливо емоційного (перший ранг у розподілу серед якісних характеристик толерантності). Специфіка толерантності представників цієї групи полягає у домінуванні насамперед емоційного прийняття інаковості, що спричинено власним досвідом позитивно забарвленого самоствалення. Цікаво, що подібна тенденція спостерігається і в інших типах (що буде показано далі). Прийняття широкого кола своїх особливостей, емоційна усталеність, відчуття психологічного благополуччя, здатність виносити адекватну критику на свою адресу без високого рівня тривоги, переживання задоволеності

собою та буттям у світі, відсутність занепокоєння у індивіда з приводу прийняття іншими та свого образу в очах оточуючих, надає можливості представникам емоційного типу позитивно, доброзичливо, з симпатією ставитися до інших, бути емоційно-відкритим до різноманіття світу без агресії, домінування або самознищення, надавати емоційну підтримку у міжособистісних контактах, ставитися терпимо до визнання невідповідності реальності щодо власних очікувань.

Для осіб когнітивного типу самоприйняття (група СКт) притаманне достатній рівень виразу всіх показників толерантності, але особливо когнітивного. Когнітивна толерантність, що відбиває систему когнітивних настанов щодо прийняття «іншості», визнання цінності різноманіття буття, пов'язана з високим рівнем розвитку уявлення про цінність, цілісність та багатоаспектність власного існування. Визнання та прийняття широкого кола своїх особливостей, стабільність і цілісність «Я-образу», конгруентність, незалежність від думок інших, інтерес до себе, забезпечують представникам цього типу відчуття емоційної безпеки у стосунках, готовність не тільки визнавати мультикультуральність як природну даність, але й толерантно діяти на засадах поваги до права іншого на самовизначення, мати активну життєву позицію замість байдужості чи безпринципності, бути готовим на компроміс але без втрати власних життєво-важливих позицій чи ідентичності.

Особам конативного (поведінкового) типу самоприйняття (група СПт) властиве достатній рівень виразу всіх показників толерантності, а в першу чергу, поведінкового та емоційного, що забезпечує їм конгруентність, активність, наполегливість, рішучість у досягненні поставлених цілей, товариськість, відкритість у висловлюванні своєї позиції, своїх почуттів, думок та поглядів, спілкування «на рівних», не принижуючи інших, не нав'язуючи своєї думки іншим, вміння визнавати свої помилки та спокійно визнавати «не ідеальність» світу, вміння користатися своїми особистісними ресурсами задля збереження емоційної стійкості та ефективності у складних, непередбачуваних обставинах з високим рівнем невизначеності. Специфікою толерантності представників

поведінкового типу самоприйняття є толерантна поведінка, що обумовлена, насамперед, емоційно-сприятливим ставленням до іншого та проекцією самоставлення й відповідного паттерну поведінкових проявів, ніж глибоко усвідомленим вибором певних дій.

Особливим виглядає профіль толерантності контрольно-регулятивного типу самоприйняття (група СКРт). Значення за всіма якісними показниками толерантності презентують їх недостатній рівень розвитку, оскільки розташовані нижче середньої лінії ряду, що свідчить про інтолерантні тенденції емоційного, когнітивного та дійового характеру. Найменшим за відхиленням від середньої лінії ряду, тобто найбільш толерантним, визначено когнітивний показник (КТ). Можна припустити, що саме когнітивний підхід до прийняття неприємливих або «інакших» аспектів світу, що супроводжуються тривогою невизначеності, дозволяє створити представнику контрольно-регулятивного типу самоприйняття індивідуальну систему сприйняття реальності задля забезпечення емоційної стійкості, здатності діяти у середовищі, що суб'єктивно оцінюється як небезпечне, незадовольняюче, навіть відкидаюче але життєво важливе. Поведінка такої особи коливається від саме інтолерантних проявів (агресія до інаковості аж до намагання знищити, спроби нав'язати свою позицію та вибір, схильність до домінування у стосунках, демонстративне ігнорування, знецінення або осуд неприємного) до псевдо-толерантності – терпимості, тобто поблажливого, навіть залежного ставлення до іншого та «іншості», знецінення або ігнорування власних інтересів, жертвна позиція в ім'я збереження значущих відносин. Високий рівень аутоагресії, як ознака неприйняття себе, або проявляється до інших, або заперечується, жорстко контролюється свідомістю та заміщується формуванням протилежних реакцій, інтелектуалізацією, псевдообґрунтуванням нетерпимого ставлення, проекцією на оточуючих власне неприйнятого.

Отже, результати аналізу свідчать, що специфічність проявів толерантності у різних типів самоприйняття.

3.2. Взаємозв'язки показників самоприйняття й толерантності з широким спектром рис особистості

Розгляд самоприйняття як цілісного, але складного багатокomпонентного психічного феномену у співвідношенні з толерантністю, дозволило поглибити уявлення про зміст, прояви та місце цих явищ в системі властивостей особистості. Ми спрямували своє емпіричне дослідження на пошук співвідношення показників самоприйняття та толерантності з широким спектром рис особистості за допомогою психодіагностичних методик: тест-опитувальника «Індивідуальна композиція якісних показників самоприйняття» та «Тест-опитувальник якісних показників толерантності», які спрямовано на отримання інформації про якісні ознаки цих феноменів, що розкривають їх саме психологічний зміст [2, 3]. З метою виявлення специфіки прояву рівня широкого спектру рис особистості нами було обрано Багатофакторний особистісний опитувальник 16PF Р. Кеттелла (Sixteen Personality Factor Questionnaire, 16PF), «Тест оцінки нарцисизму» Ф. Денеке та Б. Хілгенстока (в адаптації В. Д. Віда, Н. М. Залуцької), методика вимірювання мотивації афіліації А. Мехрабіана (адаптація М. Ш. Магомед-Емінова), «Методика діагностики рефлексивності» О. В. Карпова. Зосередження уваги саме на цих феноменах ґрунтується на припущенні про необхідність врахування системних зв'язків самоприйняття та толерантності з властивостями, що презентують як внутрішньо-особистісні так й міжособистісні контексти самоусвідомлення особистості.

3.2.1. Взаємозв'язки показників самоприйняття й толерантності з факторами особистості за концепцією Р.Б. Кеттелла

Кореляційний аналіз дозволив встановити характер зв'язків між показниками самоприйняття та толерантності й факторами особистості (16 PF). Нагадаємо, що риси особистості у методиці 16 PF Р.Кеттелла представлено в формі біполярних конструктів, протилежність полюсів яких відповідає змісту, та не має негативного або позитивного психологічного чи етичного навантаження [117]. До того ж, серед факторів особистості, що запропоновано Р.Кеттеллом,

визначають як темпераментальні так й особистісні. Тому для отримання додаткової інформації про феномен самоприйняття у контексті зв'язків з факторами особистості було додатково здійснено кореляційний аналіз й з формально-динамічних показниками самоприйняття. Результати кореляційного аналізу презентовано у табл.3.5, табл.3.6 і табл. 3.7.

Таблиця 3.5

Значимі коефіцієнти кореляції між формально-динамічними показниками самоприйняття та широким спектром рис особистості (за методикою 16 Рґ Р.Кеттелла)

Фактори особистості	Формально-динамічні показники самоприйняття					
	СПо	СШо	СЛо	ССо	СВо	СЗго
С	-406*	344*	454*	468*	-264*	311*
Е	-218	337*	225	212		297*
ґ		368*	279*	261*		294*
Н		471*	392*	322*		489*
М					-284*	
Н	210					
О	339*		-321*	-415*	297*	
Q ₁	-242			212		
Q ₄	458*	-408*	-527*	-513*	336*	-343*
QI		434*	299*	227		395*
QII	465*	-427*	-523*	-570*	267*	-399*
QIII	-316*		229	306*		
QIV	-308*		196	282*		

Примітка: умовні позначення індикаторів шкал за методикою 16 Рґ представлено для трьох наступних таблиць: А – афектотимія; С – сила «Я»; Е – домінантність; ґ – безпечність; G – сила «Над-Я»; Н – соціальна сміливість, рішучість; L – підозрілість; М – мрійливість; Н – проникливість; О – схильність до почуття провини; Q₁ – радикалізм; Q₄ – фрустрованість; QI – екстраверсія; QII – тривожність; QIII – практичність, готовність до об'єктивності у прийнятті рішень; QIV – незалежність.

Узагальнений аналіз обох таблиць виявив такі результати. Загальний показник конституційної схильності до самоприйняття (СЗго) виявив значимі на високому, 1% рівні, додатні зв'язки з факторами: Н, а значить із полюсом

соціальна сміливість (Н+), QI (екстраверсія – QI+), С (сила «Я» – С+), Е (домінантність – Е+), F (безпечність – F+) та від'ємні зв'язки з факторами QII (адаптованість – QII-), Q₄ (розслабленість – Q₄). Подача кореляційних зв'язків надано за значимістю їх коефіцієнтів.

Таблиця 3.6

Значимі коефіцієнти кореляції між якісними показниками самоприйняття та широким спектром рис особистості (за методикою 16 PF Р.Кеттелла)

Фактори особистості	Якісні показники самоприйняття				
	СЕТ	СКТ	СПТ	СКРТ	ІСТ
А	223		196	225	200
С	373*	417*	224	-240	316*
Е	247	258*			
F	409*	344*	281*		467*
G	197				
Н	426*	398*	443*		422*
L		-222		200	
О	-237	-368*	-260*	347*	-295*
Q ₄	-513*	-566*	-294*	287*	-460*
QI	429*	359*	352*		422*
QII	-484*	-583*	-334*	323*	-493*

Роз'яснити отримані зв'язки можна таким чином. Додатні зв'язки показника СЗго свідчать, що цей показник пов'язано саме з додатними полюсами означених факторів, котрим, відповідно, притаманні рішучість, відкритість новому досвіду, комунікабельність, емоційна стабільність, наполегливість, самовпевненість та життєрадісність. Від'ємні коефіцієнти кореляції показника СЗго відбивають його зв'язки з від'ємними полюсами означених факторів, тобто збільшення показника СЗго супроводжується збільшенням прояву таких рис особистості, як адаптованість, безтурботність (QII-), розслабленість (Q₄-). Отже, схильності до самоприйняття в аспекті динаміки, перебігу, енергійності і різноманітності дій, що відбивають силу внутрішніх тенденцій індивіда, спрямованих на прийняття себе, відповідають фактори, що відбивають психічну активність особистості за методикою 16 PF [64, 219].

Загальний якісний показник «Індекс самоприйняття» (ІСТ) має значимі на 1% рівні додатні зв'язки з факторами F, QI, Н, С, А, та від'ємні – з факторами QII,

Q₄, O. Це конкретно виявляється у тому, що збільшення значень самоприйняття за показником ІСт супроводжується зростанням прояву таких ознак, як безпечність (F+), екстраверсія (QI+), соціальна сміливість (H+), емоційна стабільність (C+), яскравість емоційних переживань, сердечність (A+), заспокоєність (QII-), розслабленість (Q₄-), не схильність до переживання відчуття провини (O-).

Значимий кореляційний зв'язок загальних показників СЗго (конституційна схильність до самоприйняття) та ІСт («Індекс самоприйняття») саме факторами особистості за методикою Р. Кеттелла, які мають темпераментальні ознаки цілком відповідає уявленню про континуально-ієрархічну макроструктурі властивостей особистості, що розроблена О. П. Санніковою, де формально-динамічні показники відбивають динаміку протікання психічних явищ, тобто мають темпераментальні ознаки, а якісні показники складають перехідний простір між формально-динамічним (конституційним) та змістовно-особистісним рівнями [152, 156]. Всі формально-динамічні та якісні показники самоприйняття мають і додатні, і від'ємні значимі кореляційні зв'язки з фактором С (сила «Я»-слабкість «Я»), при тому показники СПо (потреба у самоприйнятті), СВо (виразність самоприйняття) та СКРт (контрольно-регулятивний) виявили від'ємний характер цього зв'язку. Виявлені закономірності підтверджують теоретично обґрунтоване уявлення про самоприйняття як стійку властивість особистості, яка забезпечує емоційну стабільність та можливість контролю емоційних проявів навіть у складних, непередбачуваних ситуаціях, впевненість у собі, своїх можливостях, реалістичність у сприйнятті та аналізі ситуацій і плануванні дій.

Слід також зазначити наявність щільного, на 1% рівні, і додатного, і від'ємного (диференціацію вказано нижче) зв'язків фактора Q₄ (фрустрованість-розслабленість) з всіма формально-динамічними та якісними показниками самоприйняття. Отже експліковано від'ємні зв'язки з формально-динамічними показниками: СЛо (легкість прийняття себе), ССо (стійкість самоприйняття), СШо (широта сфер самоприйняття) та загальним показником конституційної схильності до самоприйняття СЗго і якісними показниками: СКт (когнітивним), СЕт (емоційним), СПт (поведінковим) та загальним якісним показником ІСт.

Додатні зв'язки виявлено лише з конституційними показниками: СПо (потреба у самоприйнятті), СВо (виразність самоприйняття) та якісним, контрольньо-регулятивним показником СКРт, що узгоджується з теоретичними уявленнями про поєднання неприйняття себе з загальним відчуттям напруженості, невдоволеності потреб, актуалізацією механізмів самоконтролю та контролю інших з метою отримання відчуття захищеності, прийняття, любові.

Розглянемо особливості поєднання окремих показників феномену самоприйняття у контексті широку спектру рис особистості для отримання додаткової інформації про цей феномен та його компоненти. Формально-динамічний показник СПо (потреба у самоприйнятті) додатно пов'язаний з QII+ (тривожність), Q4+ (фрустрованість), O+ (схильність до почуття провини) ($p \leq 0,01$) та N+ (проникливість) ($p \leq 0,05$), демонструє від'ємний зв'язок на 1% рівні з факторами С (сила «Я»-слабкість «Я»), QIII (практичність-заглибленість в особистісні проблеми), QIV (незалежність-залежність), а на 5% рівні з факторами E (домінантність-покірливість) та Q1 (радикалізм-консерватизм).

Отже, висока потреба у самоприйнятті характеризується високим рівнем тривожності та напруженості, стійким відчуттям незадоволеності у міжособистісних відносинах, що мають, частіше, форму залежності, у супроводженні ярко вираженого почуття провини, розвинутою проникливістю, яка дозволяє передбачувати реакції оточуючих задля попередження можливості бути відкинутим. Висока ступінь потреби у самоприйнятті буде пов'язана з емоційною нестабільністю, обмеженістю у автономності та гнучкості у поведінці, думках та можливістю прояву власних почуттів, заглибленістю в особистісні проблеми та переживання. Можна припустити, що схильність до іпохондричних проявів, яка відповідає від'ємній валентності фактора С (сила «Я»), може виступати засобом привертання уваги та доброзичливого ставлення інших.

Показник СШо (широта сфер самоприйняття) виявив додатні зв'язки ($p \leq 0,01$) з факторами Н+ (соціальна сміливість), QI+ (екстраверсія), F+ (безпечність), С+ (сила «Я»), E+ (домінантність) та від'ємні зв'язки ($p \leq 0,01$) з

факторами QII (тривожність-емоційна стабільність), Q₄ (фрустрованість-розслабленість).

Можна вважати, що прийняття себе індивідом в усіх сферах життєдіяльності, тобто, в сімейних, міжособистісних, професійних відносинах, в сприйнятті своєї зовнішності, прийнятті своїх думок, емоційних та поведінкових проявів акомпанується рішучістю, відкритістю до нового досвіду, спрямованістю на інтенсивне спілкування, зовнішню активність та готовність відстоювати власні позиції, а в емоційному аспекті – емоційною стабільністю, безпечністю, задоволеністю від життя, аж до відсутності зацікавленості у будь-яких змінах та досягненнях.

Теоретично обґрунтоване [56] поєднання легкості прийняття себе таким, який є, швидкістю самоприйняття у будь-яких ситуаціях з емоційною стабільністю, відкритістю новому досвіду, впевненістю у собі та автономністю, зацікавленістю до зовнішнього світу та активністю у взаємодії, знайшло емпіричне підтвердження у нашому дослідженні. Конкретно, конституційний показник СLo (легкість прийняття себе) виявив додатні зв'язки з факторами С+ (сила «Я»), Н+ (соціальна сміливість, рішучість), QI+ (екстраверсія), F+ (безпечність) на 1% рівні та QIII+ (практичність), E+ (домінантність), QIV+ (незалежність) на 0,5% рівні, та має від'ємні зв'язки ($p \leq 0,01$) з QII (тривожність-емоційна стабільність), Q₄ (фрустрованість-розслабленість), O (схильність до почуття провини-самовпевненість).

Показник CCo (стійкість самоприйняття) додатно пов'язаний з факторами С, Н, QIII, F, QIV ($p \leq 0,01$) та QI, E, Q₁ ($p \leq 0,05$), а також від'ємно пов'язаний на 1% рівні з факторами: QII, Q₄, O, що узгоджується з уявленням про стійке поєднання усталеності самоприйняття, емоційної стабільності, душевного спокою, готовності до широкого спектру соціальних відносин, зберігаючи автентичність у думках та вчинках.

Показник CBo (виразність самоприйняття) виявляє додатні зв'язки ($p \leq 0,01$) з Q₄+ (фрустрованість), O+ (схильність до почуття провини), QII (тривожність) та від'ємні – з факторами M (мрійливість-практичність), С (сила «Я»-слабкість «Я»)

($p \leq 0,01$). Тобто, ярка експресія самоприйняття, виступаючи ознакою низького рівня прийняття себе, незадоволеності у прагненнях, занепокоєності, супроводжується високим рівнем тривожності та невротичним відчуттям провини.

Кореляційний аналіз зв'язків якісних показників самоприйняття с широким спектром рис особистості (за методикою 16 PF) визначає, що емоційний показник (СЕТ) додатно пов'язаний на 1% рівні з такими ознаками, як екстраверсія (QI+), соціальна сміливість, рішучість, відкритість новому досвіду (Н+), безпечність (F+), емоційна стабільність (С+), на 5% рівні – домінантність (Е+), чуйність, душевне ставлення до людей (А+), високо моральність (G+), та має від'ємні зв'язки з факторами Q₄, QII ($p \leq 0,01$), О ($p \leq 0,05$), тобто це означає, що зростання показника СЕТ супроводжується посиленням прояву фрустрованості, тривожності, схильності до почуття провини.

Можна вважати, що емоційний компонент самоприйняття, який представлено показником СЕТ, за визначенням презентує палітру емоційних реакцій особистості до визнання свого існування такою, якою вона є, та в узагальненому вигляді представлено позитивними почуттями, задоволеністю, симпатією до себе або, у випадку від'ємної валентності показника, негативним емоційним ставленням, невдоволеністю, інтенсивним переживанням сорому [2, 56, 58]. Так позитивне емоційне ставлення до себе аранжується рішучістю, оптимізмом, впевненістю у собі, своїх думках та силах, відчуттям гармонії та душевного спокою, зацікавленістю навколишньою дійсністю, комунікабельністю та відповідальністю. Та навпаки, високий рівень тривожності, напруженості, супроводжуються страхом осуду та відкидання, стійка тенденція до уникнення соціальних контактів супроводжують емоційні реакції неприйняття себе.

Когнітивний показник самоприйняття (СКТ) демонструє додатний зв'язок на 1% рівні з факторами С+ (сила «Я»), Н+ (соціальна сміливість), QI+ (екстраверсія), F+ (безпечність), Е+ (домінантність), та від'ємні зв'язки на 1% рівні з показниками QII (тривожність-емоційна стабільність), Q₄ (фрустрованість

– розслабленість), О (схильність до почуття провини - самовпевненість), на 5% рівні – з показником L (підозрілість - довірливість).

Отже позитивне ставлення до себе, що представлено у думках, поглядах щодо свого «Я» та широкого спектру його проявів, передбачає готовність до нового досвіду самопізнання та пізнання світу, рішучість і відповідальність у соціальних відносинах та впевненість у власних поглядах. Від'ємному полюсу когнітивного компонента самоприйняття відповідають високий рівень емоційної напруженості, занепокоєність, що викликані відчуттям внутрішньої негідності, невідповідності очікуванням оточуючих, позитивне ставлення інших здається підозрілим та нещирим.

Поведінковий показник (СПт) має додатні зв'язки з факторами Н, QI, F ($p \leq 0,01$), С, А ($p \leq 0,05$), та від'ємні зв'язки ($p \leq 0,01$) з показниками QII, Q4, О. Таким чином, комунікабельність, відкритість, можливість спиратися на себе при прийнятті рішень, конгруентність, адекватна гнучкість та адаптивність є супутніми проявами конативного (поведінкового) компоненту самоприйняття у його додатній валентності.

Контрольно-регулятивний показник (СКРт) додатно пов'язаний з О+ (схильність до почуття провини), QII+ (тривожність), Q4+ (фрустрованість) ($p \leq 0,01$) та А+ (афектотимія), L+ (підозрілість) ($p \leq 0,05$), виявляє від'ємні зв'язки, тобто додатно пов'язаний з від'ємними полюсами факторів С- (слабкість «Я») та QIV- (покірливість) ($p \leq 0,05$).

Характер цих зв'язків пояснюється визначеними функціями контрольно-регулятивного компонента самоприйняття, а саме, по-перше, оцінкою рівня самоприйняття і прийняття іншими, по-друге, захистом самоприйняття на певному, індивідуально-прийнятому рівні, пов'язаним із активізацією дій, спрямованих на захист, стабілізацію та корекцію самоприйняття. Крім того, можна відмітити пов'язаність посилення контрольно-регулятивного механізму самоприйняття з емоційною нестійкістю, розгубленістю, залежністю від оточуючих, що впливає на стан психоемоційного здоров'я, аж до іпохондричних проявів. Однак, так звана «втеча в хворобу» [88, 96, 111] виступає засобом

уникнення передбачуваного осуду з боку оточуючих та посилює надію на отримання захисту, турботи і любові, тим самим підтримуючи особистість у сприйнятті себе як беспорядної, слабкої людини, яка не в змозі тримати відповідальність за свої вчинки та стати спроможною до конструктивних змін у своєму житті.

Звертає увагу високий рівень зв'язку фактора QI (екстраверсія – інтроверсія), у інтерпретації Р. Кеттелла [117], з багатьма показниками самоприйняття, та фактора QII (тривожність – емоційна стабільність) з усіма індикаторами як формально-динамічного так й якісного рівнів. Можна припустити, що високий рівень самоприйняття, який проявляється у його стійкості, широті сфер та легкості прийняття себе особистістю в емоційному і когнітивному спектрі та поведінкових проявах, супроводжується емоційною стабільністю, передбачає повільне контактування з іншими людьми на відміну від неприйняття себе, що ілюмінується потребою у схваленні, яка супроводжується, з одного боку, виразним привертанням уваги оточуючих, а з іншого, надмірною тривогою та пильним контролем і регуляцією своєї поведінки задля збереження, утримання жаданих відносин.

Наведений аналіз дозволяє зробити висновок, що високому рівню неприйняття себе, який представлено симптомокомплексом показників формально-динамічного та якісного рівнів, а саме: СПо (потреба у самоприйнятті), СВо (виразність самоприйняття), СКРт (контрольно-регулятивний компонент), відповідає усталена тріада рис за 16 PF: QII+ (тривожність), Q4+ (фрустрованість), O+ (схильність до почуття провини).

Наступним етапом нашого дослідження стало вивчення зв'язку толерантності з широким спектром рис особистості, що надає змоги не тільки уточнити зміст цього феномену, але й перевірити гіпотезу про опосередкований вплив самоприйняття на толерантність, спираючись на системний погляд про цілісність, взаємозв'язок та взаємовплив компонентів у структурі властивостей особистості [8, 109, 130, 145, 153, 156]. Самоприйняття та толерантність як властивості особистості, завдяки приналежності до інтегральної макросистеми

особистості, набувають можливості взаємозв'язку через залучення інших властивостей, що відіграють роль посередників, медіаторів впливу. Отже, інтерес у дослідженні буде спрямовано на пошук спільних закономірностей у зв'язках самоприйняття та толерантності з широким спектром рис особистості, що можуть бути презентовані як медіатори для реалізації функції самоприйняття як передумови специфіки прояву толерантності. По-перше, здійснимо кореляційний аналіз толерантності з властивостями особистості, які містять інформацію про цей феномен та було обрано для вивчення самоприйняття, а, по-друге, за допомогою порівняльного аналізу виявлених зв'язків самоприйняття та толерантності з широким спектром рис особистості визначимо наявність спільних закономірностей їх зв'язку, що надасть можливості встановити чинники опосередкованого впливу.

Аналіз результатів кореляційного аналізу (табл.3.7) дозволяє встановити значимі додатні зв'язки загального показника толерантності (ЗПТ) на високому, 1% рівні, з факторами: С (сила «Я»), А (афектотимія), Н (соціальна сміливість), Q₃ (високий самоконтроль), QIII (практичність, готовність до об'єктивності у прийнятті рішень); на 5% рівні з факторами: QI (екстраверсія), Q₂ (самодостатність), F (безпечність), Q₁ (радикалізм).

Загальний показник толерантності (ЗПТ) має від'ємні зв'язки ($p \leq 0,01$) з факторами: Q₄ (розслабленість – Q₄₋), QII (адаптованість, емоційна стабільність – QII-), E (конформність – E-), L (довірливість – L-), O (самовпевненість – O-). Подача додатних та від'ємних кореляційних зв'язків надано за значимістю їх коефіцієнтів, але слід зазначити, що найбільш впливові зв'язки спостерігаються між ЗПТ та Q₄ (розслабленість – Q₄₋), QII (адаптованість, емоційна стабільність – QII-), С (сила «Я» – С+), А (афектотимія – А+), Е (конформність – Е-). Отже, толерантність як властивість особистості буде супроводжуватися емоційною стабільністю, відчуттям безпеки, розслабленістю, адаптивністю, доброзичливістю, довірою у стосунках та активністю у їх встановленні, відкритістю до нового досвіду та гнучкістю у прийнятті рішень, готовністю до

компромісів але з збереженням власних інтересів, відчуттям самодостатності, впевненості у собі та своїх позиціях.

Таблиця 3.7

Значимі коефіцієнти кореляції між показниками толерантності та широким спектром рис особистості (за методикою 16 PF Р.Кеттелла)

Фактори особистості	Показники толерантності			
	ЕТ	КТ	ПТ	ЗПТ
A	301*	230	261*	309*
C	362*		330*	313*
E		-244	-297*	-307*
F	198		267*	205
G	203			
H	301*	198	259*	297*
I		-259*		
L			-341*	-272*
M	199			
N			201	
O	-202		-339*	-265*
Q ₁		272*		201
Q ₂		201	197	208
Q ₃	272*	261*	289*	286*
Q ₄	-472*	-226	-451*	-468*
QI	284*	207		212
QII	-376*	-232	-485*	-410*
Q III	263*	254		279*
Q IV		197		

За результатами кореляційного аналізу, емоційний показник толерантності (ЕТ) додатно пов'язаний на 1% рівні з емоційною стабільністю (С+), доброзичливим ставленням до людей, емпатичністю (А+), соціальною сміливістю, рішучістю (Н+), екстраверсією (QI+), високим самоконтролем поведінки (Q₃), готовністю до об'єктивності у прийнятті рішень (QIII), на 5 % рівні – з силою «Над-Я» (G), відкритістю до нового досвіду (M) та безпечністю (F); презентує від'ємні зв'язки з факторами Q₄ (розслабленість – Q₄-), QII (адаптованість, емоційна стабільність – QII-) ($\rho \leq 0,01$), та O (самовпевненість – O-) ($\rho \leq 0,05$).

Когнітивний показник (КТ) має додатні зв'язки з факторами Q_3 , Q_1 ($\rho \leq 0,01$), Q_{III} , A , Q_I , Q_2 , H , Q_{IV} ($\rho \leq 0,05$), та встановлює від'ємні зв'язки з I ($\rho \leq 0,01$), E , Q_{II} , Q_4 ($\rho \leq 0,05$). Це свідчить про те, що збільшення значень толерантності за показником КТ супроводжується зростанням прояву таких ознак, як організованість, вміння ефективно будувати ділові та міжособистісні стосунки, емоційною зрілістю, високою усвідомленістю щодо цінності збереження конструктивних відносин та повагою до норм загальноприйнятої поведінки, зберігаючи високий контроль над власними емоціями, гнучкістю та об'єктивністю у прийнятті рішень та аналізу ситуацій, довірою до власного досвіду, відкритістю до різноманіття миру.

Поведінковий показник толерантності (ПТ) виявив значимі ($\rho \leq 0,01$, $\rho \leq 0,05$) додатні зв'язки з факторами C , Q_3 , F , A , H , N , Q_2 , та від'ємні зв'язки з Q_{II} , Q_4 , L , O , E . Отже толерантна поведінка передбачає емоційну стабільність, відчуття емоційної безпеки, впевненість у собі та відчуття самодостатності, доброзичливе ставлення до оточуючих, активність у соціальних контактах та відчуття задоволення від стосунків, проникливість та емпатію, демонстрацію поваги до позиції партнера, високий самоконтроль, дотримання умов взаємодії, адаптивність та готовність йти на компроміс.

Отже, характер зв'язків показників толерантності з факторами особистості за Р. Кеттеллом повторює тенденцію, який було виявлено для зв'язків з показниками самоприйняття, що свідчить не тільки про безпосередній, але й про опосередкований зв'язок самоприйняття та толерантності.

3.2.2 Співвідношення компонентів самоприйняття, толерантності та нарцисизму

Гіпотетичний зв'язок між нарцисизмом та самоприйняттям особистості, який розглянуто у теоретичному аналізі детермінант самоприйняття було підтверджено експериментально у нашому дослідженні. В табл. 3.8 презентовані значимі коефіцієнти кореляційних зв'язків показників нарцисизму, самоприйняття та толерантності особистості.

За результатами кореляційного аналізу встановлено, що загальний якісний показник «Індекс самоприйняття» (ІСт) від'ємно пов'язаний на 1% рівні з такими ознаками нарцисизму: N5 (незначне Self), N11 (жага похвал і підтвердження), N1 (безсиле Self), N3 (деперсоналізація), N6 (негативне тілесне Self), N17 (іпохондричний захист від тривоги), N12 (нарцисична лють), N8 (архаїчне уникання), N16 (симбіотичний захист Self), N2 (втрата контролю емоцій і спонукань), N10 (прагнення до ідеального Self-об'єкту), та має додатний зв'язок ($p \leq 0,01$) з показником N4 (базовий потенціал надії). Подача зв'язків надано за значимістю їх коефіцієнтів кореляції.

Таблиця 3.8

Значимі коефіцієнти кореляції між показниками нарцисизму

(Ф. Денеке та Б. Хілгенсток), самоприйняття та толерантності особистості

Показники самоприйняття та толерантності	Показники нарцисизму						
	N1	N2	N3	N4	N5	N6	N8
ІСт	-529*	-358*	-524*	652*	-563*	-514*	-373*
ЗПТ	-334*			369*	-354*	-235	
Показники самоприйняття та толерантності	Показники нарцисизму						
	N10	N11	N12	N16	N17	N19	
ІСт	-348*	-553*	-437*	-359*	-502*	-495*	
ЗПТ			-215			-201	

Примітка: показники тесту оцінки нарцисизму: N1 – безсиле Self; N2 – втрата контролю емоцій і спонукань; N3 – деперсоналізація; N4 – базовий потенціал надії; N5 – незначне Self; N6 – негативне тілесне Self; N8 – архаїчне уникання; N10 – прагнення до ідеального Self-об'єкту; N11 – жага похвал і підтвердження; N12 – нарцисична лють; N13 – ідеал самодостатності; N16 –

симбіотичний захист Self; N17 – іпохондричний захист від тривоги; N19 – індекс функціонування Self-системи.

Надамо пояснення отриманим закономірностям. Змістовний аналіз від'ємних зв'язків дозволяє стверджувати, що позитивне ставлення до себе пов'язане: з базовою впевненістю у собі, у власній гідності, що супроводжуються реалістичною оцінкою власних проявів та можливостей протистояння надмірному, токсичному почуттю сорому та провини (N5⁻); мінімальною залежністю від схвалення оточуючими (N11⁻); довірою до себе, стійким відчуттям самоцінності та можливості спиратись на себе, свій досвід буття для подолання скрутних обставин (N1⁻); сприйняття себе у широкому спектрі власних проявів, в т.ч., визнання власних недоліків без спроб дисоціації та відщеплення несприятливих, загрозливих процесів та станів (N3⁻); з визнанням власних фізичних особливостей без відчуття сорому та бажання змінити, покращити свою зовнішність (N6⁻); адекватною реакцією на тілесні захворювання без надмірної тривоги (N17⁻); готовністю до захисту власних позицій, інтересів, цінностей, та в загалі, цілісності Я-образу за допомогою конструктивної агресивності, можливістю адекватного прояву реакції гніву, відповідно до переживання загрози втрати власної цінності (N12⁻); реалістичністю та проактивністю (N8⁻); автономністю (N16⁻); широкими можливостями опановувати ситуативними коливаннями власних психічних станів (N2⁻), визнанням цінності та гідності інших, можливістю опори на авторитетних осіб але без надмірної залежності від них (N10⁻). Від'ємний знак зв'язку між показником ІСт та інтегральним показником нарцисизму N19 (індекс функціонування Self-системи) свідчить, що нарцисизм буде спостерігатись у осіб, що не приймають себе. Збільшення показника «Індекс самоприйняття» (ІСт) супроводжується зростанням за N4 (базовий потенціал надії), що відповідає уявленню про оптимізм, довіру власним можливостям долати труднощі, що є властивим для самоприйняття особистості.

Отже, кількісний аналіз результатів дослідження показників самоприйняття та нарцисизму надали змогу експериментально підтвердити теоретичні погляди

на природу взаємозв'язку цих феноменів, тобто наявності нарцисичних тенденцій у випадку низького рівня прийняття себе особистістю.

Встановлено, що загальний показник толерантності (ЗПТ) від'ємно пов'язаний на 1% рівні з такими ознаками нарцисизму: N5 (незначне Self), N1 (безсиле Self), N6 (негативне тілесне Self), N12 (нарцисична лють), та має додатний зв'язок ($p \leq 0,01$) з показником N4 (базовий потенціал надії). Від'ємний знак зв'язку між показниками ЗПТ та інтегральним показником нарцисизму N19 свідчить, що нарцисизм супроводжується інтолерантністю особистості. Результати кореляційного аналізу взаємозв'язків між показниками нарцисизму та толерантності, що наведені в табл. 3.8, свідчать про дзеркальний, але менш щільний зв'язок цих феноменів, на відмінну від однойменних кореляцій з самоприйняттям. Це може бути пояснено змістовним наповненням ознак нарцисизму саме глибинними аспектами визнання себе особистістю, що відбивається у показниках самоприйняття також, в той час, як толерантність, більшою мірою, містить інформацію стосовно міжособистісної взаємодії.

3.2.3. Рефлексивність та мотивація афіліації у співвідношенні з показниками самоприйняття й толерантності

Відмінності позитивного і негативного ставлення до себе, у супроводі відповідних проявів толерантності, що вже були розглянуті, не можуть не позначатися на особливостях міжособистісної взаємодії, тобто специфіка самоставлення повинна виявлятися в особливостях формування потреби у спілкуванні, в особливостях встановлення та протікання контактів з іншими людьми. Ці роздуми, посилені уявленням про соціальний генез самоприйняття, що було докладно вивчено у попередньому теоретико-методологічному розділі, зумовили інтерес до емпіричного дослідження зв'язків прийняття себе особистістю та мотиваційних тенденцій міжособистісної взаємодії. Ми припустили, що в ситуаціях, коли суб'єкт відчуває тривогу, пов'язану з нестійкістю, вразливістю системи самоставлення, для нього буде характерним прагнення до іншого (інших людей) для задоволення потреби у визнанні власної цінності, самоприйнятті і спроби відповісти на питання «Хто Я?». При цьому,

дифузність уявлень про себе, що супроводжується незадоволеністю собою, а можливо і неприйняттям себе, породжуючи страх відкидання, одночасно призведе до актуалізації двох протилежних тенденцій - прагнення до людей і боязні бути відкинутим. Отже, нами було проведено дослідження особливостей взаємозв'язку самоприйняття, толерантності і мотивації афіліації за допомогою методики вимірювання мотивації афіліації А. Мехрабіана (адаптація М. Ш. Магомед-Емінова). Результати кореляційного аналізу наведено в табл. 3.9 та табл.3.10.

Таблиця 3.9

Значимі коефіцієнти кореляції між показниками самоприйняття та мотивації афіліації

Показники мотивації афіліації	Показники самоприйняття				
	СЕТ	СКТ	СПТ	СКРТ	ІСТ
МАп	315*	330*		-345*	301*
МАб	-645*	-525*	-345*	521*	-504*

Примітка: Тут і в наступній таблиці: умовні позначення індикаторів шкал за методикою вимірювання мотивації афіліації: МАп – прагнення до людей; МАб – боязнь бути відкинутим.

Кореляційний аналіз дозволив виявити найбільш загальні закономірності у взаємовідносинах показників мотивації афіліації та показників самоприйняття. За аналізом зв'язку між загальним якісним показником ІСТ та показниками вимірювання мотивації афіліації МАп та МАб, встановлюємо, що високий рівень прийняття себе супроводжується помірною вираженістю прагнення до людей та низьким рівнем страху відторгнення. Найбільша кількість значущих кореляцій з показниками тест-опитувальника «Індивідуальна композиція якісних показників самоприйняття» має показник МАб (боязнь відкидання). Найбільшу щільність зв'язку показник МАб (боязнь відкидання) встановив з емоційним показником самоприйняття СЕТ ($p \leq 0,01$), цей зв'язок має від'ємний характер. Емоційне неприйняття себе що, найчастіше, має дифузний, мало усвідомлений характер, має найбільший вплив на обидві мотиваційні тенденції спілкування.

Другим за рівнем пов'язаності з показником МАб (боязнь відкидання) є СКТ – когнітивний показник «самоприйняття» ($r=0,525$; $p \leq 0,01$). Цей зв'язок так само

носить від'ємний характер та відбиває механізм проєкції, тобто індивід, схильний до неприйняття себе як особистості в цілому, схильний приписувати оточуючим не прийняття, знехтування, що викликає страх відкидання і почуття тривоги. Та, навпаки, чим більшою мірою індивід схильний ставитися до себе з повагою, що відображає відповідність якостей власного «Я» соціально-значущим нормам, стандартам, тим меншою мірою він припускає можливість відкидання значущими іншими, а, отже, тим менше ступінь його тривоги, страху відкидання. Показник «прагнення до людей» МАп також виявив значний зв'язок з когнітивним показником СКт ($r=0,330$; $p\leq 0,01$). Отже, досить щільний зв'язок між когнітивним аспектом самоприйняття та показниками мотивації афіліації підкреслює соціальний генез самоствавлення і формування уявлень про себе.

Контрольно-регулятивний показник самоприйняття (СКРт) виявив значимі на 1% рівні протилежно спрямовані зв'язки з показниками мотивації афіліації, а саме додатній зв'язок з показником МАб (боязнь відкидання) та від'ємний з показником МАп (прагнення до людей), що відповідає уявленню про психологічний зміст СКРт – забезпечення захисту, стабілізація та корекція самоприйняття в напрямку індивідуально-значимого оптимуму, в т.ч. завдяки контролю та обмеженню соціальних контактів, що можуть спричинити травмуючий вплив на нестійке, залежне від оцінки іншого самоствавлення особистості шляхом критики, знецінювання або осуду.

Конативний (поведінковий) показник самоприйняття (СПт) встановив помірний, значимі на 1% рівні, протилежно спрямовані зв'язок тільки з показником МАб (боязнь відкидання), що емпірично доводить попередньо теоретично обґрунтовані нами уявлення про схильність до доброзичливого, відкритого спілкування у випадку високого рівня прийняття себе, та навпаки, очікування відкидання (МАб+) буде супроводжуватися засудженням та знеціненням інших як проєкції неприйняття себе (СПт-).

Таким чином, прояв мотиваційних тенденцій афіліації – прагнення до людей і страху відкидання – пов'язано, по-перше, з минулим досвідом, на засадах якого формуються відповідні очікування особистості щодо її прийняття або

неприйняття іншими, що надалі набувають характер проєктивних ідентифікацій, та, по-друге, з специфікою ставлення індивіда до себе, що відбивається у показниках самоприйняття.

Подальше дослідження толерантності у простору зв'язків з широким спектром рис особистості виявило значні тенденції у співвідношенні з показниками мотивації афіліації.

Таблиця 3.10

Значимі коефіцієнти кореляції між показниками толерантності та мотивації афіліації

Показники мотивації афіліації	Показники толерантності			
	ЕТ	КТ	ПТ	ЗПТ
МАп	461**	437**	454**	448**
МАб	-598**	-601**	569**	-583**

Аналіз табл. 3.10 доводить наявність значимих на високому 1% рівні зв'язків показників мотивації афіліації з всіма показниками толерантності. Тенденції цих зв'язків відповідають уявленню про два основних проява мотивації афіліації – потребу у прийнятті іншими, що супроводжується надією на афіліацію, очікуванням симпатії, довіри, взаєморозуміння, тривалості стосунків, та страх відкидання іншими, що проявляється у відчутті емоційної небезпеки, ненадійності, очікуванням незацікавленості партнера, формальності та нещирості у спілкуванні. Отже, всі показники толерантності мають додатні зв'язки з показником МАп, що відбиває потребу у прийнятті, та від'ємні зв'язки з показником страху відкидання МАб. Висока надія на афіліацію супроводжується толерантним, підтримуючим ставленням до іншого (ЕТ), прийняттям відмінностей у позиціях (КТ), готовністю до пошуку компромісних рішень, що забезпечують збереження стосунків (ПТ). Та навпаки, знецінення міжособистісних відносин буде супроводжуватись інтолерантністю у всіх її проявах (емоційному, когнітивному, конативному). Чуткість до відкидання, що виявляється у зростанні показника страху відкидання (МАб+), буде пов'язано з високим рівнем тривоги, завдяки актуалізації механізмів захисту, акомпанується неприйняттям «іншого», роздратованістю щодо відмінностей, бажанням їх не

помічати, не визнавати, агресивністю щодо виявлення розбіжностей у позиціях (від'ємна валентність показників ЕТ та КТ), але у поведінці демонструється толерантність, конформність, поступливість аж до відмови від власних інтересів (ПТ+).

Проведене дослідження дозволило підтвердити гіпотезу про тісний взаємозв'язок основних показників самоприйняття, толерантності і мотиваційних тенденцій, що визначають особливості прояву особистості в спілкуванні.

Когнітивної основою самоприйняття та толерантності виступає процес рефлексії на підставі результатів самосприйняття та самоаналізу, формування уявлення про позиції у взаємодії та їх оцінки. Гіпотетичний зв'язок між рефлексивністю, самоприйняттям та толерантністю особистості було підтверджено експериментально у нашому дослідженні. Для дослідження було застосовано «Методику діагностики рефлексивності» О. В. Карпова [87], за допомогою якої можна визначити рівні індивідуального прояву рефлексивності. Результати кореляційного аналізу взаємозв'язків означених феноменів надано у табл.3.11.

Таблиця 3.11

**Значимі коефіцієнти кореляції між показниками самоприйняття,
толерантності та рефлексивності**

Показники						
Рефлексивності	Самоприйняття				Толерантності	
	СЕТ	СКТ	СКРт	ІСт	КТ	ЗПТ
Рефл	-430*	325*	468*	-382*	359*	202

Примітка: умовні позначення: Рефл – показник рефлексивності за «Методикою діагностики рефлексивності» О. В. Карпова.

Зазначимо, що відповідно до конструкту методики О. В. Карпова, низький та високий рівні показника «Рефлексивність» свідчать про недостатню або, навпаки, надмірну вираженість означених характеристик.

За результатами кореляційного аналізу, показник рефлексивності (Рефл) додатно пов'язаний на високому, 1% рівні, з контрольно-регулятивним (СКРт) та когнітивним (СКТ) показниками та встановив від'ємні зв'язки з емоційним

показником (СЕТ) та «Індексом самоприйняття» (ІСт). Виявлений від'ємний зв'язок між показниками: «Індекс самоприйняття» (ІСт) та «Рефлексивність» ($r = -0,382$, $p < 0,01$) демонструє, що чим нижче рівень самоприйняття, тим вище буде рівень рефлексивності та, навпаки, високому рівню самоприйняття відповідають низькі значення показника рефлексивності за конструктом означеної методики. Разом з тим, додатний кореляційний зв'язок між показниками СКРт (контрольно-регулятивний) та Рефл ($r = 0,468$, $p < 0,01$) свідчить про наявності високого рівня емоційної напруги, пов'язаної з внутрішньо-особистісним конфліктом, та високий рівень рефлексивності, що спрямований на пошук причин та засобів подолання цього конфлікту. Проведений кореляційний аналіз виявив, що зменшення емоційного прийняття себе буде значимо пов'язано з зростанням рефлексивності, тобто чим вище емоційне незадоволення собою, тим більш активізується самоаналіз, спрямований на пошуки причин незадоволення собою. Додатний зв'язок між показниками когнітивного аспекту самоприйняття та рефлексивністю свідчать про єдність їх сфер прояву, тобто вираженість когнітивного компонента в структурі якісних показників самоприйняття передбачає високий рівень розвитку ауторефлексії.

Показник рефлексивності за «Методикою діагностики рефлексивності» О. В. Карпова виявив значимий ($p < 0,01$) додатний зв'язок з когнітивним показником толерантності ($r = 0,459$), що свідчить про тенденцію до посилення уваги до міжособистісних стосунків, усвідомлення їх специфіки та ролі власної позиції.

Отже дослідження за допомогою кореляційного аналізу самоприйняття з широким спектром рис особистості дозволяє зробити наступні висновки:

- самоприйняття як властивість особистості супроводжується емоційною стабільністю, безпечністю, розслабленістю, соціальною сміливістю, рішучістю, яскравістю емоційних переживань, сердечністю та відкритістю у стосунках, задоволеністю від життя, впевненістю у собі та автономністю, реалістичністю у ставленні до життя, відкритістю до нового досвіду, визнанням будь-яких

особливостей власного «Я», довірою до себе, стійким відчуттям самоцінності та можливістю спиратись на себе, свій досвід;

- неприйняття себе особистістю аранжується такими проявами як потребою у схваленні, надмірною тривогою та пильним контролем і регуляцією своєї поведінки, розвинутою проникливістю, схильністю до почуття провини, переживанням фрустрованості, страхом відкидання, заглибленістю в особистісні проблеми, стійким відчуттям незадоволеності у міжособистісних відносинах, що мають, частіше, форму залежності, схильністю до іпохондричних проявів та невротичних симптомів, стійкою тенденцією до уникнення соціальних контактів, підозрілістю, дифузною ідентичністю, сприйняттям власного «Я» як грандіозного або незначного, відчуттям тотального безсилля, спустошеності, втратою відчуття особистісної цілісності, надмірною рефлексивністю;

- толерантність супроводжується високим рівнем рефлексивності, мотиваційною тенденцією спілкування – прагненням до людей та зниженням страху відкидання; її аранжують емоційна стабільність, відчуття емоційної безпеки, впевненість у собі та відчуття самодостатності, доброзичливе ставлення до оточуючих, організованість, вміння ефективно будувати ділові та міжособистісні стосунки, активність у соціальних контактах та відчуття задоволення від стосунків, проникливість та емпатія, демонстрація поваги до позиції партнера, високий самоконтроль, довіра до власного досвіду, відкритість до різноманіття світу, дотримання умов взаємодії, адаптивність та готовність йти на компроміс;

- серед розглянутих рис особистості, що аранжують прояви самоприйняття, можна зазначити ті, що містять характеристики толерантності / інтолерантності, які були виокремлено у попередньому теоретичному аналізі феномену толерантності, а саме: 1) емоційна стабільність, схильність до доброзичливого, відкритого спілкування, незалежність, повага до власної позиції, можливість спиратися на себе при прийнятті рішень, адекватна гнучкість та адаптивність, відсутність схильності до домінування та авторитаризму, реалістичність, високий але не надмірний рівень рефлексивності, відкритість до нового досвіду що

відповідають уявленню про прояви толерантності; 2) специфічні прояви інтолерантності: дифузна ідентичність, високий рівень тривожності, напруженості, що супроводжуються осудом та відкиданням неприємного, підозрілість. Означені риси дозволяють припустити можливість суттєвого опосередкованого впливу самоприйняття на толерантність особистості.

3.2.4. Порівняльний аналіз показників самоприйняття та толерантності у співвідношенні з рисами особистості, котрі аранжують їх прояви

Аналіз кореляційних зв'язків самоприйняття та толерантності з широким спектром рис особистості надає змоги здійснити порівняльний аналіз та виявити подібності у закономірностях задля встановлення опосередкованого впливу самоприйняття на толерантність (табл.3.12).

Так за результатами аналізу наявності та подібності у спрямованості кореляційного зв'язку між якісними показниками самоприйняття та толерантності й шкалами за методикою 16 PF, показниками мотивації афіліації та рефлексивності було визначено чинники опосередкованого впливу, серед яких: доброзичливе ставлення до людей (A+), емоційна стабільність (C+), незалежність (E+), безпечність, життєрадісність (F+), сила «Над-Я» (G+), соціальна сміливість, рішучість, товариськість (H+), незлопам'ятність, довіра (L-), самовпевненість (O-), розслабленість (Q4-), екстраверсія (Q1+), адаптованість (Q11-), безсиле Self (N1-), базовий потенціал надії (N4+), незначне Self (N5-), негативне тілесне Self (N6-), нарцисична лють (N12-), прагнення до людей (MAп+), відсутність страху відкидання (MAб-), рефлексивність (Рефл+).

Механізм дії опосередкованого впливу розглянемо на прикладах. У випадку прямого характеру впливу, коли спостерігається збіг наявності та спрямованості зв'язку показників самоприйняття та толерантності з широким спектром рис особистості, наприклад у взаємозв'язку ІСт – С – ЗПТ, зростання загального якісного показника самоприйняття (ІСт) супроводжується зростанням фактору емоційної стабільності (С), що, в свою чергу, пов'язане з відповідним зростанням загального показника толерантності (ЗПТ). Та навпаки, зменшенню значень за

показником ІСт відповідає зменшення фактору С, що супроводжується зниженням рівня ЗПТ.

Таблиця 3.12

**Порівняльний аналіз зв'язків з широким спектром рис особистості
показників самоприйняття та толерантності**

Наявність та напрям зв'язку (+/ -)			Результат порівняння закономірностей зв'язку
Показники рис особистості	Самоприйняття	Толерантність	
А	+	+	Так
С	+	+	Так
Е	+	-	Так
F	+	+	Так
G	+	+	Так
Н	+	+	Так
I		-	
L	-	-	Так
M		+	
N		+	
O	-	-	Так
Q ₁		+	
Q ₂		+	
Q ₃		+	
Q ₄	-	-	Так
QI	+	+	Так
QII	-	-	Так
Q III		+	
Q IV		+	
N1	-	-	Так
N4	+	+	Так
N5	-	-	Так
N6	-	-	Так
N12	-	-	Так
МАп	+	+	Так
МАб	-	-	Так
Рефл	-	+	Так

У випадку встановлення протилежно-спрямованого характеру зв'язку, наприклад ІСт – Е – ЗПТ, зростання загального якісного показника самоприйняття ІСт супроводжується відповідним зростанням значення фактору Е (незалежність),

що пов'язано з зменшенням рівня показника ЗПТ, оскільки толерантність додатно пов'язано з уважністю до іншого, тактовністю, конформністю, навіть, покірністю у стосунках (Е-). Виявлені закономірності опосередкованого впливу самоприйняття на толерантність в системі властивостей особистості доводить гіпотезу про роль самоприйняття як чинника специфіки прояву толерантності. Отже, експлікація прояву широкого спектру властивостей особистості надала змогу виявити показники, що аранжують самоприйняття та є носіями інформації про толерантність особистості. Завдяки поєднанню у складну, розгалужену мережу міжкомпонентних зв'язків, вони відіграють роль медіаторів опосередкованого впливу самоприйняття на толерантність.

3.3. Самоприйняття як системотвірний чинник структури рис особистості

Кореляційний аналіз зв'язків якісних показників самоприйняття з широким спектром рис особистості емпірично доводять наведені в теоретичному дослідженні закономірності. Але цей кількісний аналіз надає можливість тільки для встановлення наявності зв'язків та їх спрямованості (прямої або зворотної) між показниками, що вивчаються. Формування уявлення про якісні відмінності прояву рис особистості у представників груп досліджуваних, які схильні до самоприйняття або демонструють неприйняття себе, уможлиблюється завдяки методу асів та аналізу профілів.

На рис. 3.4 представлено графічні зображення профілів прояву рис за методикою 16 PF у осіб, які мають високий рівень прийняття себе (ІСт-мах), та тих, яким притаманне неприйняття себе (ІСт-мін).

На осі ОХ розташовані шкали за методикою 16 PF – чинники першого та другого порядку, на осі ОУ – стандартні оцінки за шкалами, максимум дорівнює 10 балам, середня лінія ряду відповідає значенню в 5,5 балів. Значення показників за методикою 16 PF, які розташовано вище середньої лінії ряду свідчать про їх наближення до додатного полюсу фактора, а ті, що розташовані нижче середньої

лінії ряду – відповідно, до від’ємного полюсу. Значення з інтервалу 8-10 балів вважаються високими, а 0-3 бали – низькими.

По-перше, детально розглянемо кожний профіль окремо, щоб встановити найбільш значимі прояви осіб, які мають високий рівень прийняття себе (ІСт-max), та тих, яким притаманне неприйняття себе (ІСт-min), а, по-друге, здійснимо порівняльний аналіз цих профілів задля встановлення якісних відмінностей.

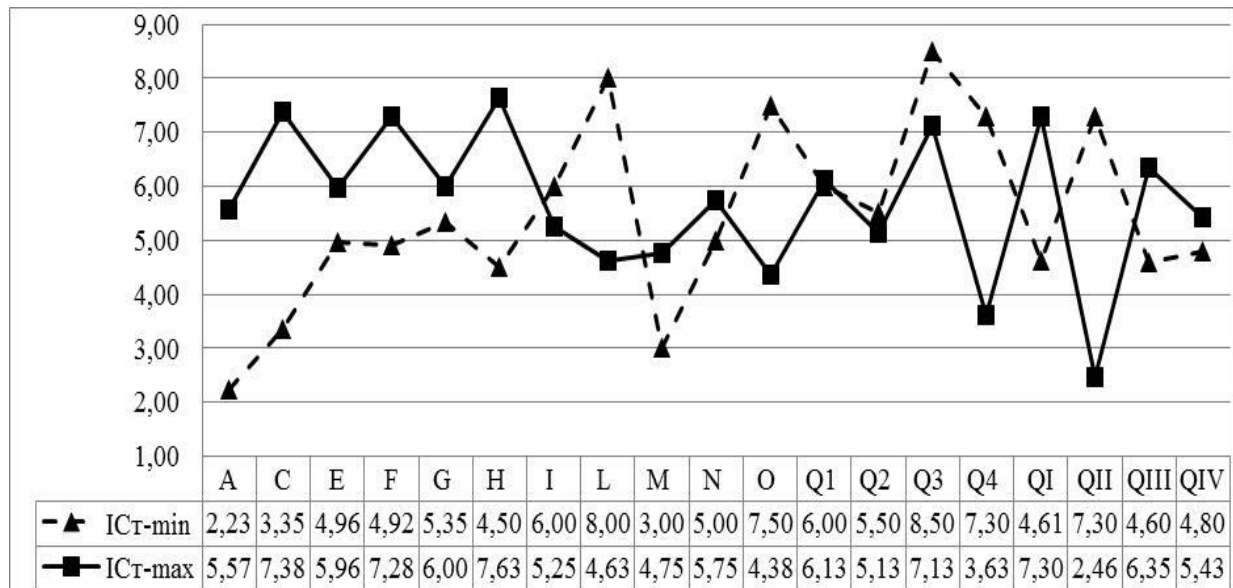

Рис.3.4. Профілі прояву рис за методикою 16 PF у осіб, які мають високий рівень прийняття себе (ІСт-max), та тих, яким притаманне неприйняття себе (ІСт-min).

Ранжування показників методики 16 PF за найбільшим відхиленням від середньої лінії ряду у представників груп з високим (ІСт-max) та низьким (ІСт-min) рівнем прийняття себе наведено в табл.3.13.

У групі осіб з високим рівнем прийняття себе (ІСт-max) показники методики 16 PF за найбільшим відхиленням від середньої лінії ряду згрупувались таким чином: QII- (емоційна стабільність), Н+ (сміливість), С+ (сила «Я»), QI+ (екстраверсія), F+ (безпечність). Поєднання саме цих факторів створює базис для надання характеристики типовим проявам осіб з високим рівнем самоприйняття. Отже, представникам групи (ІСт-max) властива емоційна зрілість та стабільність, навіть у складних та непередбачених обставинах, врівноваженість та реалістичність у поглядах (QII-), впевненість у собі та автентичність у проявах,

прийняття широкого кола своїх особливостей та відкритість до всього спектру своїх переживань (думок, почуттів) (С+), активність, наполегливість, рішучість у досягненні поставлених цілей (Н+), товариськість і дружелюбність (А+), оптимізм та високий рівень довіри до себе, до інших, до життя у цілому (F+), здатність до емпатії (QI+, С+, L-).

Таблиця 3.13

Ранжування показників методики 16 PF у осіб з високим (ІСт-max) та низьким (ІСт-min) рівнем прийняття себе

Ранг показників	Група осіб з високим рівнем прийняття себе (ІСт-max)	Група осіб з низьким рівнем прийняття себе (ІСт-min)
1	QII-	Q3+
2	Н+	L+
3	С+	O+
4	QI+	Q4+
5	F+	A-

Примітка: 1) показники зі знаком «+» відповідають додатному полюсу фактора (методика 16 PF); зі знаком «-» – від'ємному полюсу; 2) вказані найбільш виражені показники факторів особистості за методикою 16 PF в кожній групі обстежених.

Слід відмітити яскравий прояв у представників групи (ІСт-max) фактору другого порядку QII (тривожність – емоційна стабільність). Він є складовим двох груп факторів першого порядку – факторів, що описують переживання негативно забарвлених емоційних станів (Н-, O+, Q4+) та факторів, що відповідають за контроль над емоціями (С-, Q3-). Отже, виникає можливість акцентувати, що емоційна стабільність осіб, яким властиве самоприйняття, забезпечується в першу чергу домінуванням переживання позитивних емоційних станів, стійкістю до невдач та загроз (Н+, Q4-), можливістю реалістично сприймати життя та усвідомлено, адекватно ставитись до вимог соціуму (С+, Q3+). Довіра до себе та світу, здатність до сприйняття широкого спектру своїх особливостей,

характеристик, проявів без засудження або спотворення, дружелюбність, гнучкість (F+) надають змогу особам з високим рівнем самоприйняття бути відкритими до різноманіття миру, не заперечуючи іншому бути «іншим», але, при цьому, зберігати власну ідентичність та унікальність.

За найбільшим відхиленням від середньої лінії ряду у групі осіб з низьким рівнем прийняття себе (IСт-min) фактори особистості за методикою 16 PF утворили таку послідовність: Q₃⁺ (високий самоконтроль), L⁺ (підозрілість), O⁺ (схильність до почуття провини), Q₄⁺ (фрустрованість), А- (сизотимія), С- (слабкість «Я»), М- (практичність). Звертає увагу, що психологічні характеристики осіб, які мають стійку тенденцію до неприйняття себе, представлено сукупністю рис, які не є протилежними полюсами рис самоприйняття, а складають свій особливий симптомокомплекс. Найбільш проявленою ознакою є висока ступінь усвідомлення та уваги до соціальних вимог, відчуття примусовості та невідкладності щодо їх виконання (Q₃⁺). Це обумовлено високим рівнем страху відкидання, надмірною чуттєвістю до соціального схвалення, яке сприймається гарантом збереження відносин. Підозрілість (L⁺) у осіб з високим рівнем неприйняття себе відбиває дію захисного механізму проекції задля збереження крихкого Я-образу. Таким чином евакуація в зовнішній простір, внаслідок приписування іншим людям, своєї спрямованості до самовідкидання, презирство, засудження своїх власних думок, почуттів, проявів дозволяє на певний час відчутти полегшення внутрішньо-особистісного конфлікту, але ціною цього стає високий рівень недовіри, що унеможливорює задоволення від стосунків (Q₄⁺), роздратованість, заздрісність, акцентування на невдачах, очікування підступу. Високий рівень напруженості, який супроводжує невизнання певних аспектів своєї особистості, призводить до домінування тривожно-депресивного фону настрою, занепокоєності, обтяженості поганими передчуттями, схильності до самозвинувачення та докоряння, пониження своєї компетентності та своїх можливостей (O⁺). Означені прояви мають своє відбиття у ярих, емоційних сполохах роздратованості, у зовнішніх поведінкових ознаках недоволеності собою та іншими. Спроектвані на інших

думки про власну негідність, викликають високу динаміку емоційних переживань, експресивність, високоамплітудне коливання настрою протягом доби (С-). Полярність емоційних проявів може бути представлена, з одного боку, гострим бажанням сховатися, бути непомітним (А-), стримуючи проявлення своїх справжніх почуттів, а з іншого боку – демонстрацією обурення та непримиренності до тих, кому приписуються неприйнятні власні якості. Отже, особам, яким властиве неприйняття себе, важко опанувати своїми емоційними станами (С-), знайти для них адекватний прояв та навіть їх розуміння. У крайніх випадках це може привести до невротичних та іпохондричних станів. Надзвичайно висока потреба у іншому, хто має виконувати для особистості функцію відбиття її існування та задоволення потреби у афіліації, обумовлює досить високий рівень розвитку емоційної складової емпатії, тобто вчуваності, ототожнювання своїх почуттів щодо себе з емоційною оцінкою іншого, але ціною стає втрата нестійкого власного «Я», можливості спиратись на власні переживання буття в світі. Невпевненість у собі, яка обумовлена опорою на «несправжнє Я» [46, 95, 96], акомпанується високою тривожністю саморозкриття, намаганням утримувати під жорстким контролем не лише свою поведінку, а й будь-яку життєву ситуацію (М-), відчуттям беспорядності та втомленості, неспроможності впоратися з труднощами, униканням відповідальності.

Наведений аналіз дозволяє зробити наступні висновки:

- особам з високим рівнем прийняття себе властиве емоційна стабільність, реалістичність у поглядах, автентичність у проявах, прийняття широкого кола своїх особливостей та відкритість до всього спектру своїх переживань, активність, наполегливість, рішучість у досягненні поставлених цілей, товариськість і дружелюбність, оптимізм та високий рівень довіри до себе та інших, домінування позитивних емоційних станів, стійкість до невдач та загроз;

- особам з низьким рівнем прийняття себе властиве високий самоконтроль, підозрілість, схильність до почуття провини, фрустрованість, емоційна нестабільність.

На рис. 3.5 представлено графічні зображення профілів прояву ознак нарцисизму за методикою «Тест оцінки нарцисизму» Ф. Денеке та Б. Хілгенстока (в адаптації В. Д. Віда, Н. М. Залуцької) у осіб, які мають високий (ІСт-мах) та низький (ІСт-мін) рівень прийняття себе.

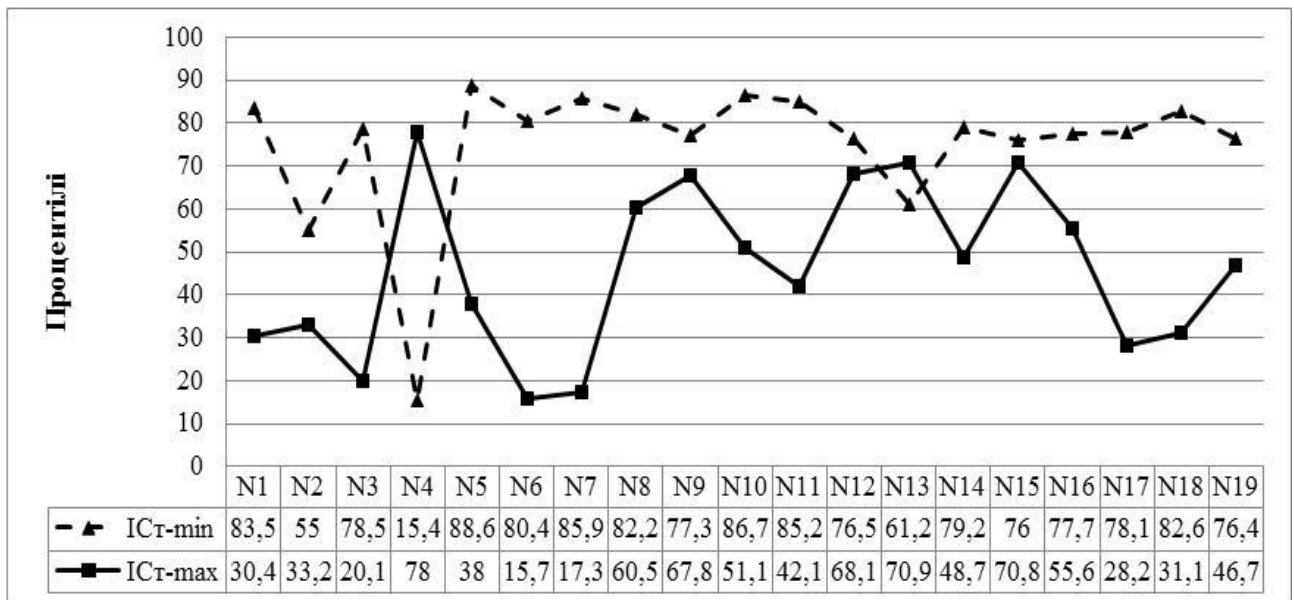

Рис.3.5. Профілі прояву ознак нарцисизму у осіб, які мають високий (ІСт-мах) та низький (ІСт-мін) рівень прийняття себе.

На осі ОХ розташовані шкали нарцисизму за методикою «Тест оцінки нарцисизму», на осі ОУ – процентільна шкала, середня лінія ряду відповідає 50 процентілю. Ранжування за найбільшим відхиленням від середньої лінії ряду показників нарцисизму, що належать до першого або четвертого кварталів розподілу, у представників групи з високим рівнем прийняття себе (ІСт-мах) склало послідовність: N6, N7, N3, N4, що має змістовне навантаження відсутності схильності до нарцисизму. У представників групи з низьким рівнем прийняття себе (ІСт-мін) ця послідовність має більшу розгалуженість та чіткі ознаки нарцисичних проявів: N5, N10, N7, N11, N1, N18, N8, N6, N14, N3, N17, N16, N9, N12, N15. Отже, представникам групи (ІСт-мах) властиве: визнання будь-яких особливостей власного «Я» (N3-), зокрема, свого тіла, тому фізичні недоліки не визивають почуття сорому чи провини (N6-); базова впевненість в собі та високий рівень соціабельності, що дозволяють бути щирим, відкритим, конгруентним та толерантним до прояву інакості іншої людини (N7-); впевненість в можливості

реалізації власного потенціалу та активні відповідні дії, незважаючи на труднощі, відчуття емоційної безпеки та фундаментальної надії на краще (N4+); високий адекватний рівень саморегуляції, спрямованої на підтримку афективної рівноваги, внутрішньої стійкості, відчуття власної цінності та гідності, виявлення толерантності до невизначеності (N19-). Психологічний портрет представників групи ІСт-мін в контексті нарцисичних рис визначається болісними сумнівами щодо власної цінності у супроводі домінуючого відчуття сорому та страху саморозкриття (N5); залежністю від ідеалізованого зовнішнього об'єкта (N16), який наділяється великою силою захисту від власного осуду та знецінювання, та стає ідентифікаційною моделлю задля компенсації власного дефіциту у визнанні та могутності (N11, N10). Відчуття власної нікчемності, недоречності, спустошеності (N1), брак сенсу власного життя (N15) у супроводі безсилля та крихкості его-ідентичності (N9) викликають інтенсивну тривогу, котра вимагає активізації захисту self-системи, але вкрай деструктивні тенденції (N12) частіше обертаються проти себе. Для захисту власного «Я», значення і роль інших людей знецінюється (N14), і, таким чином, зберігається суб'єктивне прийняття себе, а точніше «уявної самості». Знецінювання об'єкту дозволяє забезпечити захист від потенційної можливості буди відторгненим «значущим іншим» - знецінення значимої людини та стосунків з нею зберігають людину з низьким рівнем прийняття себе від болю розчарування та страху відкидання. Соціальна ізоляція (N7) або зростання регресивних тенденцій у вигляді фантазування (N8) для осіб з високим рівнем неприйняття себе – це засіб уникнення контактів, що сприймаються, завдяки механізму проєктивної ідентифікації, як загроза відкидання або критики. Нарцисична користь від хвороби (N18) дозволяє знизити рівень тривоги, пов'язаної з неуспішністю, визнання якої є травматичною для нарцисично-організованої особистості, або отримати додаткову, підтримуючу увагу з боку оточуючих. Завдяки перекиданню відповідальності за невдачу на свій фізичний стан (N17), особа, якої притаманне емоційне невдоволення собою, обмежує область самонеприйняття, але прийняття себе в такому випадку не є повним.

На рис. 3.6 надано профілі показників мотивації афіліації та рефлексивності у осіб з високим (ІСт-мах) та низьким (ІСт-мін) рівнем прийняття себе та відповідними їм проявами толерантності, які було вивчено попередньо. Профілі груп візуально є симетричними.

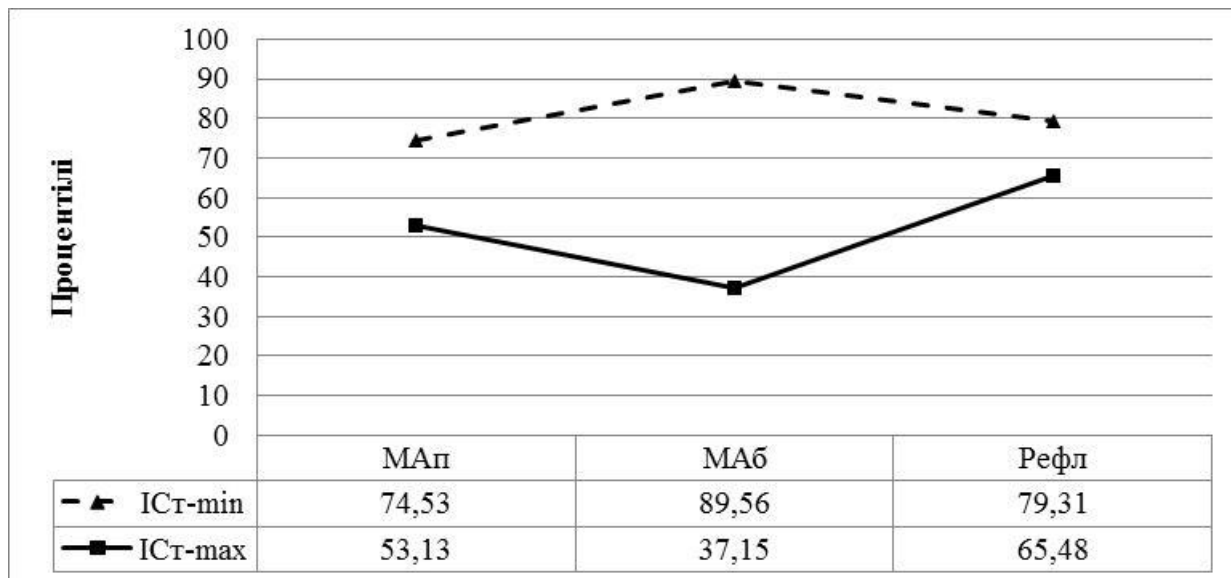

Рис.3.6. Профілі мотивів афіліації та рефлексивності у осіб, які мають високий (ІСт-мах) та низький (ІСт-мін) рівень прийняття себе.

Значення t-критерію Ст'юдента між однойменними показниками мотивації афіліації та рефлексивності двох груп обстежених, що презентовано в табл.3.14, свідчать про достовірні значимі розбіжності на 1% рівні за показниками МАб (боязнь відкидання) та МАп (прагнення до людей), на 0,5% рівні – для Рефл.

Таблиця 3.14

Значення t-критерію Ст'юдента між однойменними показниками мотивації афіліації та рефлексивності в групах, що порівнюються

Порівняння груп ІСт-мах / ІСт-мін	МАп	МАб	Рефл
t-критерій	-2,801*	-10,624*	-2,512

Встановлено, що особам з високим рівнем прийняття себе (група ІСт-мах), властиве помірний рівень виразності мотиву прагнення до людей та рефлексивності, вони не відчувають необхідності у підтвердженні, схваленні з боку оточуючих, а тому вибірливі у контактах без відчуття інтенсивного страху бути

відкинутим або засудженим, та толерантні до різноманіття проявів іншого. Тобто вони схильні визнавати свою потребу в спілкуванні з іншими, але без надмірної напруги щодо встановлення контактів та зануренсті до інтенсивних рефлексивних процесів. Особам з низьким рівнем прийняття себе (ІСт-min) притаманне високий рівень прагнення до прийняття іншими у супроводі страху відкидання та виразністю інтенсивних рефлексивних процесів, котрі спрямовані на аналіз взаємодії та власних проявів задля забезпечення емоційної безпеки у стосунках. Таке поєднання мотивів афіліації (високий рівень МАб та МАп), свідчить про наявність внутрішньо-особистісного конфлікту. Надмірний страх відкидання (МАб+) блокує можливість реалізації прагнення до прийняття іншими (МАп+), що супроводжується переживанням фрустрації, високого рівня тривоги та невдоволеності від соціальної взаємодії. Вибірковість у стосунках цих осіб має інший характер, а саме, пошук емоційно-безпечних відносин, підтримуючих власне крихке «Я», що супроводжується посиленням інтолерантності до всього, що не задовольняє потребу у прийнятті та стабілізації его-ідентичності.

Виявлені закономірності безпосереднього та опосередкованого впливу самоприйняття на толерантність в системі властивостей особистості доводять гіпотезу про роль самоприйняття як чинника толерантності.

Висновки до третього розділу

У третьому розділі викладено результати емпіричного дослідження індивідуально-психологічних особливостей самоприйняття як чинника толерантності особистості. Емпірично доведено, що особливості самоприйняття визначають специфіку толерантності, яка виявляється у якісно-кількісному поєднанні її показників.

1. Кількісний аналіз, спрямований на пошук взаємозв'язків між структурними компонентами самоприйняття, а саме формально-динамічними та якісними, свідчить про їх єдність, цілісність та системність. Встановлена певна закономірність у характеру цих зв'язків, яка забезпечує цільову функцію

самоприйняття – еґо-інтеґрацію особистості. «Індекс самоприйняття», який є узагальнюючою характеристикою, що відбиває ступінь прийняття себе індивідом у просторі суто психологічних характеристик (коґнітивних, емоційних, поведінкових, контрольнo-регулятивних), додатно пов'язано з ознаками формально-динамічного рівня, що свідчить про високий потенціал самоприйняття (стійкість, легкість, широта сфер прийняття себе) на фоні низького рівня напруженості. Від'ємні зв'язки цього показника зафіксовано з показниками, що відповідають незадоволеності потреби у прийнятті та активності у її експресивних проявах.

2. Встановлено статистично значимі на 1% рівні взаємозв'язки показників самоприйняття та толерантності. Додатні зв'язки демонструють показники самоприйняття ССо, СЛо, Сшо, СЕт, СКт, СПт, ІСт, Сзго з усіма показниками толерантності, що означає синхронне зростання значень показників самоприйняття та толерантності. Отже, прийняття себе супроводжується проявом всього спектру ознак толерантності: прийняттям «іншого», емоційно-сприятливим ставленням до відмінностей та своєрідності у позиціях, відкритістю до нового досвіду, активністю у встановленні паритетних взаємин, конґруентністю у презентації власних поглядів та визнанні права на самовизначення іншого, усталеності та терпимості, ненасильства до чужорідних проявів з визнанням права на власне самовизначення та розбіжності у світоглядах за умов збереження ідентичності та мирного співіснування. Наявність від'ємних зв'язків між показниками самоприйняття СПо, СВо, СКРт та усіма показниками толерантності пояснюється тим, що означені показники самоприйняття містять інформацію про негативне ставлення до себе, котре супроводжується зменшення проявів толерантності.

3. Здійснено групування обстежених методом якісного аналізу, що дозволило виявити представників 6 груп: з полімодальним (високий, або низький рівнем показника «Індекс самоприйняття») та мономодальним (домінування одного із показників самоприйняття: емоційного, коґнітивного, поведінкового, або контрольнo-регулятивного). Методом «профілів» вивчено та описано

індивідуально-психологічні особливості толерантності в представників виділених груп.

Встановлено, що представники групи ІСт-маx (високий рівень за «Індексом самоприйняття») властиво толерантні прояви всіх характеристик (толерантна поведінка, доброзичливість, здатність до розуміння іншого, прийняття різноманіття та несхожості у поглядах та проявах). Представникам групи ІСт-мін, притаманна інтолерантність у всьому спектрі емоційних, когнітивних та поведінкових проявів. Схожі прояви толерантності виявляють представники таких груп: СЕт, СКт, СПт; всі характеристик толерантності мають високий рівень, але ці групи відрізняються за домінуванням відповідних (емоційних, когнітивних, поведінкових) компонентів толерантності. Представники групи СКРт демонструють низькі значення за всіма показниками толерантності, що свідчить про інтолерантні тенденції емоційного, когнітивного та дійового характеру.

Статистично підтверджена значимість відмінностей у проявах толерантності в представниках виділених груп, що доводить чинні дії самоприйняття відносно толерантності, тобто особливості самоприйняття визначають індивідуально-психологічні прояви толерантності.

4. Встановлено, що показник самоприйняття ІСт на значимому рівні пов'язаний додатно з такими рисами особистості як: безпечність, екстраверсія, соціальна сміливість, емоційна стабільність, сердечність, базовий потенціал надії, рефлексивність, та тенденції прагнення до людей у мотивації афіліації; встановлює від'ємні зв'язки з рисами: тривожність, фрустрованість, схильність до переживання відчуття провини, незначне Self, жага похвал і підтвердження, безсиле Self, деперсоналізація, негативне тілесне Self, іпохондричний захист від тривоги, нарцисична лютя, архаїчне уникання, симбіотичний захист, втрата контролю емоцій і спонукань, прагнення до ідеального Self-об'єкту, страх відкидання.

За результатами кореляційного аналізу встановлено значимі додатні зв'язки загального показника толерантності (ЗПТ) на високому, 1% рівні, з показниками: сила «Я», афектотимія, соціальна сміливість, високий самоконтроль,

практичність, готовність до об'єктивності у прийнятті рішень, прагнення до людей; на 5% рівні з показниками: екстраверсія, самодостатність, безпечність, радикалізм, рефлексивність. Загальний показник толерантності (ЗПТ): має від'ємні зв'язки ($p \leq 0,01$) з показниками: Q4, QII, E, L, O, МАб, тобто толерантність акомпанується розслабленістю, адаптованістю, емоційною стабільністю, конформністю, довірливістю та самовпевненістю, низьким страхом відкидання; встановлює значимі на 1% рівні від'ємні зв'язки з ознаками нарцисизму: незначне Self, безсиле Self, негативне тілесне Self, нарцисична лють, та додатні зв'язки з показником базовий потенціал надії, що відповідає визначеним тенденціям прояву нарцисизму у показника самоприйняття. Можна вважати, що виявлені закономірності не тільки розширюють уявлення про феномени, що вивчаються – самоприйняття та толерантність, але й визначають можливість опосередкованого впливу самоприйняття на толерантність.

5. Порівняльний аналіз виявлених зв'язків самоприйняття та толерантності з широким спектром рис особистості визначив наявність спільних закономірностей їх зв'язку, та надав можливості експлікувати риси-чинники, медіатори опосередкованого впливу самоприйняття на толерантність, а саме: доброзичливе ставлення до людей, емоційна стабільність, незалежність, безпечність, життєрадісність, сила «Над-Я», соціальна сміливість, рішучість, товариськість, незлопам'ятність, довіра, самовпевненість, розслабленість, екстраверсія, адаптованість, безсиле Self, базовий потенціал надії, незначне Self, негативне тілесне Self, нарцисична лють, прагнення до людей, відсутність страху відкидання, рефлексивність.

6. Досліджено специфіку толерантності та спектру рис особистості, що супроводжують її прояви в осіб з різними типами самоприйняття. Встановлено, що особам з високим рівнем самоприйняття, властиво толерантне ставлення до інших, емоційна зрілість та стабільність, навіть у складних та непередбачених обставинах, врівноваженість та реалістичність у поглядах, впевненість у собі та автентичність у проявах, прийняття широкого кола своїх особливостей та відкритість до всього спектру своїх переживань (думок, почуттів), активність,

наполегливість, рішучість у досягненні поставлених цілей, товариськість і дружелюбність, оптимізм та високий рівень довіри до себе, до інших, до життя у цілому, здатність до емпатії. Особам, котрі схильні до самонеприйняття та інтолерантності притаманно, високий самоконтроль, підозрілість, схильність до почуття провини, фрустрованість, сизотимія, слабкість «Я», практичність.

Результати досліджень даного розділу наведено в таких публікаціях: [54, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 64, 219].

У третьому розділі здійснені посилення на літературні джерела, що знаходяться у списку використаних джерел під номерами: [1, 2, 3, 7, 8, 46, 56, 87, 88, 95, 96, 111, 102, 109, 117, 135, 145, 152, 153, 156, 194].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі наведено результати теоретико-емпіричного дослідження самоприйняття як чинника толерантності особистості. Для встановлення системотвірної ролі самоприйняття відносно толерантності розглянуто феномен самоприйняття, його функції в системі особистості, структуру та компонентний склад, специфіку зв'язків з широким спектром рис особистості; розглянуто психологічну сутність феномену толерантності; визначено механізм опосередкованого та безпосереднього впливу самоприйняття на толерантність, досліджено специфіку прояву толерантності у осіб з різними типами самоприйняття.

1. У цієї роботи самоприйняття розглянуто як складна цілісна властивість особистості, що характеризується здатністю ставитися до себе з симпатією, визнанням своїх індивідуальних особливостей, почуттям задоволення від усвідомлення свого існування, незалежно від оцінок (власних чи інших людей), які надаються своїм емоціям, думкам, вчинкам (діяльності), тим самим забезпечуючи емоційну стабільність, емоційну безпеку, впевненість у власних рішеннях, довіру до своїх вчинків та его-інтеграцію. Спираючись на позиції континуально-ієрархічної концепції структури особистості, визначено макроструктуру самоприйняття, яка представлена за трьома рівнями: формально-динамічним, змістово-особистісним та соціально-імперативним, кожен з яких характеризується специфічним змістом.

2. Вивчення самоприйняття здійснювалося з позицій континуально-ієрархічного підходу до дослідження структури особистості, з опорою на диференційний, системний, та інтегральний принципи психології. Експліковані та описані як біполярні континууми: формально-динамічні показники самоприйняття (потреба, широта, легкість, стійкість та виразність самоприйняття) та якісні її характеристики (емоційний компонент – палітра афективних репрезентації, що супроводжують схильність особистості до самоприйняття різного ступеню; когнітивний – репрезентації самоприйняття в думці; конативний – зовнішні прояви ставлення до власної особистості; контрольно-регулятивний

компонент – ступень контролю за репрезентаціями самоприйняття та їх регуляція).

3. Складено програму емпіричного дослідження та розроблено (у співавторстві) комплекс психодіагностичних методик, спрямованих на вивчення формально-динамічних та якісних характеристик самоприйняття: «Експрес-діагностика конституційних компонентів самоприйняття», «Психологічна диспозиція конституційних показників самоприйняття»; «Експрес-діагностика якісних компонентів самоприйняття», «Індивідуальна композиція якісних показників самоприйняття». Презентовано результати апробації означеного комплексу психодіагностичних методик, які доводять їх відповідність психометричним вимогам і можливість використання в наукових цілях.

4. Емпірично виявлено значимі кореляційні зв'язки між показниками самоприйняття й широким спектром рис особистості. Встановлено, за допомогою кореляційного аналізу, статистично значимі на 1% рівні зв'язки якісних показників самоприйняття та показників толерантності, що емпірично підтверджує теоретичні погляди на взаємозв'язок та взаємовплив означених властивостей особистості. Показано наявність значущих різноспрямованих кореляційних взаємозв'язків між показниками самоприйняття, толерантності та спектром властивостей особистості, що їх супроводжують.

5. Виявлено та описано психологічні характеристики особистості в представників різних типів самоприйняття. Доведено: що особам з високим рівнем прийняття себе властиве емоційна стабільність, реалістичність у поглядах, автентичність у проявах, прийняття широкого кола своїх особливостей та відкритість до всього спектру своїх переживань, активність, наполегливість, рішучість у досягненні поставлених цілей, товариськість і дружелюбність, оптимізм та високий рівень довіри до себе та інших, домінування позитивних емоційних станів, стійкість до невдач та загроз; особам з низьким рівнем прийняття себе властиве високий самоконтроль, підозрілість, схильність до почуття провини, фрустрованість, емоційна нестабільність.

6. Вивчено психологічні особливості толерантності осіб, які різняться рівнем самоприйняття. Встановлено, що особам з високим рівнем самоприйняття, притаманне толерантне ставлення до інших, демонстрація толерантної поведінки у ситуаціях міжособистісного спілкування, відчуття щирої доброзичливості, здатність до розуміння й прийняття іншого, схильність прощати помилки, згладжувати неприємні почуття, установки толерантно ставитись до різноманіття та несхожості. Особам, котрі схильні до самонеприйняття притаманна інтолерантність, невизнання цінності індивідуальності, негативне ставлення до інших, надмірна роздратованість до прояву несхожості у поглядах, намагання та активні спроби переконувати та «перевиховувати» інших; надмірна критика інших, непохитність у своїй позиції.

7. Виявлені та досліджені властивості особистості (характеристики нарцисизму, мотивації афіліації, психологічного благополуччя, самоактуалізації, фактори особистості 16-PF, рефлексивність тощо), котрі супроводжують прояви самоприйняття й толерантності та слугують «медіаторами» опосередкованого впливу самоприйняття на толерантність, що виявляється як: доброзичливе ставлення до людей, емоційна стабільність, незалежність, життєрадісність, соціальна сміливість, рішучість, товариськість, незлопам'ятність, довіра, самовпевненість, розслабленість, екстраверсія, адаптованість, прагнення до людей, відсутність страху відкидання, рефлексивність.

Дисертаційна робота містить перспективи подальшого вивчення проблеми індивідуально-типологічних особливостей самоприйняття особистості. Представляє інтерес дослідження змістово-особистісних та соціально-імперативних показників, дослідження формування та розвитку самоприйняття та толерантності в онтогенезі особистості, розробка психокорекційних програм, спрямованих на розвиток та корекцію толерантності в контексті особливостей самоприйняття особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. А.с. Науково-методичний твір Науково-методичний твір «Комплекс методик діагностики формально-динамічних компонентів самоприйняття: «Експрес-діагностика конституційних компонентів самоприйняття»; «Психологічна диспозиція конституційних показників самоприйняття». О. П. Саннікова, І. О. Гордієнко. № 93757. опубл. 07.11.2019 р. 58 с.
2. А.с. Науково-методичний твір «Комплекс методик діагностики якісних компонентів самоприйняття: «Експрес-діагностика якісних компонентів самоприйняття»; «Індивідуальна композиція якісних показників самоприйняття». О. П. Саннікова, І. О. Гордієнко. № 93758. опубл. 07.11.2019 р. 70 с.
3. А.с. Тест-опитувальник якісних показників толерантності О. П. Саннікова, О. Г. Бабчук. реєстрац. № 33969. опубл. 05.05.2010р. 62 с.
4. Абрахам К., Гловер Э., Ференци Ш. Классические психоаналитические труды. М.: Когито-Центр, 2000. 223 с.
5. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии. М.: Акад. Проект; М.: Гаудеамус, 2015. 233 с.
6. Алексеева М. І. Внутрішньосімейна взаємодія та самоакцептація підлітків. Психологія: науково-метод. зб. К.: Освіта, 1993. Вип. 40. С. 63-73..
7. Алешина Е. Ю., Гозман Л. Я., Дубовская Е. М., Кроз М. В. Измерение уровня самоактуализации личности. М., 1987. С. 91—114.
8. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человековедения. М.: Наука, 1977. 380 с.
9. Анастаси А., С. Урбина. Психологическое тестирование. СПб.: Питер, 2001. 688с.
10. Асмолов А. Г., Солдатова Г. У., Шайгерова Л. А. О смыслах понятия «толерантность». *Век толерантности: Научно-публицистический вестник*. Москва: МГУ, 2001. С. 8-18.

11. Ассаджиоли Р. Психосинтез. Принципы и техники. Пер. с. Англ. Е. Перовой. М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. – 416 с.
12. Бабушкин. В. У. Феноменологическая философия науки: критический анализ. М.: "Наука", 1985, с. 13-100, 174-188
13. Бабчук О. Г. Прояв якісних особливостей толерантності в специфіці емпатії. О. Г. Бабчук: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Індивідуально-психологічні якості особистості майбутніх психологів, та їх динаміка у період професійної підготовки», (Одеса, 20 травня 2010 р.). МОН України, ПНПУ імені К.Д.Ушинського. Одеса: СМІЛ, 2010. С.119-122.
14. Бабчук О.Г. Особливості толерантності осіб із різними типами емоційності: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.01 загальна психологія, історія психології. Олена Григорівна Бабчук. Одеса, 2012. 21 с.
15. Бабчук О. Г. Психологічна характеристика толерантної та інтолерантної особистості. *Наука і освіта*. 2015. № 10. С. 116-121.
16. Балинт М. Базисный дефект: терапевтические аспекты регрессии. Издательство: М., Когито-Центр. Серия: Современная психотерапия, 2002. 256с.
17. Банах Л. С. Комуникативна толерантність, інтолерантність студентів ЗДІА. Л. С. Банах, І. А. Ільчук. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. ред. В. Г. Воронкова. Запоріжжя, 2009. Вип. 36. С. 166 - 179.
18. Бандура А. Теория социального научения. СПб.: Евразия, 2000. 320 с.
19. Бахтин М.М. К философии поступка. *Философия и социология науки и техники*: Ежегодник 1984-1985. М.: 1986. 249 с.
20. Бардиер Г.Л. Научные основы социальной психологии толерантности: Учебное пособие. СПб.: Изд-во «МИРС», 2007. 100 с.
21. Безюлева Г. В. Толерантность в пространстве образования: учеб. пособие. Г. В. Безюлева, С. К. Бондарева, Г. М. Шеламова. М.: Московский соц.-психологич. ин-т, 2005. 152 с.

22. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. М.: Прогресс, 1986. 421 с.
23. Бех І. Д. Категорія «ставлення» в контексті розвитку образу «Я» особистості. *Педагогіка і психологія*. 1997. № 3. С. 52-56.
24. Библия. Книги Священного писания Ветхого и Нового Завета. К. Украинское Библейское общество, 2004. 1390 с.
25. Бикова С. В. Особливості саморозвитку особистості майбутніх фахівців. О. Г. Бабчук, С. В. Бикова. *Теорія і практика сучасної психології: збірник наукових праць Класичного приватного університету*. м. Запоріжжя. Запоріжжя: Класичний приватний університет. 2020. №1, Т.1. С.8–12.
26. Бион У.Р. Научение через опыт переживания. Пер. с англ. М.: «Когито-центр», 2008. 128 с.
27. Бойко В.В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других. М.: Информационно-издательский дом «Филинь», 1996. 472с.
28. Бондырева С.К., Колесов Д. В.Толерантность: введение в проблему. М. : Изд-во Московского психолого-социального ин-та; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2003. 240 с.
29. Боулби Джон. Создание и разрушение эмоциональных связей. пер. с англ. В. В. Старовойтова. 2-е изд. М.: Академический Проект, 2004. 232 с.
30. Братченко С.Л. Межличностный диалог и его основные атрибуты. *Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии*. М., 1997. С.201-222.
31. Братченко С.Л. Психологические основания исследования толерантности в образовании. *Педагогика развития: ключевые компетентности и их становление*. Красноярск, 2003. С. 104–117.
32. Бриш К. Х. Терапия нарушений привязанности. От теории к практике. Пер. с нем. С. И. Дубинской. М.: «Когито-Центр», 2012. 316 с.
33. Бродский Д. Некоторые психологические основы конструктивной социальной толерантности <http://feedbackgroup.info/findman/psihtol.htm>
34. Бубер М. Проблема человека. Перевод с немецкого. Киев, “Ника-Центр”, “Вист-С”, 1998, 132 стр.

35. Бубер М. Два образа веры. М.: АСТ, 1999. 592 с.
36. Бурлачук Л. Ф., Морозов С. М. Словарь-справочник по психодиагностике. СПб.: Питер, 2000. 462 с.
37. Бурлачук Л. Ф. Психодиагностика: учебник для вузов. СПб.: Питер, 2006. 352 с.
38. Бьюдженталь Джеймс Ф. Т. Предательство человечности: миссия психотерапии по восстановлению нашей утраченной идентичности. Из кн.: Эволюция психотерапии: В 3-х т. М.: "Класс", 1998. т. 3, с.180-207.
39. Василюк Ф. Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций). Москва: Издательство Московского университета, 1994. 200 с.
40. Васюков В. Л. Толерантность и универсализм.
http://www.intelros.ru/readroom/fg/fg_1/5391-tolerantnost-i-universalizm.html
41. Васюков В. Л.. Феномен толерантности: философский анализ основных интерпретаций. <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/172565/1/16-20.pdf>
42. Велитченко Л. К. Педагогічна взаємодія: теоретичні основи психологічного аналізу: [монографія]. Одеса: БукаєвВадимВікторович, 2004. 344 с.
43. Велитченко Л. К. Психологічні основи педагогічної взаємодії: автореф. дис. ... доктора психол. наук: спец. 19.00.07. педагогічна та вікова психологія. Київ, 2006. 44 с.
44. Виноградова Е.Г. Субъективные предпосылки толерантности личности: дис. ... канд. наук: 19.00.01. Сочи, 2002. 118с.
45. Винникотт Д. В. Семья и развитие личности. Мать и дитя. Екатеринбург: Изд-во «ЛИТУР», 2004. 400 с.
46. Винникотт Д. В. Искажение Эго в терминах Истинного и Ложного Я. *Московский психотерапевтический журнал*. 2006. №1. С. 5-19.
47. Вірна Ж.П. Організація життя позитивної особистості: конструктивна прогностика та професійна успішність. *Наука і освіта*. Науково-практичний журнал Південного наукового центру АПН України. Одеса, 2014. № 9. С. 65–71.

48. Вірна Ж.П. Психологія особистісної події: навчальний посібник. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. 148 с.
49. Вірна Ж.П. Координація особистісно-нормативних змін ціннісних орієнтацій в діапазоні професійної адаптації особистості. *Психологія особистості: науковий журнал*, 2015. №1 (6). С. 161-172.
50. Вірна Ж.П. Толерантна компетентність педагога: концепція й емпірична верифікація. *Психологічні перспективи*, 2020. Вип. 36. С. 67–85
51. Выготский Л. С. Собрание сочинений: В 6-ти томах Т. 1. Вопросы теории и истории психологии. Под ред. А. Р. Лурия, М. Г. Ярошевского. М. : Педагогика, 1982. 488 с.
52. Гантрип Г. Шизоидные явления, объектные отношения и самость. М.: Издательство: Институт общегуманитарных исследований, 2010. 664 с.
53. Гасюк М. Б., Іщук О. Ю. Дослідження внутрішньої структури сім'ї у період виношування першої дитини. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. За ред. С. Д. Максименка, ч. 2. К., 2008. С. 90-98.
54. Гордієнко І. О. Самоприйняття та прийняття іншими як мотиваційні тенденції спілкування. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. Додаток 2 до Вип. 35, Том III (15): Тематичний випуск «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання», 2015. С. 64 – 71.
55. Гордієнко І. О. Самоприйняття як передумова толерантності особистості. *Актуальні дослідження в соціальній сфері: матеріали сьомої міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 16 травня 2016 р.)* Одеса, 2016. С. 84-86.
56. Гордієнко І. О. Мікроструктура самоприйняття особистості. І. О. Гордієнко. *Проблеми сучасної психології особистості*. Випуск 7: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених та студентів (20 травня 2016). Одеса: ВМВ, 2016. С. 50 - 55.

57. Гордієнко І. О. Самоприйняття та нарцисизм: співвідношення показників. *Проблеми сучасної психології особистості*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених та студентів (Одеса, 25-26 травня 2017). Вип. 8. Одеса: ВМВ, 2017. С. 62-67.
58. Гордієнко І. О. Психодіагностична методика «Індивідуальна композиція показників самоприйняття»: перевірка теоретичного конструкту. О. П. Саннікова, І. О. Гордієнко. *Проблеми сучасної психології*: збірник наукових праць Державного вищого навчального закладу “Запорізький національний університет” та Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Запоріжжя: ЗНУ, 2018. №1 (13). С.140–145
59. Гордієнко І.О. Співвідношення показників рефлексивності та самоствавлення особистості. *Психологія професійного саморозвитку особистості*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Проблеми сучасної психології особистості» (21 березня 2019р.). Одеса: ВМВ, 2019. С.191 – 198.
60. Гордієнко І. О. Презентація психодіагностичної методики «Психологічна диспозиція конституційних показників самоприйняття». О. П. Саннікова, І. О. Гордієнко. *Теорія і практика сучасної психології*: збірник наукових праць Класичного приватного університету. м. Запоріжжя. Запоріжжя: Класичний приватний університет. 2019. №5, Т.1. С.63–67.
61. Гордієнко І. О. Психологічний ресурс толерантності: самоприйняття та його функції. О. П. Саннікова, І. О. Гордієнко. *Вісник післядипломної освіти*: збірник наукових праць. Серія «Соціальні та поведінкові науки». Випуск 9(38). Київ, ДВНЗ «Університет менеджменту освіти». 2019 С.107-123.
62. Гордієнко І. О. Феномен самоприйняття та його прояви: контент-аналіз творів-самозвітів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова*. Серія 12. Психологічні науки: зб. наук. праць. Випуск 9(54). Київ, Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова. 2020. С. 46-57.

63. Гордієнко І. О., Кримова Н. О. Теоретичне дослідження чинників раннього впливу на формування особистості. *Габітус*. 2020. №15. С. 114-118.
64. Гордієнко І. О. Самоприйняття та факторна структура особистості: психологічні ознаки та їх співвідношення. О. П. Саннікова, І. О. Гордієнко. *Science and education a new dimension. Pedagogy and Psychology*, IX (98), Issue: 247, 2021. P. 59-64.
65. Гошовська Д. Т., Гошовський Я. О. Самоакцептивна атрибуція в контексті особистісного самоприйняття. *Психологічні перспективи*. 2013. Вип. 22. С. 40-50. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppst_2013_22_7
66. Грива О. А. Толерантність молоді у полікультурному середовищі: [Монографія]. К.:Видавництво. Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 2007. 275 с.
67. Гриншпун И. Б. К вопросу о методах диагностики толерантности. *Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика): Сб.научн.-метод.ст.* М.: Издательство Московского психолого-социального института. Воронеж: Издательство НПО "МОДЭК", 2003. 2 изд., стереотип. С.209-216.
68. Гриншпун И. Б. Понятие и содержательные характеристики толерантности. *Толерантное сознание и формирование толерантных отношений*. М., МПСИ, 2003.
69. Гротштейн Д. С. Расщепление и проективная идентификация. М.: Институт общегуманитарных исследований, 2007. 224 с.
70. Гуревич К. М. Психологическая диагностика: Учебное пособие. Под ред. К. М. Гуревича и Е. М. Борисовой. М.: Изд-во УРАО, 1997. 304 с.
71. Гуйшань, Цитати Дзен-мастеров, <http://www.sunhome.ru/religion/18835?p=2>
72. Гусев А.І. Толерантність до невизначеності як чинник розвитку ідентичності особистості: автореф. дис. ... на здобуття наукового ступеня канд. психол. наук: 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» . Одеса, 2009. 20с.

73. Гуссерль Э. Логические исследования. Картезианские размышления. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология. Кризис европейского человечества и философии. Философия как строгая наука. Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2000. 752 с.
74. Даль В. И. Толковый словарь русского языка. М.: Эксмо, 2009. 772 с.
75. Декларація принципів толерантності. [Проголошена та підписана 16 листопада 1995 р.]. Париж: ООН, 1996. 16 с.
76. Джемс В. Психология. Под ред. Л.О. Петровской. В. Джемс. М.: Педагогика, 1991. 368 с.
77. Додонов Б.И. Эмоция как ценность. М.: Политиздат, 1978. 272с.
78. Жадан І.В. Методика дослідження політичної толерантності: показники, критерій, інструментарій. *Практична психологія та соціальна робота*. 2004. № 6. С.33-35.
79. Жмырова Е.Ю. О понятии «толерантность» и ее видах. *Вестник Тамбовского государственного технического университета*. № 4-2. том 12, 2006. С. 1265-1269
80. Золотухин В.М. Две концепции толерантности. Изд-во Кузбасс. гос. техн. ун-т Кемерово: Кузбасс. гос. техн. ун-т, 1999. С.15-25
81. Зиновьев Д. В. Социокультурная толерантность – её сущностные характеристики, *Парадигма*, № 1, с. 50–61, 1998.
82. Зицер Д., Зицер Н. Азбука НО. Практическая педагогика. СПб.: филиал изд-ва «Просвещение», 2007. 287 с
83. Иванова Н.В. Процесс самопринятия и гуманистические ценностные ориентации педагога. Гуманизация воспитания в современных условиях. М., 1995, с.110-114
84. Калина Н. Ф. Основы психоанализа. Серия "Образовательная библиотека". М.: "Рефл-бук", К.: "Ваклер". 2001. 352 с
85. Кайгер В. Одиниці самосвідомості «образу Я» особистості. *Соціальна психологія: Український науковий журнал*. Київ, 2006. № 6. С. 68-71.

86. Камінська О. В. Основні характеристики самоствалення як компоненту структури самосвідомості. Український науковий журнал «Освіта регіону». 2011. № 2. С. 272.
87. Карпов А. В. Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики. *Психологический журнал*. 2003. Т. 24. № 5. С. 45-57.
88. Кернберг О. Тяжелые личностные расстройства: Стратегии психотерапии. М.: Независимая фирма "Класс", 2000. 464 с.
89. Килборн Б. Исчезающие люди. Стыд и внешний облик. М: Когито-Центр, 2016. 272 с.
90. Клайн П. Справочное руководство по конструированию тестов. Введение в психометрическое проектирование. Киев: Ника-Центр, 1994. 284с.
91. Клепцова Е. Ю. Психология и педагогика толерантности. М.: Акад. проект, 2004.
92. Кляйн М. Детский психоанализ. Издательство: Институт Общегуманитарных Исследований, 2010. 160 с.
93. Колкова С. М. Проблема позитивного изменения личности студентов - будущих психологов. *Вестник Северо-Восточного федерального университета им. М. К. Амосова*. 2009. №4.
94. Кон И. С. Открытие «Я». И. С. Кон. М.: Политиздат, 1978. 367 с.
95. Кохут Хайнц. Анализ самости: Систематический подход к лечению нарциссических нарушений личности. пер. с англ. М.: "Когито-Центр", 2003. 368 с. (Современная психотерапия).
96. Кохут Хайнц. Восстановление самости: М.: "Когито-Центр", 2003. 316 с.
97. Кришнамурти Дж. Немедленно измениться. М.: КМК, Лтд, 1993. 175 с.
98. Кьеркегор С. Страх и трепет. М.: Культурная революция, 2010. 488 с.
99. Лакан Ж. Семинары. Кн.1. М.: Логос, 1998. 432 с.,
100. Лао Цзы. Дао дэ цзин. Ростов н. Д: Феникс, 2003. 480 с.
101. Лекторский В. А. О толерантности, плюрализме и критицизме. В.А. Лекторский. *Вопросы философии*. 1997. № 11. С. 45–54.

102. Лекторский В. А., Садовский В. Н. О принципах исследования систем. *«Вопросы философии»*. 1960, № 8.
103. Леонтьев Д.А. Психология смысла. М.: Смысл. 584 с.
104. Лисина М. И. Формирование личности ребенка в общении. СПб.: Издательство «Питер», 2009. 318 с.
105. Лубенець Н.В. Толерантність як персональний стан: філософсько-психологічний аспект. *Вісник Житомирського державного університету*. Вип. 40. 2008. С. 15-18.
106. Лутошкин А.Н. Эмоциональные потенциалы коллектива. М.: Педагогика, 1988. 128 с.
107. Лушин П.В. Толерантность и модели психологической службы в существующей образовательной системе: эконпсихологическая перспектива. *Практична психологія та соціальна робота*. 2005. № 6. С. 1-3.
108. Майструк В. М. Самоприйняття як чинник психологічного благополуччя сучасної жінки: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 2018. 194с.
109. Максименко С. Д. Генезис существования личности. Киев: Изд-во ООО «КММ», 2006. 240 с.
110. Малер М. С., Пайн Ф., Бергман А. Психологическое рождение человеческого младенца: Симбиоз и индивидуация. М.: Когито-Центр, 2011. 413 с.
111. Мак-Вильямс Н. Психоаналитическая диагностика: Понимание структуры личности в клиническом процессе. М.: Библиотека психологии и психотерапии. Выпуск 49, 1998. 480 с.
112. Маралов В.Г. Психология педагогического взаимодействия воспитателя с детьми. М.: Прометей, 1992. 80 с.
113. Маралов В.Г. Основы самопознания и саморазвития. М., 2004. 256 с.
114. Марк Аврелий Антоний. Наедине с собой. Размышления. Издательство Азбука Серия книг Азбука-классика. 2015. 192 стр
115. Маслоу А. Самоактуализация. Психологи личности: Тексты. М., 1982

116. Маслоу Абрахам. Мотивация и личность. Пер. с англ. Татлыбаевой А. М. СПб.: Евразия, 2001. 478 с.
117. Мельников В. М. Введение в экспериментальную психологию личности: учеб. пособие для слушателей ИПК преподавателей пед. дисциплин ун-тов и пед. ин-тов. Москва: Просвещение, 1985. 319 с.
118. Митина О.В. Методы исследования каузальных связей. *Экспериментальная психология в России: традиции и перспективы*, Сборник материалов конференции. 2010. С. 139–143.
119. Мясищев В. М. Основные проблемы и современное состояние психологических отношений человека. *Психологическая наука в СССР*. М. : АПН РСФСР, 1960. Ч. 2. С. 110-125.
120. Мясищев В. Н. Психология отношений: избранные психологические труды. Москва: Институт практической психологии; Воронеж: НПО 'МОДЭК', 1998. 368 с.
121. На пути к толерантному сознанию. [отв. ред. А.Г. Асмолов]. М.: Смысл, 2000. 255 с.
122. Наследов А. Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных: учебное пособие. СПб: Речь, 2004. 392 с.
123. Небылицын В. Д. Психофизиологические исследования индивидуальных различий. М.: Наука, 1976. 336 с.
124. Носенко Е. Толерантність до невизначеності як системоутворювальний особистісний чинник творчої обдарованост. *Психологія суспільства*. 2002 №1. с. 97-106
125. Норакидзе В. Г. Свойства личности и фиксированная установка. <http://www.voppsy.ru/issues/1983/835/835130.htm>
126. Общая психодиагностика. [под ред. А. А. Бодалева, В. В. Столина]. М. Изд-во Моск. ун-та, 1987. 303 с.
127. Оллпорт Г. Становление личности: избранные труды. М.: Смысл, 2001. 462с.

128. Пантеев С. Р. Самоотношение как эмоционально-оценочная система. М.: МГУ, 1991. 110 с.
129. Перлз Ф. Теория гештальттерапии. М.: Институт Общегуманитарных Исследований, 2004. 384 с.
130. Петровский В. А. Личность в психологии: парадигма субъективности. Ростов-на Дону: Феникс, 1996. 512 с.
131. Погодин И.А., Олифиревич Н.И. Нарциссизм: феноменология, диагностика, психологическая помощь. [Электронный ресурс] Режим доступа: https://www.b17.ru/article/nartsissizm_fenomenologiya_diagnostika .
132. Погодина А. А. Толерантность: термин, позиция, смысл, программа. *Первое сентября, История*, № 11, с. 4–8, 2002.
133. Подгорецкий Й. Толерантность: понятие и концепция. *Вестник Томского государственного педагогического университета*. №2, 2004, С. 24-31.
134. Почебут Л.Г. «Взаимопонимание культур», СПб.: Изд-во СПбУ, 2005. 280 с.
135. Прокопенко Т. О. Теорія систем і системний аналіз : навч. посіб.; М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси: ЧДТУ, 2019. 139 с.
136. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты.: учебное пособие. [под ред. Д. Я. Райгородского]. Самара: Издательский Дом «Бахрах», 1998. 672с.
137. Резник Р. «Порочный круг» стыда: взгляд гештальт-терапии. В сб.: *Гештальт-2000*. Московский Гештальт Институт (сб. материалов), с. 6 – 20.
138. Рехардт Э., Иконен П.П. Происхождение стыда и его проявления. *Журнал практической психологии и психоанализа* 2009, №4 с.12-20.
139. Робин Ж.-М. Стыд. Стенограмма лекции в Москве. В сб.: *Гештальт-2002*. Московский Гештальт Институт (сб. материалов).
140. Роджерс К. Брак и его альтернативы. Позитивная психология семейных отношений. М.: Этерна, 2006. 320с.
141. Роджерс К. Р. Становление личности. Взгляд на психотерапию. Москва: Изд-во ЭКСМО-ПРЕСС, 2001. 416 с.

142. Роджерс Н. Творчество как усиление себя. *Вопросы психологии*. 1990. № 1. С. 164 - 168.
143. Рязанцева О. Ю. Принятие как экзистенциальный ресурс личности. *"Наука і освіта"* Науково-практичний журнал Південного наукового центру НАПН України. 2011, №3 .LXXXXIX. С. 75-79. УДК 150.192+155.2 <http://hpsy.ru/public/x6110.htm>
144. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. О месте психического в общей взаимосвязи явлений материального мира. М.: АН СССР, 1957. 327с.
145. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург: Питер, 2002.
146. Рубинштейн С. Я. Экспериментальные методики патопсихологии. М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс, 1999. 448 с. (Серия «Мир психологии»).
147. Рукавишников А. А. Опросник личностной ориентации (ЛиО): практическое руководство. М.: Генезис, 2002. 96с.
148. Русалов В. М. Биологические основы индивидуальных различий. М., 1979. 352 с.
149. Садовский В.Н. Основания общей теории систем. Логико-методологический анализ. Издательство «Наука», Москва, 1974, 280с
150. Санак И.А. Взаимосвязи показателей самоотношения и мотивации аффилиации. *Наука і освіта*. 2007. №8-9. С. 153 – 155.
151. Санникова О. П. Соотношение устойчивых индивидуально-типических особенностей эмоциональности и общительности. *Вопросы психологии*. 1982. N2. С. 109-115.
152. Санникова О.П. Эмоциональность в структуре личности. Одесса: Хорс, 1995. 334 с.
153. Санникова О. П. Феноменология личности: [Монография]. О. П. Саннікова. Одесса: СМІЛ, 2003. 256 с.
154. Санникова О. П. Формально-динамические и качественные метакarakterистики индивидуальности. О. П. Санникова. *Наука і освіта*. 2007. № 6-7. С. 30-33.

155. Саннікова О. П., Бабчук О. Г. Толерантність як складна властивість особистості в індивідуально-психологічному вимірі, *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України*, т. 10, вип. 16, с. 34–42, 2010.
156. Саннікова О. П. Макроструктура особистості: психологічний опис. *Наука і освіта*. Тематичний спецвипуск «Психологія особистості: теорія, досвід, практика». 2013. № 7 .CXVII. С. 7-12.
157. Сарджвеладзе Н. И. Личность и её взаимодействие с социальной средой. Тбилиси, «Мецниереба», 1989. 208 с.
158. Сартр Ж. П. Бытие и ничто: Опыт феноменологической онтологии. М.: Республика, 2000. 639 с.
159. Слободчиков В.И., Исаев Е.И. Введение в психологию субъектности: учеб. пособие для вузов. М.: Школа-Пресс, 1995. 384с.
160. Словарь иностранных слов и выражений. М.: Мысль, 1998. 605 с
161. Словарь по этике. 4-е изд., перераб. и доп. Отв. редактор И. С. Кон. М.: Политиздат, 1981. 431 с.
162. Словник української мови: в 11 томах. Том 7, 1976. Стор. 623.
163. Сигал Х., Белл Д. Теория нарциссизма в работах Фрейда и Кляйн. *Журнал практической психологии и психоанализа*. 2008. № 4. С. 53-59.
164. Соколова Е. Т. Самосознание и самооценка при аномалиях личности. МГУ Москва, 1989. 210 с.
165. Солдатова Г.У. Жить в мире с собой и другими. Тренинг толерантности для подростков. (Программа тренинга). Г.У. Солдатова, Л.А. Шайгерова, О.Д. Шарова. М.: Генезис, 2001 2-е изд. 112с.
166. Солдатова Г.У. Толерантность и интолерантность – две грани межэтнического взаимодействия. *Век толерантности: Научно-публицистический вестник*. Москва: МГУ, 2001. С. 19-37.
167. Солдатова Г. У. Толерантность – норма жизни в мире разнообразия: [Московский государственный университет]. *Вопросы психологии*. 2002. №1. С. 132-135.

168. Стерн Д. Н. Дневник младенца. Пер. Е. Патяевой, А. Локтионовой. М.: Генезис, 2001. 192 с.
169. Стерн Д. Н. Межличностный мир ребёнка. Взгляд с точки зрения психоанализа и психологии развития. пер. О. Лежиной. СПб.: Восточно-Европейский Институт Психоанализа, 2006. 384 с.
170. Столин В. В. Самосознание личности. М.: МГУ, 1983. 284 с.
171. Тайсон Ф., Тайсон Р. Л. Психоаналитические теории развития. Пер. с англ. М.: «Когито-Центр», 2006. 406 с.
172. Теплов Б. М. Избранные труды: В 2-х т. Т. II. М.: Педагогика, 1985. 360 с.
173. Терлецька Л. Г. Технологія самоаналізу. К.: ГЛАВНИК, 2005. 47 с.
174. Тинлей Джампа Бодхичитта и шесть парамит. пер. М. Малыгина, Б. Дондоков. Издательство БНЦ СО РАН, 2000. 254 стр.
175. Тлумачний словник. Українська мова: енциклопедія. НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Інститут української мови; редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.
176. Тодорцева Ю. В. Формування толерантності майбутніх учителів у процесі професійної підготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. теорія і методика професійної освіти. Одеса, 2004. 20 с.
177. Толерантность в современном обществе: опыт междисциплинарных исследований: сборник научных статей. под научн. ред. М. В. Новикова, Н. В. Нижегородцевой. Ярославль: Изд-во ЯГПУ, 2011. 357 с.
178. Толковый словарь русского языка. Под ред. Д. Н. Ушакова. М.: Гос. ин-т "Сов. энцикл."; ОГИЗ; Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1935-1940. (4 т.).
179. Трофименко Н. Є. Самоставлення як один із ефективних компонентів розвитку самосвідомості в сучасних умовах. [Електронний ресурс] Режим доступу до джерела:
http://www.rusnauka.com/DN2006/Psichologia/5_trofimenko.dok/htm/Вільний/12.07.2.006.

180. Уаделл М. Внутренняя жизнь. Психоанализ и рост личности. СПб.: ДОБРОСВЕТ, 2016. 312 с.
181. Уолцер Майкл. О терпимости. Перевод с англ.яз. И. Мюрнберг. М.: Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 2000. 160 с.
182. Фейрберн Р. В. Д. Избранные работы по психоанализу. М.: Канон+, 2020. 212с.
183. Фетискин Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп: учеб. пособ. М. : Психотерапия, 2002. 539 с.
184. Фрейд А. Психопатологии детства. М.: Издательский дом NOTA BENE, 2000. 224 с.
185. Фрейд А. Лекции по детскому психоанализу. М.: Апрель Пресс, Изд-во Эксмо, 2002. 304 с.
186. Фрейд З. О введении понятия «нарцизм». Собр. Соч. в 10 т., т.3. М.: ООО «Фирма СТД», 2006. С. 40-71.
187. Фромм Е. Мистецтво любові. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 192 с.
188. Хазанова М.А. Феномен принятия в психотерапевтическом консультировании. *Вопросы психологии*. 1993. №2. С.49-54.
189. Хайдеггер М. Время и бытие. М.: Республика, 1993. 447 с.
190. Хартманн Х. Эго-психология и проблема адаптации. Серия: Теория и практика психоанализа. Х. Хартман. М.: Издательство: Институт общегуманитарных исследований, 2002. 160 с.
191. Хеффе, О. Плюрализм и толерантность: к легитимации в современном мире. О. Хеффе. *Философские науки*. 1991. №12. С. 16-28.
192. Хорни К. Невроз и личностный рост. Борьба за самоосуществление. Перевод Е. И. Замфир. СПб.: Восточно-Европейский институт психоанализа и БСК, 1997. 400 с.
193. Цуканова А.П. Толерантность в структуре социально-психологической адаптации личности (на примере студентов): автореф. дис. ... канд. психол.

- наук: спец. 19.00.01- загальна психологія, історія психології. Хабаровск, 2006. 21 с.
194. Чернышов В.Н., Чернышов А.В. Теория систем и системный анализ : учеб. пособие. Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2008. 96 с.
195. Чебикин О.Я., Павлова І. Г. Становлення емоційної зрілості особистості [Текст] : [монографія]. Півд. наук. центр АПН України. О.: СВД Черкасов, 2009. 232 с..
196. Чекмарева Т.Н., Антонова Е.А. Проблема самопринятия в развитии личности.http://www.brstu.ru/static/unit/journal_2/docs/number_16/75-87.pdf
197. Чепелева Н. В. Методи аналізу оповідального тексту. *Технології розвитку інтелекту*. 2013. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/tri_2013_4_4.pdf
198. Чеснокова И. И. Проблема сознания в психологии. М.: Наука, 1977. 144 с.
199. Шалаев Н.В. Толерантность к неопределенности в психологических теориях. Человек в ситуации неопределенности. [под ред. А.К. Болотовой]. М.: ТЕИС, 2007. С. 34-48
200. Шварц-Салант Н. Нарциссизм и трансформация личности. М.: Класс, 2016. 296 с.
201. Швачко Е.В. Толерантность как психолого-социальный феномен. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/89708/13-Shvachko.pdf?sequence=1>
202. Шевеленкова Т. Д., Фесенко П. П. Психологическое благополучие личности (обзор основных концепций и методика исследования). Психологическая диагностика. 2005. №3. С. 95-129.
203. Шпиц Рене. Психоанализ раннего детского возраста. М.: Канон+, 2015. 256с.
204. Щедровицкий Г. П. Мышление – Понимание – Рефлексия. М.: Наследие ММК. 2005. 800 с.
205. Эллис А., Драйден У. Практика рационально-эмоциональной поведенческой терапии. 2-е изд. СПб.: Издательство «Речь», 2002. 352 с.
206. Эриксон Э. Г. Детство и общество. Санкт-Петербург, 1996. С. 6-22.

207. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис: Пер. с англ. Общ. ред. и предисл. Толстых А. В. . М.: Издательская группа "Прогресс", 1996. 344 с.
208. Якоби М. Стыд и истоки самоуважения. М.: Издательство: Институт аналитической психологии, 2001. 256 с.
209. Яремчук С. В. Характеристики самопринятия и возможности их диагностики. *Современные проблемы науки и образования*. 2014. № 2.; URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=12416> (дата обращения: 28.02.2019).
210. Ясперс Карл. Философская вера. *Смысл и назначение истории*. М.: Издательство: Республика 1994. 528 с.
211. Allport G. The Nature of Prejudice. Gordon Allport. Cambridge, MA: Addison-Wesley Publishing Co., Inc., 1954. 537 pp.
212. Budner, S., 1962, "Intolerance of ambiguity as a personality variable." *Journal of Personality*. 30, 29-50.
213. Bugental J.F.T. The art of the psychotherapist. New York, 1987.
214. Cattell R. The Scientific Analysis of Personality . Raymond Cattell. London: Penguin Books, Limited, 1965. 225p.
215. Chamberlain John M., Хаага David A.F. Unconditional Self-Acceptance and Psychological Health . John M. Chamberlain, David A. F. Хаага. *Journal of Rational-Emotive and Cognitive-Behavior Therapy* • Volume 19, Number 3, September 2001.
216. Coopersmith, S. (1967). The antecedents of self-esteem. San Francisco: W. H. Freeman.
217. Herbert J. D., Forman E. M., England E. L. Psychological acceptance. James D. Herbert, Evan M. Forman, and Erica L. England. *General Principles and Empirically Supported Techniques of Cognitive Behavior Therapy* . edited by William O'Donohue, Jane Fisher . – 2009. – pp. 102 – 114 URL : https://www.researchgate.net/publication/230745911_Psychological_acceptance

218. Hayes, S. C., Strosahl, K. D., & Wilson, K. G. (1999). Acceptance and commitment therapy: An experiential approach to behavior change. New York: Guilford Press
219. Hordiienko Iryna. Cechy przejawów samoakceptacji w strukturze czynnikowej osobowości. O. Sannikova, I. Hordiienko. KELM (Knowledge, Education, Law, Management). № 5 (33) vol. 4, 2020. P.104-110.
220. Jacobson, E. (1964) *The Self and the Object World*.
221. Kernberg, O. (1976) Normal and pathological development In *Object Relations Theory and Clinical Psychoanalysis* New York: Jason Aronson
222. Lazari-Pawlowska I. Trzy pojęcia tolerancji. *Studia Filizyczne*. 1984. № 8. https://www.h-net.org/~eopolska/Konstytucjonalizm/Roz9/trzy_pojecia.htm
223. May, R. (1983). *The discovery of being*. New York, NY: W.W. Norton.
224. Ogden T. On Projective Identification. *Int. J. Psycho-Anal.*, 60:357-373.
225. Patterson, T. G. & Joseph, S. (2006). Development of a measure of unconditional positive self-regard. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 79, 557–570.
226. Piontelli A. *From Fetus to Child: An Observational and Psychoanalytic Study*. London: Routledge, 1992. 244p.
227. Rogers C. R. *Client-Centered Therapy*. Boston, 1951.
228. Ryff C. D Psychological Well-Being Revisited: Advances in Science and Practice. *Psychother Psychosom*. 2014; 83(1) pp. 10 – 28. URL : doi: 10.1159 .000353263. Epub 2013 Nov 19 <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4241300> .
229. Sarnoff J. Anxiety, fear, and social affiliation. J. Sarnoff, P.G. Zimbardo. *J. Abnorm. Soc. Psychol.*, 1961. v. 62.
230. Shepard L. A. Self-acceptance: The evaluative component of the self-concept construct. *American Educational Research Journal*, Vol. 16, No. 2 (Spring, 1979), pp. 139 – 160. DOI: 10.2307 .1162326. URL : <https://www.jstor.org/stable/1162326>

231. The Strength of Self-Acceptance Theory, Practice and Research. Editors: Bernard, Michael E. 2013.
232. Wells L. E., Marwell G. Self-Esteem. Its Conceptualization and Measurement. London, 1976.
233. Williams, J. C., & Lynn, S. J. Acceptance: an historical and conceptual review. John C. Williams, Steven Jay Lynn. *Imagination, Cognition. And Personality*, Vol. 30(1), September 2010, pp. 5 – 56. DOI: 10.2190 .IC.30.1. URL :
https://www.researchgate.net/publication/275623747_Acceptance_An_Historical_and_Conceptual_Review
234. Winnicott, D. W. Transitional objects and transitional phenomena In *Through Paediatrics to Psycho-Analysis* New York: Basic Books, 1975.
235. Winnicott, D. W. Hate in the countertransference In *Through Paediatrics to Psycho-Analysis* New York: Basic Books, 1975

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

СТИМУЛЬНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ТА МАНУАЛ ПРОЦЕДУРИ «ЕКСПРЕС-ДІАГНОСТИКА КОНСТИТУЦІЙНИХ КОМПОНЕНТІВ САМОПРИЙНЯТТЯ»

Додаток А.1

ІНСТРУКЦІЯ

Покладіть перед собою виданий Вам бланк. На ньому наведено декілька відрізків прямих. Подивіться на перший. Уявіть собі, що на ньому розташовано все людство так, що на одному кінці (зверху) зосередилися найздоровіші люди (максимум здоров'я), а на іншому кінці (внизу) – найхворобливі (мінімум здоров'я). Відзначте хрестиком місце, яке, на Вашу думку, Ви займаєте на цій умовній шкалі.

Таку ж процедуру проведіть з усіма іншими шкалами. Перш ніж приступити до оцінки наступної конкретної шкали, ознайомтеся з описом її максимального прояву (див. нижче точка «max») і мінімального прояву (див. нижче точка «min»). Якщо Ви не зрозуміли інструкції, прочитайте її ще раз або зверніться до нас. Дякуємо за участь у дослідженні.

Шкала 1. Потреба у самоприйнятті (СПш+) – її відсутність (СПш-).
Точка *max* (СПш+) характеризує необхідність, інтенсивність потреби особистості бути прийнятою собою; точка *min* (СПш-) за шкалою свідчить про протилежні якості та означає, що потреба у самоприйнятті не є актуальною.

Шкала 2. Широта (СШш+) – вузькість (СШш-) сфер самоприйняття.
Точка *max* (СШш+) означає, що особистість приймає себе переважно в усіх областях життєдіяльності (в родині, на роботі, в міжособистісних відносинах, у сприйнятті своєї поведінки, емоцій, думок, зовнішності тощо), в яких усвідомлює

себе; точка *min* (СШш-) за шкалою характеризує вузькість сфер самоприйняття (людина приймає себе тільки в якійсь певній сфері життєдіяльності).

Шкала 3. Легкість (СЛш+) – трудність (СЛш-) прийняття себе. Точка *max* (СЛш+) відображає легкість, швидкість прийняття себе таким, який є в різних ситуаціях, безумовність прийняття себе; точка *min* (СЛш-) за шкалою означає, що особистість відчуває труднощі у самоприйнятті, коливається щодо визнання своїх певних рис, сумнівається в своїй цінності, намагається визначитися у ставленні до себе.

Шкала 4. Стійкість (ССш+) – нестійкість (ССш-) самоприйняття. Точка *max* (ССш+) відображає усталеність за часом, стабільність ставлення до себе в більшості життєвих ситуацій, незалежно від їх зміни; точка *min* (ССш-) за шкалою означає, що ставлення особистості до себе є мінливим, постійно коливається і відображає високу залежність від зовнішніх обставин.

Шкала 5. Виразність (СВш+) – невиразність (СВш-) самоприйняття. Точка *max* (СВш+) означає, що прийняття або неприйняття себе особистістю супроводжується яскравою експресією і має вираз у міміці, пантоміміці, інтонаційних особливостях голосу тощо; *min* (СВш-) за шкалою означає, що ставлення особистості до себе (приймає себе чи ні) зовні не виявляється.

Обчислення **Загального показника конституційної активності схильності до самоприйняття** здійснюється за формулою:

$$СЗгш = (СПш + СШш + СЛш + ССш + СВш) : 5.$$

Нижче надано бланк до інструкції процедури «Експрес-діагностика конституційних компонентів самоприйняття».

Бланк до інструкції процедури**«Експрес-діагностика конституційних компонентів самоприйняття»**

ПІБ _____ Стать _____ Вік _____ Дата _____

Здоров'я	Шкала 1	Шкала 2	Шкала 3	Шкала 4	Шкала 5
max	max	max	max	max	max
●	●	●	●	●	●
●	●	●	●	●	●
min	min	min	min	min	min

Додаток А.2

Таблиця А.1

Мануал

методики «Експрес-діагностика конституційних компонентів самоприйняття»

Система основних позицій	Характеристики методики
I. Загальні відомості про методику	«Експрес-діагностика конституційних компонентів самоприйняття». Автори: О. П. Саннікова, І. О. Гордієнко.
II. Діагностична мета	Діагностує <i>формально-динамічні (конституційні) компоненти самоприйняття</i> : потреба у самоприйнятті (СПш), широта сфер самоприйняття (СШш), легкість прийняття себе (СЛш), стійкість самоприйняття (ССш), виразність самоприйняття (СВш), а також загальний показник конституційної активності схильності до самоприйняття $СЗгш = (СПш + СШш + СЛш + ССш + СВш) : 5.$
III. Призначення	Для диференціального діагнозу, для наукового дослідження, для практичного застосування в сфері психологічного супроводу та консультування
IV. Короткий опис методики (комплектність)	Стимульний матеріал включає: інструкцію для досліджуваних; бланки, на яких зображені відрізки прямих (шкал); описи кожної шкали. Результат обчислюється в балах. Максимальне значення – 10 балів по кожній шкалі.
V. Стандартизація шкал	Стандартизація проводилася на базі Південноукраїнського національного педагогічного університет імені К. Д. Ушинського на вибірці, що

	охоплювала 252 осіб. Результати перевірки методики на валідність і надійність достатні ($p < 0.01$).
VI. Вимоги до користувача	Діагностику може здійснювати психолог-дослідник, практикуючий психолог, фахівець-суміжник, при відповідній підготовці.
VII. Вибірка	Для дорослих від 18 до 40 років. Застосовується строго індивідуально.
VIII. Характеристика терміну дослідження	Чітких обмежень в часі роботи із процедурою немає (від 5 до 15 хвилин). Не застосовується в стресогенних умовах (ситуація іспиту, при емоціогенних подіях в житті досліджуваних).
IX. Ситуація дослідження	Для практичних цілей бажана ситуація «клієнта». У наукових цілях можлива ситуація «експертизи».
X. Наявність паралельних тестів	Методика дослідження самоствавлення (МИС) (С.Р. Пантїлеев), шкала 6 – «Самоприйняття»; «Самоактуалізаційний тест (САТ)», шкала «Самоприйняття».
XI. Внесок співавторів	Розробка методологічних принципів і концепції і на котрих заснований теоретичний конструкт методики, розробка стратегічних задач створення методики, керівництво процесом стандартизації методики, постановка проміжних задач належить доктору психологічних наук, професору О. П. Санніковій; проведення емпіричних процедур, математичну та статистичну обробку даних на всіх етапах створення методики здійснювала аспірантка І. О. Гордієнко

ДОДАТОК Б
СТИМУЛЬНИЙ МАТЕРІАЛ, БЛАНК, «КЛЮЧ», МАНУАЛ
МЕТОДИКИ «ПСИХОЛОГІЧНА ДИСПОЗИЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ
ПОКАЗНИКІВ САМОПРИЙНЯТТЯ»

Додаток Б.1.

Інструкція. Перед Вам ряд тверджень і бланк, на якому передбачено 4 варіанти відповідей: «безумовно, так»; «мабуть, так»; «мабуть, ні»; «безумовно, ні». Ваше завдання – відповісти на кожне з питань. Виконувати завдання потрібно таким чином: Ви читаєте твердження і ставите хрестик під тим варіантом відповіді, яка Вам найбільше підходить в даному випадку. При відповіді на питання, кожного разу перевіряйте, щоб його номер співпадав з таким самим номером на бланку відповідей.

Основна умова експерименту – Ваша сумлінність і щирість. Якщо Вам незрозуміла інструкція, прочитайте її ще раз.

Шкала 1

1. Я хотів би подобатися собі більше.
2. Я завжди розумію й підтримую себе.
3. Я дуже втомився від почуттів провини й сорому.
4. Мені дуже потрібно, щоб на мене звертали увагу, опікувалися про мене.
5. Мене турбує, що я не завжди задоволений собою.
6. Мене не бентежать мої недоліки.
7. Мені хотілось би більш терпиміше ставитися до себе.
8. У мене достатньо любові до самого себе.
9. Дуже хочеться, щоб всі сприймали мене таким, який я є.
10. При першій нагоді, я поспішаю туди, де мене добре розуміють, люблять мене.

Шкала 2

1. Я подобаюсь собі тільки в одній, певній сфері мого життя.
2. Я подобаюся собі завжди, де б я не був і чим би я не займався.
3. Іноді маленька невдача здатна перекреслити мої успіхи в інших сферах моєї життєдіяльності.
4. Моє ставлення до себе виявляється у багатьох сферах мого життя (у відносинах із друзями, родиною, колегами, у професійній діяльності, хобі тощо).
5. Є лише певні ситуації, де я задоволений своєю поведінкою.
6. Волю спілкуватися тільки з тими, хто до мене ставиться з симпатією.
7. Я підтримую себе улюблених ситуаціях, улюблених своїх діях.
8. Мені важливо бути успішним тільки в чомусь значимому для мене.
9. Для мене найважливішим є добрі стосунки в сім'ї.
10. Вважаю, що мої погляди й вчинки подобаються більшості оточуючих.

Шкала 3

1. Мені важко сподобатися собі.
2. Будь-яка невдача легко приводить до розчарування в собі.
3. Я легко ухвалюю себе таким, який є в будь-яких ситуаціях.
4. Я дуже непросто приймаю будь-які зміни у моєї зовнішності.
5. Щоб сподобатися собі та іншим, мені треба добре постаратися.
6. Довгі сумніви в собі – це на мене не схоже.
7. Моє невдоволення собою триває, зазвичай, недовго.
8. Мені важко визнавати свої помилки.
9. Я легко відновлюю самоповагу після невдач і неприємностей.
10. Зазвичай мені важко визнавати в собі риси, які не сподобаються в інших людях.

Шкала 4

1. Моє ставлення до себе часто змінюється.
2. Навіть слухна критика не здатна змінити моє ставлення до себе.

3. Часто питання «Чи подобається Ви собі?» заганяє мене в глухий кут сумнівів.

4. Моє відношення до себе сильно залежить від обставин.

5. Моє ставлення до себе швидко відновлюється навіть після значних коливань.

6. Подобаюся я собі чи ні залежить від багато чого: мого настрою, відносини близьких, думки навколишніх, успішності на роботі тощо.

7. Що б не сталося, я завжди приймаю себе, свої емоції, свою поведінку.

8. Моє ставлення до себе рівне, стійке.

9. Будь-яка, навіть дрібна невдача, викликає в мене сумнів у своїх силах.

10. Я впевнений у своїх поглядах і вчинках.

Шкала 5

1. Дивлячись на мене, завжди помітно, задоволений я собою чи ні, подобаюся я собі чи ні.

2. Кажуть, що я ставлюсь до себе надто вимогливо, суворо.

3. Коли я собою незадоволений, то це помітно всім.

4. Мені легко сховати невдоволеність собою.

5. Що б не сталося, я завжди намагаюся демонструвати гарний настрій.

6. Я завжди стриманий у прояві невпевненості у собі.

7. Звичайно я обираю одяг, відповідний до мого настрою.

8. Буває, що я «зриваю» на інших незадоволення собою (буваю грубим і нестриманим).

9. Я не приховую від інших дійсне ставлення до самого себе.

10. Кажуть, що я сором'язливий.

Бланк до інструкції

ПІБ _____ Стать _____ Вік _____ Дата _____

Шкала 1

	Безумовно ТАК	Мабуть ТАК	Мабуть НІ	Безумовно НІ
1				
2				
3				
4				
5				
6				
7				
8				
9				
10				

Шкала 2

	Безумовно ТАК	Мабуть ТАК	Мабуть НІ	Безумовно НІ
1				
2				
3				
4				
5				
6				
7				
8				
9				
10				

Шкала 3

	Безумовно ТАК	Мабуть ТАК	Мабуть НІ	Безумовно НІ
1				
2				
3				
4				
5				
6				
7				
8				
9				
10				

Шкала 4

	Безумовно ТАК	Мабуть ТАК	Мабуть НІ	Безумовно НІ
1				
2				
3				
4				
5				
6				
7				
8				
9				
10				

Шкала 5

	Безумовно ТАК	Мабуть ТАК	Мабуть НІ	Безумовно НІ
1				
2				
3				
4				
5				
6				
7				
8				
9				
10				

Бланковий ключ до тест-опитувальника «Психологічна диспозиція конституційних показників самоприйняття»

Шкала 1

	Безумовно ТАК	Мабуть ТАК	Мабуть НІ	Безумовно НІ
1				
2	x	x	x	x
3				
4				
5				
6	x	x	x	x
7				
8	x	x	x	x
9				
10				

Шкала 2

	Безумовно ТАК	Мабуть ТАК	Мабуть НІ	Безумовно НІ
1	x	x	x	x
2				
3	x	x	x	x
4				
5	x	x	x	x
6	x	x	x	x
7				
8	x	x	x	x
9	x	x	x	x
10				

Шкала 3

	Безумовно ТАК	Мабуть ТАК	Мабуть НІ	Безумовно НІ
1	x	x	x	x
2	x	x	x	x
3				
4	x	x	x	x
5	x	x	x	x
6				
7				
8	x	x	x	x
9				
10	x	x	x	x

Шкала 4

	Безумовно ТАК	Мабуть ТАК	Мабуть НІ	Безумовно НІ
1	x	x	x	x
2				
3	x	x	x	x
4	x	x	x	x
5				
6	x	x	x	x
7				
8				
9	x	x	x	x
10				

Шкала 5

	Безумовно ТАК	Мабуть ТАК	Мабуть НІ	Безумовно НІ
1				
2				
3				
4	x	x	x	x
5	x	x	x	x
6	x	x	x	x
7				
8				
9				
10				

Додаток Б.2.

Ключ-дешифратор до тест-опитувальника «Психологічна диспозиція конституційних показників самоприйняття»

Обробка первинних даних. Варіанти відповідей на прямі твердження оцінюються таким чином: «безумовно, так» – 4 бали; «можливо, так» – 3 бали; «можливо, ні» – 1 бал; «безумовно, ні» – 0 балів. Відповіді на зворотні твердження оцінюються в зворотному порядку: «безумовно, так» – 0 балів; «можливо, так» – 1 бал; «можливо, ні» – 3 бали; «безумовно, ні» – 4 бали. Бали по кожному показнику формально-динамічного показника самоствавлення підсумовуються, максимальна кількість балів по кожному показнику дорівнює 40 балам.

У табл. Б.1 надано ключ-дешифратор за допомогою якого здійснюється підрахунок балів за кожною шкалою вимірювання конституційних показників самоприйняття та розраховується загальний показник схильності до самоприйняття.

Таблиця Б.1

Ключ-дешифратор до тест-опитувальника «Психологічна диспозиція конституційних показників самоприйняття»

Показники	Прямі індикатори	Зворотні індикатори
СПо – Потреба у самоприйнятті	1, 3, 4, 5, 7, 9, 10	2, 6, 8
СШо – Широта сфер самоприйняття	2, 4, 7, 10	1, 3, 5, 6, 8, 9
СЛо – Легкість прийняття себе	3, 6, 7, 9	1, 2, 4, 5, 8, 10
ССо – Стійкість самоприйняття	2, 5, 7, 8, 10	1, 3, 4, 6, 9
СВо – Виразність самоприйняття	1, 2, 3, 7, 8, 9, 10	4, 5, 6
СЗго – Загальний показник конституційної активності схильності до самоприйняття	$СЗго = (СПо + СШо + СЛо + ССо + СВо) : 5.$	

Додаток Б.3.

Таблиця Б.2

Мануал

тест-опитувальника «Психологічна диспозиція конституційних показників самоприйняття»

Система основних позицій	Характеристики методики
I. Загальні відомості про методику	«Психологічна диспозиція конституційних показників самоприйняття». Автори: О. П. Саннікова, І. О. Гордієнко.
II. Діагностична мета	Діагностує <i>формально-динамічні (конституційні) компоненти самоприйняття</i> : потреба у самоприйнятті (СПо), широта сфер самоприйняття (СШо), легкість прийняття себе (СЛо), стійкість самоприйняття (ССо), виразність самоприйняття (СВо), а також загальний показник конституційної активності схильності до самоприйняття: $СЗго = (СПо + СШо + СЛо + ССо + СВо) : 5.$
III. Призначення	Для диференціального діагнозу, для наукового дослідження, для практичного застосування в сфері психологічного супроводу та консультування
IV. Короткий опис методики (комплектність)	Стимульний матеріал включає: інструкцію для досліджуваних та текст опитувальника у вигляді 5 шкал, кожна містить по 10 тверджень; бланк для відповідей, побудований за принципом вибору одного з чотирьох варіантів (варіанти відповідей: «безумовно, так» - 4 бали, «мабуть, так» - 3 бали, «мабуть, ні» - 1 бал, «безумовно, ні» - 0 балів); ключ-дешифратор. Результати обчислюється в балах, максимальний бал для кожного формально-динамічного

	(конституційного) показника самоприйняття – 40 балів.
V. Стандартизація шкал	Стандартизація проводилася на базі Південноукраїнського національного педагогічного університет імені К. Д. Ушинського на вибірці, що охоплювала 252 осіб. Результати перевірки методики на валідність і надійність достатні ($p < 0.01$).
VI. Вимоги до користувача	Діагностику може здійснювати психолог-дослідник, практикуючий психолог, фахівець-суміжник, при відповідній підготовці.
VII. Вибірка	Для дорослих від 18 до 40 років. Застосовується строго індивідуально.
VIII. Характеристика терміну дослідження	Чітких обмежень в часі роботи із процедурою немає (від 10 до 15 хвилин). Не застосовується в стресогенних умовах (ситуація іспиту, при емоціогенних подіях в житті досліджуваних).
IX. Ситуація дослідження	Для практичних цілей бажана ситуація «клієнта». У наукових цілях можлива ситуація «експертизи».
X. Наявність паралельних тестів	Процедура «Експрес-діагностика конституційних компонентів самоприйняття» (О. П. Саннікова, І. О. Гордієнко; Методика дослідження самоставлення (МИС) (С. Р. Пантिलеев), шкала 6 – «Самоприйняття»; «Самоактуалізаційний тест (САТ)», шкала «Самоприйняття».
XI. Внесок співавторів	Розробка методологічних принципів і концепції і на котрих заснований теоретичний конструкт методики, розробка стратегічних задач створення методики, керівництво процесом стандартизації методики, постановка проміжних задач належить доктору психологічних наук, професору О. П. Санніковій;

	проведення емпіричних процедур, аналіз творів, математичну та статистичну обробку даних на всіх етапах створення опитувальника здійснювала аспірантка І. О. Гордієнко
--	---

ДОДАТОК В

Стимульний матеріал для проведення та мануал процедури «Експрес-діагностика якісних компонентів самоприйняття».

Додаток В.1

ІНСТРУКЦІЯ

Покладіть перед собою виданий Вам бланк. На ньому наведено декілька відрізків прямих. Подивіться на перший. Уявіть собі, що на ньому розташовано все людство так, що на одному кінці (зверху) зосередилися найздоровіші люди (максимум здоров'я), а на іншому кінці (внизу) – найхворобливі (мінімум здоров'я). Відзначте хрестиком місце, яке, на Вашу думку, Ви займаєте на цій умовній шкалі.

Таку ж процедуру проведіть з усіма іншими шкалами. Перш ніж приступити до оцінки наступної конкретної шкали, ознайомтеся з описом її максимального прояву (див. нижче точка «max») і мінімального прояву (див. нижче точка «min»). Якщо Ви не зрозуміли інструкції, прочитайте її ще раз або зверніться до нас. Дякуємо за участь у дослідженні.

Шкала 1. Емоційний компонент самоприйняття (СЕш). Точка *max* характеризує виключно позитивні почуття, емоції до свого «Я», переживання вкрай задоволеності собою, тільки симпатію, дружнє розташування до себе, доброзичливість, схвальне емоційне ставлення до самого факту свого існування. Точка *min* за шкалою відображає крайнє негативний емоційний фон ставлення до себе, повну незадоволеність собою, гнітюче, нестерпне переживання власної негідності аж до бажання бути непомітним, зникнути, гостре відчуття страху відторгнення іншими.

Шкала 2. Когнітивний компонент самоприйняття (СКш). Точка *max* за шкалою відповідає поглядам, судженням про себе як про найприємнішу людину, гідну уваги, любові, поваги, інтересу, захоплення з сторони усіх оточуючих незважаючи на помилки, промахи, невдачі. Точка *min* за шкалою відображає

фокусування на власних недоліках, таке ставлення до себе, коли власні погляди вважаються безглуздими, поведінка – недоречною, прояви сприймаються як чужі та заперечуються, не визнаються, зовнішність – непривабливою та потребуючої корекції.

Шкала 3. Конативний (поведінковий) компонент самоприйняття (СПш). Точка *max* відповідає діям, які спостерігаються іншими, з яких можна зробити висновок, що особистість собі дуже подобається, відноситься до себе з симпатією, наприклад, завжди відкрито пред'являє свої погляди, не боючись виглядати нерозумно або недоречно. Точка *min* за шкалою представлено діями, які пов'язані з бажанням приховати свою негідність і варіюються від спроб виправити, вдосконалити себе, стати кращім (красивішим, розумнішим), або в нехтуванні до себе чи усамітненні.

Шкала 4. Контрольно-регулятивний компонент самоприйняття (СКРш). Точка *max* відповідає інтенсивним переживанням (думкам, почуттям), які пов'язані з оцінкою ступеня прийняття-відторгнення іншими, а також активним діям, які спрямовані на прийняття себе (постійне самовдосконалення, дієти і т.д.). Точка *min* за шкалою означає, що особистість не турбують питання ступеню задоволеності собою та рівня симпатії до себе з боку інших.

Обчислення **Індексу самоприйняття** здійснюється за формулою:

$$ІСш = (Шк.1 + Шк.2 + Шк.3 + Шк.4) : 4.$$

Нижче надано бланк до інструкції процедури «Експрес-діагностика якісних компонентів самоприйняття».

Бланк до інструкції процедури**«Експрес-діагностика якісних компонентів самоприйняття»**

ПІБ _____ Стать _____ Вік _____ Дата _____

Здоров'я

Шкала 1

Шкала 2

Шкала 3

Шкала 4

ДОДАТОК В.2

Таблиця В.1

Мануал методики

«Експрес-діагностика якісних компонентів самоприйняття»

Система основних позицій	Характеристики методики
I. Загальні відомості про методику	«Експрес-діагностика якісних компонентів самоприйняття». Автори: О. П. Саннікова, І. О. Гордієнко.
II. Діагностична мета	Діагностує <i>якісні компоненти самоприйняття</i> : емоційний (СЕш), когнітивний (СКш), поведінковий (СПш), контрольнo-регулятивний (СКРш), а також загальний якісний показник «Індекс самоприйняття» $ІСш = (СЕш + СКш + СПш + СКРш) : 4$.
III. Призначення	Для диференціального діагнозу, для наукового дослідження, для практичного застосування в сфері психологічного супроводу та консультування
IV. Короткий опис методики (комплектність)	Стимульний матеріал включає: інструкцію для досліджуваних; бланки, на яких зображені відрізки прямих (шкал); описи кожної шкали. Результат обчислюється в балах. Максимальне значення – 10 балів по кожній шкалі.
V. Стандартизація шкал	Стандартизація проводилася на базі Південноукраїнського національного педагогічного університет імені К. Д. Ушинського на вибірці, що охоплювала 211 осіб. Результати перевірки методики на валідність і надійність достатні ($p < 0.01$).
VI. Вимоги до користувача	Діагностику може здійснювати психолог-дослідник, практикуючий психолог, фахівець-суміжник, при

	відповідній підготовці.
VII. Вибірка	Для дорослих від 18 до 40 років. Застосовується строго індивідуально.
VIII. Характеристика терміну дослідження	Чітких обмежень в часі роботи із процедурою немає (від 5 до 15 хвилин). Не застосовується в стресогенних умовах (ситуація іспиту, при емоціогенних подіях в житті досліджуваних).
IX. Ситуація дослідження	Для практичних цілей бажана ситуація «клієнта». У наукових цілях можлива ситуація «експертизи».
X. Наявність паралельних тестів	Методика «Шкала психологічного благополуччя» К. Ріфф (Шевеленкова, Фесенко), шкала «Самоприйняття»; «Самоактуалізаційний тест (САТ)», шкала «Самоприйняття».
XI. Внесок співавторів	Розробка методологічних принципів і концепції і на котрих заснований теоретичний конструкт методики, розробка стратегічних задач створення методики, керівництво процесом стандартизації методики, постановка проміжних задач належить доктору психологічних наук, професору О. П. Санніковій; проведення емпіричних процедур, аналіз творів, математичну та статистичну обробку даних на всіх етапах створення методики здійснювала аспірантка І. О. Гордієнко

ДОДАТОК Г

СТИМУЛЬНИЙ МАТЕРІАЛ, БЛАНК, «КЛЮЧ», МАНУАЛ МЕТОДИКИ «ІНДИВІДУАЛЬНА КОМПОЗИЦІЯ ЯКІСНИХ ПОКАЗНИКІВ САМОПРИЙНЯТТЯ»

ДОДАТОК Г.1

Методика «Індивідуальна композиція якісних показників самоприйняття»

Інструкція. Перед Вам ряд тверджень і бланк, на якому передбачено 4 варіанти відповідей: «безумовно, так»; «мабуть, так»; «мабуть, ні»; «безумовно, ні». Ваше завдання – відповісти на кожне з питань. Виконувати завдання потрібно таким чином: Ви читаєте твердження і ставите хрестик під тим варіантом відповіді, яка Вам найбільше підходить в даному випадку. При відповіді на питання, кожного разу перевіряйте, щоб його номер співпадав з таким самим номером на бланку відповідей. Відповіді відбивають особливості Вашої особистості, а тому не оцінюються з позицій «правильно» чи «неправильно». Основна умова експерименту – Ваша сумлінність і щирість. Якщо Вам незрозуміла інструкція, прочитайте її ще раз.

Шкала 1

1. Я собі подобаюсь.
2. Я болісно переживаю, коли мені відмовляють в чому-небудь.
3. В цілому, мене влаштовує те, яким я є.
4. Я сам собі неприємний.
5. Я часто гніваюсь на себе за зроблене.
6. Буває, я зневажаю себе.
7. Мені сподобається моя зовнішність.
8. Я часто відчуваю сором і провину.
9. Бути непомітним - мені комфортніше.
10. Я ставлюсь до себе з симпатією незважаючи на помилки.

Шкала 2.

1. Я часто думаю про те, як до мене ставляться оточуючі.
2. Я часто думаю про те, що хотів би бути іншим.
3. Мені важко визначити сфери життя, де я собі сподобаюсь.
4. Зазвичай я себе добре розумію.
5. Я часто сумніваюся в собі.
6. Я часто шукаю виправдання своїм вчинкам або бездіяльності.
7. Думаю, що іншим немає до мене ніякого діла.
8. Я часто мрію про те, як хотів би жити.
9. Я впевнений у своїх поглядах і вчинках.
10. Думаю, я людина, яка гідна уваги та поваги.

Шкала 3.

1. Я постійно прагну себе вдосконалювати.
2. Мені кажуть, що я дуже вимогливий до себе.
3. Я багато працюю над своєю зовнішністю (спортзал, дієти і т.п.).
4. Я скритний (свої почуття і думки тримаю при собі).
5. Я можу із задоволенням співати або танцювати, не боячись виглядати нерозумно або недоречно.
6. Я вдавався до послуг косметологів або пластичних хірургів для корекції зовнішності.
7. Приймаючи рішення, я більше спираюся на думку і підтримку значущих людей, ніж на себе.
8. Я відкрито проявляю свої почуття.
9. Я уникаю людей, від яких може надходити критика на мою адресу.
10. Я намагаюсь уникати уваги до мене з боку оточуючих.

Шкала 4.

1. Я схильний часто аналізувати свої вчинки, думки, почуття.
2. Я звертаюся з проханням лише тоді, коли впевнений, що відмови не буде.
3. Я часто цікавлюся думкою про мене близьких людей.

4. Я контролюю, щоб мої думки, емоційні прояви, дії не виходили за рамки загальноприйнятих.
5. Я часто порівнюю себе з іншими.
6. Я намагаюсь уникати ситуацій, в яких потрібно проявляти себе і отримувати оцінку оточуючих.
7. Я намагаюся створювати ситуації, коли можна сказати собі: «Ти - найкращий!».
8. Я дуже гостро відчуваю, коли ставлення до мене з боку інших людей змінюється.
9. Для мене притаманно боротися зі своїми недоліками.
10. Я намагаюся не звертати увагу на свої емоції і почуття.

Бланк до інструкції

ПІБ _____ Стать ___ Вік _____ Дата _____

Шкала 1

	Безумовно ТАК	Мабуть ТАК	Мабуть НІ	Безумовно НІ
1				
2				
3				
4				
5				
6				
7				
8				
9				
10				

Шкала 2

	Безумовно ТАК	Мабуть ТАК	Мабуть НІ	Безумовно НІ
1				
2				
3				
4				
5				
6				
7				
8				
9				
10				

Шкала 3

	Безумовно ТАК	Мабуть ТАК	Мабуть НІ	Безумовно НІ
1				
2				
3				
4				
5				
6				
7				
8				
9				
10				

Шкала 4

	Безумовно ТАК	Мабуть ТАК	Мабуть НІ	Безумовно НІ
1				
2				
3				
4				
5				
6				
7				
8				
9				
10				

**Бланковий ключ до тест-опитувальника
«Індивідуальна композиція якісних показників самоприйняття»**

Шкала 1

	Безумовно ТАК	Мабуть ТАК	Мабуть НІ	Безумовно НІ
1				
2	x	x	x	x
3				
4	x	x	x	x
5	x	x	x	x
6	x	x	x	x
7				
8	x	x	x	x
9	x	x	x	x
10				

Шкала 2

	Безумовно ТАК	Мабуть ТАК	Мабуть НІ	Безумовно НІ
1	x	x	x	x
2	x	x	x	x
3	x	x	x	x
4				
5	x	x	x	x
6	x	x	x	x
7	x	x	x	x
8	x	x	x	x
9				
10				

Шкала 3

	Безумовно ТАК	Мабуть ТАК	Мабуть НІ	Безумовно НІ
1	x	x	x	x
2	x	x	x	x
3	x	x	x	x
4	x	x	x	x
5				
6	x	x	x	x
7	x	x	x	x
8				
9	x	x	x	x
10	x	x	x	x

Шкала 4

	Безумовно ТАК	Мабуть ТАК	Мабуть НІ	Безумовно НІ
1				
2				
3				
4				
5				
6				
7				
8				
9				
10				

ДОДАТОК Г.2

Ключ-дешифратор до тест-опитувальника «Індивідуальна композиція якісних показників самоприйняття»

Обробка первинних даних: варіанти відповідей на прямі твердження оцінюються таким чином: «безумовно, так» – 4 бали; «можливо, так» – 3 бали; «можливо, ні» – 1 бал; «безумовно, ні» – 0 балів. Відповіді на зворотні твердження оцінюються в зворотному порядку: «безумовно, так» – 0 балів; «можливо, так» – 1 бал; «можливо, ні» – 3 бали; «безумовно, ні» – 4 бали. Бали по кожному показнику формально-динамічного показника самоствалення підсумовуються, максимальна кількість балів по кожному показнику дорівнює 40 балам. У табл. Г.1 надано ключ-дешифратор за допомогою якого здійснюється підрахунок балів за кожною шкалою вимірювання якісних показників самоприйняття та розраховується «Індекс самоприйняття».

Таблиця Г.1

Ключ-дешифратор до тест-опитувальника «Індивідуальна композиція якісних показників самоприйняття»

Показники	Прямі індикатори	Зворотні індикатори
СЕТ – Емоційний	1, 3, 7, 10	2, 4, 5, 6, 8, 9
СКТ – Когнітивний	4, 9, 10	1, 2, 3, 5, 6, 7, 8
СПТ – Поведінковий	5, 8	1, 2, 3, 4, 6, 7, 9, 10
СКРТ – Контрольно-регулятивний .	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10	
ІСт – Індекс самоприйняття	ІСт = (СЕТ + СКТ + СПТ + СКРТ) : 4.	

ДОДАТОК Г.3

Таблиця Г.2

Мануал тест-опитувальника «Індивідуальна композиція якісних показників самоприйняття»

Система основних позицій	Характеристики методики
I. Загальні відомості про методику	«Індивідуальна композиція якісних показників самоприйняття». Автори: О. П. Саннікова, І. О. Гордієнко.
II. Діагностична мета	Діагностує <i>якісні показники самоприйняття</i> : емоційний (СЕТ), когнітивний (СКТ), поведінковий (СПТ), контрольньо-регулятивний (СКРТ), а також загальний якісний показник «Індекс самоприйняття» (ІСт) $ІСт = (СЕТ + СКТ + СПТ + СКРТ) : 4.$
III. Призначення	Для диференціального діагнозу, для наукового дослідження, для практичного застосування в сфері психологічного супроводу та консультування
IV. Короткий опис методики (комплектність)	Стимульний матеріал включає: інструкцію для досліджуваних та текст опитувальника у вигляді 5 шкал, кожна містить по 10 тверджень; бланк для відповідей, побудований за принципом вибору одного з чотирьох варіантів (варіанти відповідей: «безумовно, так» - 4 бали, «мабуть, так» - 3 бали, «мабуть, ні» - 1 бал, «безумовно, ні» - 0 балів); ключ-дешифратор. Результати обчислюється в балах, максимальний бал для кожного якісного показника самоприйняття – 40 балів.
V. Стандартизація	Стандартизація проводилася на базі Південноукраїнського національного педагогічного університет імені

шкал	К. Д. Ушинського на вибірці, що охоплювала 211 осіб. Результати перевірки методики на валідність і надійність достатні ($p < 0.01$).
VI. Вимоги до користувача	Діагностику може здійснювати психолог-дослідник, практикуючий психолог, фахівець-суміжник, при відповідній підготовці.
VII. Вибірка	Для дорослих від 18 до 40 років. Застосовується строго індивідуально.
VIII. Характеристика терміну дослідження	Чітких обмежень в часі роботи із процедурою немає (від 10 до 15 хвилин). Не застосовується в стресогенних умовах (ситуація іспиту, при емоціогенних подіях в житті досліджуваних).
IX. Ситуація дослідження	Для практичних цілей бажана ситуація «клієнта». У наукових цілях можлива ситуація «експертизи».
X. Наявність паралельних тестів	Процедура «Експрес-діагностика якісних компонентів самоприйняття» (О. П. Саннікова, І. О. Гордієнко; методики: «Шкала психологічного благополуччя» К. Ріфф, шкала «Самоприйняття»; «Самоактуалізаційний тест (САТ)», шкала «Самоприйняття».
XI. Внесок співавторів	Розробка методологічних принципів і концепції і на котрих заснований теоретичний конструкт методики, розробка стратегічних задач створення методики, керівництво процесом стандартизації методики, постановка проміжних задач належить доктору психологічних наук, професору О. П. Санніковій; проведення емпіричних процедур, аналіз творів, математичну та статистичну обробку даних на всіх етапах створення опитувальника здійснювала аспірантка І. О. Гордієнко

ДОДАТОК Д

Таблиця Д.1

Значення t-критерію Ст'юдента при визначенні достовірності відмінностей між однойменними якісними показниками толерантності в порівнюваних вибірках за типами самоприйняття

Порівнювані вибірки (n)	df	Якісні показники толерантності			
		ЕТ	КТ	ПТ	ЗПТ
СЕТ (13) – СКТ (17)	28	2,148*	-2,773*	-2,481*	-1,853
СЕТ (13) – СПТ (13)	24	2,642*	2,201*	1,351	2,012
СЕТ (13) – СКРТ (19)	30	10,569**	3,031**	2,870**	5,424**
СКТ (17) – СПТ (13)	28	1,705	4,140**	2,615*	2,811**
СКТ (17) – СКРТ (19)	34	5,704**	7,638**	6,894**	5,478**
СПТ (13) – СКРТ (19)	28	7,528**	2,396*	4,307**	5,079**

Примітки. 1) позначка «**» вказує на тенденцію достовірності відмінності ($p \leq 0,1$); позначка «*» - ($p \leq 0,5$); 2) df – число ступенів свободи; 3) n = 102.

ДОДАТОК Е**АКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ**

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ХАРЧОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

вул. Канатна, 112, м. Одеса, 65039 Тел. (048) 712-41-09 Факс: (048) 722-80-42 e-mail: postmaster@onaft.edu.ua
код ЄДРПОУ 02071062

16.02.2021р. № 10/Р-7

на № _____ від _____

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження аспірантки кафедри загальної та диференціальної психології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» **Гордієнко Ірини Олександрівни** за темою «Самоприйняття особистості як чинник толерантності».

Предметом впровадження виступили:

- теоретико-методологічні дані про особливості самоприйняття особистості її функції, структуру, компонентний склад показників; про толерантність, її прояви в залежності від рівня самоприйняття як її чинника;
- комплекс методик діагностики компонентів та показників самоприйняття;
- емпіричні дані, які визначають взаємозв'язок структурних компонентів самоприйняття з широким колом властивостей; про вплив її особливостей на прояви толерантності особистості.

Результати дисертаційного дослідження свідчать, що тема дисертації актуальна, а запропонований дослідницею комплекс психодіагностичних методик, спрямованих на вивчення формально-динамічних та якісних показників самоприйняття дозволяє розширити системне уявлення на феномен, що вивчається. Теоретико-емпіричне обґрунтування ресурсної функції самоприйняття особистості відносно толерантності сприяє пошуку ефективних засобів розвитку культури толерантності сучасного суспільства.

Впровадження здійснювалося протягом II півріччя 2019-2020 навчального року для здобувачів спеціальності 075 «Маркетинг», галузь знань 07 «Управління та адміністрування» в межах навчальної дисципліни «Соціальна відповідальність» на лекційних та практичних заняттях.

Відповідальний за впровадження – Гордієнко Ірина Олександрівна.

Впровадження запропонованого матеріалу підвищило рівень теоретико-методологічних знань здобувачів з означеної проблематики.

Зміст довідки схвалено на засіданні кафедри соціології, філософії і права Одеської національної академії харчових технологій від 15 вересня 2020 р., протокол № 13.

Довідка видана для Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Проректор з наукової роботи ОНАХТ

Наталя ПОВАРОВА

Завідувач кафедри соціології, філософії права,
кандидат історичних наук, доцент

Анатолій СОЛОВЕЙ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
 ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
 IVAN FRANKO NATIONAL UNIVERSITY OF LVIV

вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна
 тел. факс (032) 261-60-48, тел. 260-34-02
 http://www.lnu.edu.ua, e-mail: lnu@lnu.edu.ua
 Код ЗКПО 02070987 Державна Казначейська служба України
 МФО 820172, р.р. UA 468201720343101002200001061
 № свідоцтва 17701483, ін. под. № 020709813029
 Валютний рахунок UA 118201720343661002300001061,
 UA 058201720343691001300001061 в Укресімбанку
 м. Львів МФО 322313
 № 273 від 05.05.2020

1, Universytetska Str., Lviv, 79000, Ukraine
 Phone Fax: +38 (032) 261-60-48, 260-34-02
 http://www.lnu.edu.ua, e-mail: lnu@lnu.edu.ua
 Code ZKPO 02070987 State Treasury Service of Ukraine
 MFC 820172, Settlement Acc. UA 468201720343101002200001061
 Certificate No. 17701483, Tax IN020709813029
 Foreign Currency Acc.No. UA 118201720343661002300001061,
 UA 058201720343691001300001061
 in Lviv Branch of Ukreximbank MFO 322313
 на № _____ від _____

Довідка

про впровадження результатів наукового дослідження аспірантки кафедри загальної та диференціальної психології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» **Ірини Олександрівни Гордієнко** за темою «Самоприйняття особистості як чинник толерантності»

Предметом впровадження виступили результати теоретико-емпіричного дослідження ознак та виявів феноменів самоприйняття і толерантності, а також психодіагностичні методики «Експрес-діагностика конституційних компонентів самоприйняття» та «Психологічна диспозиція конституційних показників самоприйняття», розроблені І. О. Гордієнко (у співавторстві).

Впровадження проводилося у навчально-виховний процес спеціальності 053 Психологія філософського факультету у викладанні дисциплін: «Сімейне консультування», «Геронтопсихологія» для магістрантів та у викладанні дисциплін на першому рівні вищої освіти «Психодіагностика» (для студентів 1 курсу навчання), «Соціальна психологія» (для студентів 2 курсу навчання) та «Практикум із загальної психології» (для студентів 1-2 курсу навчання).

Впровадження здійснювалося протягом 2019-2020 років.

Відповідальна за впровадження – Ірина Олександрівна Гордієнко.

Впровадження запропонованого матеріалу сприяло вдосконаленню змісту навчальних курсів, підвищенню загальної професійної культури майбутніх психологів-практиків.

Зміст довідки схвалено на засіданні кафедри психології філософського факультету (протокол № 14 від 15.02.2021 р.). Довідка видана для Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Проректор з наукової роботи,
 член-кореспондент НАН України,
 доктор хімічних наук,
 професор

Р.С. Гладішевський

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Ministry of Education and Science of Ukraine

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ODESSA NATIONAL POLYTECHNIC UNIVERSITY

пр. Шевченка, 1, м. Одеса-44, 65044 Україна
тел.: +38 048 7223474, факс: +38 0482 344273Shevchenko av., 1, Odessa-44, 65044 Ukraine
phone: +38 048 7223474, fax: +38 0482 344273

E-mail: opu@opu.ua http://www.opu.ua, Код ЄДРПОУ 02071045

24.02.2021 № 348/138-06

На №

ДОВІДКА

про впровадження в навчальний процес результатів дисертаційного дослідження

Гордієнко Ірини Олександрівни

за темою «Самоприйняття особистості як чинник толерантності»

Протягом 2018-2019 навчального року на кафедрі психології та соціальної роботи Одеського національного політехнічного університету проводилася робота з апробації результатів дисертаційного дослідження «Самоприйняття особистості як чинник толерантності» Гордієнко І.О.

Предметом впровадження виступили:

- результати теоретико-методологічного аналізу особливостей самоприйняття особистості, його структури, компонентного складу, функцій, детермінантів, чинників впливу самоприйняття на інші властивості особистості, в т.ч. на толерантність та її прояви;
- комплекс розроблених (у співавторстві) оригінальних психодіагностичних методик для дослідження конституційних та якісних характеристик самоприйняття: «Експрес-діагностика конституційних компонентів самоприйняття», «Психологічна диспозиція конституційних показників самоприйняття», «Експрес-діагностика якісних компонентів самоприйняття» та «Індивідуальна композиція якісних показників самоприйняття»;
- результати емпіричного дослідження взаємозв'язку структурних компонентів самоприйняття з широким колом властивостей особистості та впливу на толерантності особистості та її прояви.

Впровадження здійснювалося в межах навчальних дисциплін «Психологія особистості» та «Основи психологічного консультування» для здобувачів вищої освіти за першим (бакалаврським) рівнем з спеціальностей 053 «Психологія» та 231 «Соціальна робота» на лекційних та практичних заняттях.

Відповідальний за впровадження – Гордієнко Ірина Олександрівна.

Впровадження запропонованого матеріалу сприяло вдосконаленню змісту навчальних курсів, підвищило рівень теоретико-методологічних знань здобувачів з означеної проблематики, сприяло розвитку загальної професійної культури майбутніх психологів та соціальних працівників в аспекті організації взаємодії з іншою особистістю на засадах толерантних позицій.

Зміст довідки схвалено на засіданні кафедри психології та соціальної роботи (протокол №10 від 26.05.2020р.). Довідка видана для Державного закладу «Підприємство Одеського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського».

Проректор

Д. В. Дмитришин

